

54683

54683

1178

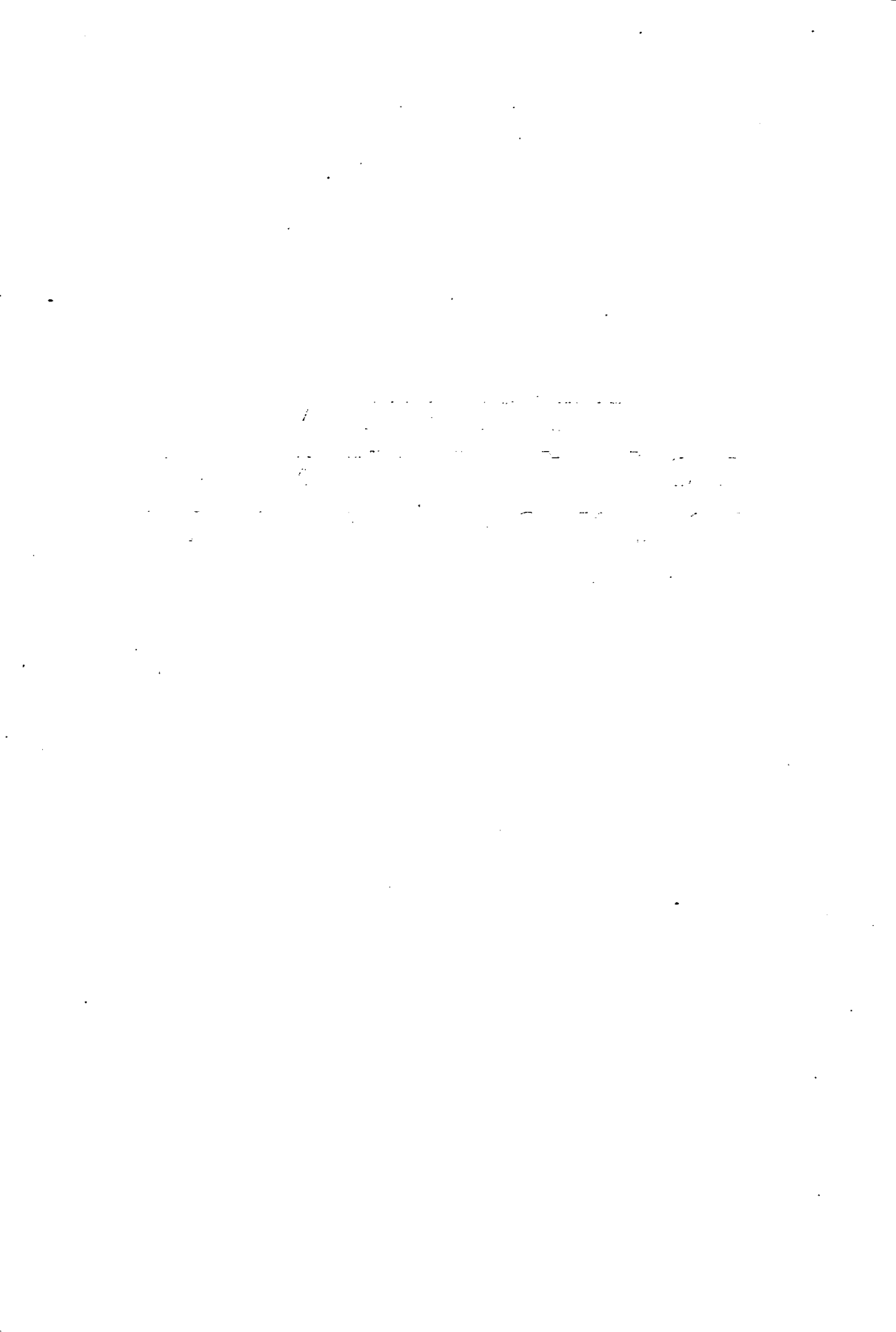
**ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SERIES MARXISTICA—LENINISTICA
ET HISTORICA**

**A
JUHÁSZ GYULA
TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI**

1988 DEC 2 8

SZEGED, 1987—1988.

**ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SERIES MARXISTICA—LENINISTICA
ET HISTORICA**

**A
JUHÁSZ GYULA
TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI**

SZEGED, 1987—1988.

TANULMÁNYOK A MARXIZMUS—LENINIZMUS ÉS A TÖRTÉNETTUDOMÁNY KÖRÉBŐL

Szerkesztette

BÉKÉSI IMRE

Technikai szerkesztő

GALGÓCZI LÁSZLÓ

ISSN 0236-770X

Acta Acad. Paed. Szeged.

Ser. Marxistica

1987-1988.

FŐISKOLÁS HALLGATÓK VILÁGKÉPÉNEK JELLEMZŐI

ÁRVA EDIT—CZABAY ILONA

A marxizmusoktatás folyamatos korszerűsítésének alapfeltételei közé tartozik a hallgatók világnézete változásának rendszerezés nyomon követése, lehetőség szerint tárgyilagos elemzése. Ennek a feltételnek teljesítését célozza az interjúkra, személyes tapasztalatokra és kérdőíves véleménykérésre alapozott vizsgálódásunk. Hosszú előkészítés és tájékozódás alapján készült e munkánk, ennek során igyekeztünk hasznosítani azokat a tapasztalatokat, amelyeket ezen a téren szereztünk.

Nehézséget okozott számunkra, hogy bőséges helyismeretünk ellenére (helyesebben szólva: következtében) erőteljes elfogultságot, mondhatni előítéleteket kellett legyőznünk a kérdőívek és interjúk értékelésekor. Mondhatni, ez a magyarázata annak az értékelési hezitálásnak, amely nem egyszer jellemzi dolgozatunkat. Hiszen más egy jelenséget „forrásánál” ismerni és értékelni, és megint más „aktaként” találni vele. Feltehető, hogy nem egy esetben másként is lehetséges minősíteni az egyes tényeket, véleményeket, s az is, hogy elfogultságunk okán alkalmasint optimistább nézőpontot választottunk hallgatóink megítélésekor. Céljaink és realitásaink szoros összhangja nem egyszer olyan egységes képet mutat, hogy dolgozatunkban sem határoltuk el elég következetesen.

Szándékunk szerint munkánk hasznosítása hallgatóink világnézeti nevelését szolgálja. E célkitűzés szellemében végeztük tevékenységünket.

1984 áprilisában — a SZOTE Marxizmus—Leninizmus Intézetében két évvel korábban végzett kérdőíves felméréshez hasonlóan — megvizsgáltuk a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola hallgatóinak a főiskolai életéről, belpolitikai életükről, ideológiai-világnézeti kérdésekről, valamint a nemzetközi helyzetről és külpolitikánkról alkotott véleményét. A kérdőív 38 kérdést tartalmazott, háromra lehetett szöveges választ adni. A felméréssel hallgatóink világnézeti, politikai beállítottságáról és tudásszintjéről kívántunk adatokat kapni.

A kérdőíveket a szemináriumokon anonim módon és önkéntes alapon közel négyszáz hallgató töltötte ki, a főiskolai hallgatók mintegy negyede. A megválaszolt kérdőívek arányosan oszlanak meg szakonként és évfolyamonként. A felmérés reprezentatív; férfiak és nők szerint is megoszlik.

A kérdések első csoportja a személyes adatokra vonatkozott. Tíz kérdés érdekelt a diákok származásáról, szociális körülményeiről, pártállásáról és KISZ-munkájáról. A második kérdéscsoport a főiskolai élettel foglalkozott. Elsősorban a KISZ tevékenységéről és az érdekvédelem helyzetéről, lehetőségeiről, az információs forrásokról és a végzés utáni elképzelésekről kértünk véleményeket. A harmadik kérdés kör a belpolitikáról és az ideológiai-világnézeti kérdésekről szólt. Végül a nemzetközi helyzetről formált véleményekről tudakozódtunk. A kérdésekre adott válaszokat a személyes adatok szerinti bontásban a főiskola Számítástechnikai Csoportja összegezte, amit ezúton is megköszönünk.

Mintánkban a női hallgatók aránya lényegesen magasabb a férfiakénál, ami reprezentálja a főiskola hallgatóságának nemek szerinti megoszlását. A pedagóguspálya közismert elnöiesedésének ténye jellemzi főiskolánk hallgatóinak összetételét is. Az okok felsorolására és elemzésére nem vállalkozunk, ezt már sokan megtették előttünk. Azokkal a szerzőkkel értünk egyet, akik a probléma gyökerét abban látják, hogy a pedagógusok társadalmi megbecsülése, a pályán dolgozók életszínvonala alacsony, és csökkenő tendenciát mutat. Ehhez kapcsolódva a BRÓDY ANDRÁS által leírtakat idézzük: „Teljes bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy a kutatói-oktatói pálya többé nem rentábilis. Ha mégis választják, akkor abban státuszszempontok játszanak közre (gyengülő mértékben, mert a társadalmi megbecsülés is mindenütt viharosan csökken), családi tradíciók (ezek, érdekes módon, mintha erősödőben volnának), és két olyan tulajdonság miatt, amely egymástól csak egy hajszállal, mégpedig nem túlságosan objektív hajszállal választható el: hogy a diák elhivatottnak érzi magát — vagy pedig semmi másra nem alkalmas. Ennek a következménye az, hogy egyforma joggal állapíthatjuk meg mind e foglalatosságok beszűkülését és ugyanakkor felhígulását: egy egyre szűkülő és egyre kisebb létszámú, nagy tehetségű és gyakran teljesen az aszkézisig önzetlen, magát elhivatottnak érző partizáncsapat úszik a híg hozzá nem értés és felhőzzáértés, a botcsinálta kutatók és oktatók bezupált katonákhoz hasonló tengerében. Nem hihető, hogy ez a hadsereg a régi ütőképességgel rendelkezzen, s ennek következményei már régen érezhetők, és még akkor is sokáig érezhetők maradnak, ha a társadalmi értékrend máról holnapra megváltozik, amire bizonyára nincsen sok kilátás.”¹

A vizsgálat részét képezte a hallgatók megoszlása a szülők munkájának jellege szerint. A kapott adatok alapján a következők jellemzik a hallgatói sokaságot; legmagasabb azon tanárjelöltek aránya, akik olyan családból kerültek be, ahol mindkét szülő vezető állású vagy értelmiségi, valamint mindkét szülő szakmunkás vagy betanított munkás. Ez utóbbi családok gyermekei a humán szakot részesítik előnyben. Az első évfolyamon az apa munkájának jellege szerint ezt a szakot választó hallgatók aránya 38,9%, az anya tevékenységének jellege alapján a részarány 39,3%. Ezen családokból származó hallgatók aránya másodévtől folyamatosan csökken. Negyedik évfolyamra 18,2%-ra és 13,7%-ra alakul ez az arány. Feltételezzük, hogy a lemaradás egyik oka a „hátrányos” családi háttér. A főiskolára felvettek egy része esetleg erőfeszítéseik ellenére sem tudja a családi — esetlegesen a végzett középiskola színvonala miatti hátrányokat behozni. Vizsgálati eredményünk ebben a pontban nem egyezik meg *Szentirmai László*: Egyetemi hallgatók Szegeden c. könyvében foglalt megállapításával, miszerint: „A fizikai dolgozók gyermekei inkább a természettudományos pályák felé orientálódnak, mert már a középiskolában azt láthatták, hogy ebben a tekintetben nincs jelentős különbség a tanulók között, ezeknél a tárgyaknál jöhet a legkevesbé szóba az otthoni segítség.”²

1. tábla: Hallgatóink megoszlása a szülők munkájának jellege szerint (%)

	Humán	Reál	Készség
Fizikai dolgozók gyermekei	44,5	36,2	25,7
Értelmiségi dolgozók gyermekei	44,5	37,1	54,3
Egyéb	11,0	26,7	20,0
Összesen	100,0	100,0	100,0

Vizsgálatunk nem terjedt ki arra, hogy azon tanárjelöltek szülei, akik nyugdíjasok, vagy ahol hiányzik a gondviselő, aktív korukban fizikai vagy értelmiségi dolgozók voltak-e? Nem tartjuk valószínűnek, hogy a vizsgálat ilyen irányú kiterjesztése a kapott információt megváltoztatná.

A kérdőívben tájékoztottunk arról is, hogy a tanárjelöltek milyen anyagi támogatásban részesülnek a család és a főiskola részéről, mekkora az a pénzösszeg, amivel általában havonta rendelkeznek. A hallgatók többsége a családtól havi 501, és 1000, forint közötti anyagi támogatásban részesül. A következő, nagyobb hallgatói csoportot a havi 1001, és 1500, forint családi támogatást élvezők alkotják. A fenti két csoportba tartozó diákok laknak a kollégiumokban, mivel a család anyagi helyzete nem teszi lehetővé az albérlet igénybevételét. Másrészt az is igaz, hogy a főiskola részéről éppen az alacsony egy főre jutó havi jövedelem miatt kapnak olyan szociális támogatást, ami lehetővé teszi, hogy havonta nagyobb pénzösszeggel rendelkezzenek, mint azon családok gyermekei, ahol az egy főre jutó jövedelem 2001, és 3000, forint között van.

A hallgatók lakóhely szerinti összetételét vizsgálva megállapítottuk, hogy a tanulmányi években való előrehaladással együtt jár a kollégiumi férőhelyek iránti érdeklődés csökkenése, az albérletbe költözők számának növekedése. Ennek csak egyik oka az önálló, független életvitel megvalósítására irányuló törekvés. A diákotthonok és kollégiumok iránti érdeklődés csökkenésének okai között találjuk a rossz körülményekre, zsúfoltságra való hivatkozást, a nyugodt tanulás feltételeinek a hiányát, a magas kollégiumi díjakat. (Mégközelítően havi diákotthoni díj egy olyan albérleti szoba díjának 60—70%-a, ahol a tanárjelölt egyedül lakhat és teljes az összkomfort.)

A diákotthonokban olyan kulturális és közösségi élet folyik, ami lényegesen többet adhatna a tanulmányi évek alatt az ott élőknek. Ez utóbbi tényező hiányát azért tartjuk komoly problémának, mert a végzett hallgatók pedagóguspályán való elhelyezkedésük után aktív szervezői és résztvevői kellene hogy legyenek egy iskola, esetleg egy község kulturális és közösségi életének. Ha a főiskolán, a kollégiumokban az ehhez szükséges ismereteket nem sajátítják el, nehezen tudnak pedagógusként a kulturális és közösségi élet irányítói lenni.

A főiskolai KISZ szervezet — megújulási próbálkozása ellenére sem tudja maradéktalanul biztosítani a társadalmi-közösségi funkció gyakorlását. Feltettük hallgatóinknak azt a kérdést, hogy milyen KISZ-megbízatusuk van. Közülük 7,5%-nak van főiskolai szintű, 21,7%-nak alapszervezeti szintű a megbízatusa, 70,8% nem kapott KISZ-megbízatusat. Évfolyamokra lebontva egyértelműen megállapítható, hogy leginkább az első évesek érzik magukénak a közösségi munkát, ők a legaktívabbak a KISZ-életben. Felsőbb évfolyamokon az első év aktivitása inkább passzivitásba megy át. A megkérdezett 399 tanárjelöltből 14 fő tagja az MSZMP-nek, a hallgatók 3,5%-a. Pártmegbízatusuk kapcsolódik KISZ-munkájukhoz. (Felmérésünk a KISZ kongresszusa előtt készült, a KISZ-tagság szervezettségi foka azóta változott.)

A második kérdéskör célja néhány, a főiskolai évek során szerzett benyomás és tapasztalat felmérése. Ennek keretében elsősorban a KISZ-szervezet működéséről, hatékonyságáról igyekeztünk képet kapni. A KISZ-szervezet feladatai közé tartozik többek között a tanulmányi munka értékelése, szociális helyzet alapján az ösztöndíjak elbírálása, és az ún. szociális segélykérelmek támogatása vagy elutasítása, a politikai nevelő- és érdekvédelmi funkció, a nevelés-oktatás folyamatának néhány kérdésében való állásfoglalás, az oktatáson túlmenően a hallgatók művelődésének, művelődési szokásainak befolyásolása, az egészséges testkultúra érdekében az ifjúsági sportmozgalom támogatása. Mindezeket a feladatokat olyan módon kell megvalósítani, hogy a KISZ a hallgatók legszélesebb rétegének a véleményét figyelembe

vegye, döntéseit ezek alapján hozza meg, széles körű demokratizmus érvényesülését tegye lehetővé.

A KISZ élete szorosan összekapcsolódik a pártszervezetek munkájával, életével. Ezzel kapcsolatban is foglalmaztunk meg kérdéseket.

Az eddig felsorolt területeken természetesen nem a KISZ az egyedüli — sőt nem is a legfontosabb — fórum, amely elbírálja, segíti a hallgatók különböző problémáinak megoldását. Ezért a KISZ mellett minden kérdésnél felsoroltuk a többi illetékes fórumot, szervezetet.

Ha azt feltételeztük is, hogy a főiskola biztosította demokratizmus lehetőségeivel tisztában van a hallgatóság nagy része, arra vonatkozóan már foglalmaztunk meg kérdést, hogy a végzés utáni munkahelyi demokratikus formákkal mennyiben vannak tisztában a fiatalok.

Tájékozódunk afelől is, hogy a végzés után milyen jellegű közéleti tevékenységbe kívánnak hallgatóink bekapcsolódni? Felmértük továbbá, hogy a főiskolások honnan szerzik be információikat, hogyan látják az elhelyezkedés lehetőségeit, illetve a főiskola milyen mértékben készíti fel őket a szakmai- és közéleti feladatok ellátására, az értelmiségi „szerepkör” vállalására.

A megkérdezettek a tanulmányi és szociális problémáik megoldásáról, valamint a KISZ-szel kapcsolatos kérdésekről — a többi válasszal összevetve — általában nem szívesen nyilatkoztak. E kérdéseknél legtöbbször a „nem tudom” válasz.

Két kérdés vizsgálta a hallgatók véleményét arról, hogy megfelelően foglalkozik-e tanulmányi, illetve szociális problémáival

- a KISZ
- az állami vezetés (a főiskola állami vezetői)
- a kollégiumi vezetés (ha kollégista)
- a tanárok, illetve
- a csoportvezető tanárok?

A válaszadók jelentős része úgy ítélte meg, hogy a különböző fórumok csupán „alkalmanként” törődnek tanulmányi és szociális gondjaikkal, de a „közömbös” és „nem tudom” válaszok együttesen is ezt bizonyítják. Ez a három kategória a válaszok háromnegyed részét adja, míg mindössze egynegyede ítéli úgy meg, hogy igényeinek megfelelően foglalkoznak tanulmányi és szociális problémáikkal a különböző fórumok.

E számadatok, de maga a kérdés megfogalmazása és az alternatív válaszok felvetése is némi töprengésre ad okot. Kérdés-válasz relációjában és a számadatok tükrében egyaránt felvetődik az „ahány hallgató, annyi ember”, és amit ez takar, vagy feltehetően takar, hogy tudniillik két egyforma hallgató nincs, két egyforma probléma sincs. Ezen túlmenően mindegyiknek más és más az igény szintje is. Különböző problémáik adódnak főiskolai éveik alatt. Ebből következően ezek megoldása minden esetben egyéni elbírálást követel, melyet emberek gyakorolnak.

Elégé kritikusak a főiskolai KISZ-szervezet és a KISZ-vezetők munkájával kapcsolatos vélemények. A hallgatók egyötöde véli úgy, hogy a nevelés-oktatás, a sport és a művelődés területén „jól” képviseli a KISZ az érdekeit. 33%-uk szerint csak „alkalmanként”, és majd 50%-uk adta a „közömbös”, vagy a „nem tudom” választ.

A megkérdezettek mindössze 4,6%-a nyilatkozott úgy, hogy a főiskolai KISZ-vezetők „jelentős mértékben” megfelelnek a jó KISZ-vezető követelményének, 50,1% véleménye szerint „számottevően” eleget tesznek a velük szemben támasztott igényeknek. Másik részük nyilatkozatában, akik elégedetlenek, tehát a „minimális mértékben” (34,9%) és a „nem felelnek meg” (10,4%) válaszokat adták, valószínű-

leg az is benne foglaltatik, hogy a közösségi munka nem életelejük, nem vonzódnak az effajta közösségi munkához, esetleg elutasítják a KISZ-munkában való részvételt, ha addig nem is jutottak el, hogy KISZ-tagságukat felmondják. Ezek a válaszok nem jelenthetik minden esetben csak a KISZ-vezetők alkalmatlanságát, ebben a véleményben számos esetben benne foglaltatik a hallgatók elégedetlensége a számukra kínált mozgalmi lehetőségekkel.

Mielőtt értékelnénk a főiskolai KISZ-szervezet demokratizmusáról adott válaszokat, előjáróban le kell szögeznünk, hogy főiskolánkon több olyan fórum van, ahol — a demokrácia biztosította lehetőségekkel élve — hallgatóink elmondhatják véleményüket, gyakorolhatják a közéleti aktivitást.

A KISZ-titkáron kívül több hallgató választott tagja a Főiskolai Tanácsnak. Az ifjúsági parlamentek megszervezése, az állami vezetőkkel folytatott eszmecsere, a hallgatók kéréseinek megfogalmazása, majd mérlegelés után ezek teljesítése, korigálása, vagy elutasítása azt a célt szolgálja, hogy a főiskolások jobban megismerjék a tanszékek és az állami vezetés munkáját, az oktatási-nevelési kérdéseket, valamint véleményt nyilvánítsanak az elhangzottakkal kapcsolatban. Ugyanígy a demokratizmus megnyilvánulását teszi lehetővé a tanszéki hallgatói képviselőlet.

Egyik kérdésünk azt kívánja felderíteni, hogy a főiskolai KISZ-szervezet életében a diákok véleménye szerint hogyan érvényesül a demokratizmus. A válaszok megoszlása:

— jól érvényesül	13,8%
— esetenként	51,8%
— nem érvényesül	21,8%
— nincs véleménye	12,6%.

A megkérdezett hallgatók véleménye önmagáért beszél. A válaszok javarésze arról tanúskodik, hogy a formai elemek biztosítása mellett a tartalmi oldal erősítésére van szükség a jövőben. Hallgatóink nem élnek kellő mértékben a demokrácia adta lehetőségekkel, és bátortalanul képviselik társaik érdekeit és véleményét. Többek között ezzel is magyarázható, hogy viszonylag nagy százalékuk adta a „nem érvényesül”, illetve a „nincs véleménye” választ.

Véleményünk szerint a demokrácia gyakorlása nem pusztán főiskolai szinten hagy kívánnivalót maga után, hanem ahogy azt az MSZMP XIII. kongresszusának dokumentuma megfogalmazza, össztársadalmi méretekben. „Folytatni kell a szocialista demokrácia fejlesztését a társadalmi élet minden területén, az államéletben, a munkahelyen, a társadalmi szervezetekben, mozgalmakban, a lakóhelyi közösségekben.”⁴ „A dolgozók minél szélesebb körét kell bevonni a közügyekbe. A közélet fórumain bátorítani kell a résztvevők politikai aktivitását, erősíteni a társadalmi ügyekben való illetékességük és felelősségük tudatát.”⁵

A KISZ pártirányításával kapcsolatos válaszok megoszlása a következőképpen alakult: 37,5% helyesnek és szükségesnek tartja, 10,9% feleslegesnek tartja, 51,6%-nak nincs véleménye.

Arra a kérdésre, hogy „Megfelelően érvényesül-e a főiskolán a KISZ pártirányítása?”, hallgatóink 64%-a adta a „nincs véleménye, nem ismeri” választ. A két kérdésre adott választ összevetve úgy véljük, hogy reális feleletként ez utóbbit kell elfogadni. Kevés alkalmuk, lehetőségük van a főiskolásoknak arra, hogy betekint-hessenek ebbe a kapcsolatba, érzékelhessék azt, hogy azok közül, akik ismerik a párt-szervezetnek ezt a munkaterületét, 16,8% egyetért, 9,1% nyilatkozott úgy, hogy „túl-zottan érvényesül”, 10,1% véleménye szerint „alig érvényesül” a KISZ pártirányítása.

Ezek után térjünk át hallgatóink információszerzésének felvázolására. Megkérdeztük, hogy a különböző ideológiai, politikai és társadalmi kérdésekről, vitákról hol, illetve honnan szerez tudomást, illetve milyen gyakran néz televíziót.

Rangsorba szedve az általunk fontosnak ítélt információs forrásokat, a következő kép tárul elénk:

Az információforrások rangsora

Rangsor	%
1. Újságokból, folyóiratokból	94,5
2. Tv-, rádióadásokból	91,8
3. Baráti körben	85,2
4. Családi körben	68,7
5. Marxizmusoktatás keretében	59,3
6. Szaktanároktól	49,1
7. A KISZ és a párt rendezvényein	17,8

Természetesnek tűnik, hogy napjainkban újságokból és folyóiratokból, valamint tömegtájékoztatási eszközökön keresztül értesülnek hallgatóink első- és másodsorban a világ eseményeiről. Informálódásukban majdnem ilyen jelentőségű a baráti kör. A családi körben szerzett értesülések valamivel kisebb jelentőséggel bírnak. Ami számunkra öröndetes, hogy a marxizmusoktatás keretében a hallgatók közel 50%-a tartja fontosnak az ott elhangzott kérdéseket. A szaktanároktól kapott információk megítélése is megnyugtató.

Hallgatóink zöme (48,2%) hetente néhány alkalommal nézi a tv adásait, 24,6%-uk még ennél is ritkábban. Tehát majdnem háromnegyed részük — nagy valószínűséggel a kollégiumi elhelyezésből és az albérletből fakadóan — kizorul az információáramlás eme viszonylag új formájából.

Ha ezt az adatot összevetjük az előző kérdésre adott válaszokkal, két lehetőség kínálkozik. Hallgatóink — mivel könnyebben elérhető — zömmel a rádió adásait hallgatják. A másik lehetőség — amelyről e kérdőív keretében nem győződhetünk meg, de a főiskolások egy részére igaz lehet —, hogy a világ különböző kérdései iránt közömbösek.

A tanárjelöltek igénylik az értelmes és hasznos társadalmi tevékenységet. Ezt támasztja alá arra a kérdésre adott válaszuk, hogy főiskolai tanulmányaik befejezése után részt kívánnak-e venni valamelyik társadalmi szervezet munkájában?

	I. évf.	II. évf.	III. évf.	IV. évf.
MSZMP	28,8	23,3	18,4	29,5
KISZ	72,2	66,7	78,9	74,2
Vöröskereszt	35,2	50,0	55,3	38,6
HNF	7,5	10,0	2,6	6,8
Egyéb társadalmi szervezet	26,8	37,9	13,1	22,9
Szakszervezet	72,2	80,0	73,7	80,9

A főiskola feladata nem merülhet ki abban, hogy a hallgatókat megtanítsa a választott szak tanításához szükséges ismeretekre, pedagógiai-módszertani alapelvekre. A diákoknak el kellene sajátítaniuk azokat az alapvető ismereteket, és ki kellene alakítani bennük azokat a készségeket, amelyek feltétlenül szükségesek az is-

kolai-nevelői közösségben mint munkahelyen történő jó értelemben vett beilleszkedéshez. A jövődi tanárnak, népművelőnek tisztában kellene lennie például munkavállaló jogaival, kötelességeivel, a munkahelyi demokrácia mechanizmusával, az önállóság és függőség határaival stb.

A diákok több mint 60%-a vélekedett úgy megkérdezésükkor, hogy a főiskola ezekre a feladatokra hiányosan készít fel. A válaszadók mintegy harmada szerint pedig a főiskola szinte semmiféle segítséget nem nyújt a nem szakmai jellegű munkahelyi-közületi munkára történő felkészüléshez.

A felméréssel szerettük volna felderíteni azt is, hogy a hallgatók szerint jövődi értelmiségi funkciójuk betöltéséhez milyen segítséget nyújt a szakmai képzés, a KISZ-és pártszervezet, valamint a marxizmusoktatás.

A kérdésekre adott válaszok azt bizonyítják, hogy a diákok értelmiségi feladat alatt elsősorban a szűkebb értelemben vett szakmai teendőket értik. 53,4%-uk vélekedett úgy, hogy a szakmai képzés minden segítséget megad az értelmiségi ténykedéshez. Ez a válasz erős fenntartással fogadható el. Több mint 40% azoknak az aránya, akiknek valami miatt fenntartásuk volt. A reál szakosok a legelégedettebbek a szakmai felkészítéssel, a legkevésbé a készség szakosokat elégti ki a képzés.

A szakmai képzéshez képest a többi nevelési tényezőnek megdöbentően kicsi jelentőséget tulajdonítanak a megkérdezettek. A szakmai oktatástól ugyan lemaradva, de második helyen áll a marxizmus—leninizmus oktatása. A hallgatóknak egyharmada nyilatkozott úgy, hogy az oktatott tárgyaknak semmi szerepe nincs az értelmiségi pályára való felkészülésben. Legkedvezőbb a marxizmus—leninizmus ismereteinek fogadtatása a reál szakosok körében. Évfolyamokat összehasonlítva az I. és II. évfolyamokhoz tartozó megkérdezettek adták a legpozitívabb válaszokat. Lényegesen rosszabb az arány a III. és IV. évfolyamon, holott ideális esetben fordítva kellene lennie.

A KISZ-nek az értelmiségi feladatokra való felkészítésében csekély jelentőséget tulajdonítanak a tanárjelöltek. Mindössze 4,5% vélekedett úgy, hogy „minden segítséget megad”. A megkérdezettek több mint 60%-a a szóban forgó kérdésben az ifjú-sági szervezetnek semmi jelentőséget nem tulajdonít.

Belpolitikánkról, ideológiai és politikai kérdésekről a megkérdezett hallgatók bátrabban mondták el véleményüket, mint a főiskolai életről. Itt mindössze két olyan kérdés szerepelt, amelyre több hallgató nem kívánt válaszolni: a proletár internacionalizmus, a hazafiság és a nemzeti jelleg érvényesülése pártunk politikájában. A főiskolai élettel kapcsolatban általában 20—30%-uk nem nyilatkozott. A legnagyobb arányban a „Mi a véleménye a KISZ pártirányításáról?” kérdésre nem válaszoltak.

A szocialista demokrácia fejlesztése a múltban és napjainkban is szerepelt és szerepel pártunk programjában. Hallgatóink 22%-a véli úgy, hogy az elmúlt évtizedben sokat fejlődött a szocialista demokrácia hazánkban. A demokratizmus gyakorlatában megvalósult változásokkal az első éves humán szakosok (38,8%), és a III. éves reál szakosok (37%) a legelégedettebbek, míg a negyedéves humán szakosok úgy vélik, hogy jelentős mértékben és hatékonyabban kellene a demokrácia fejlesztését napirendre tűzni.

A demokratizmus gyakorlatát, gyakorlását illetően adott válaszoknál nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a már korábban megállapított ténytet sem, hogy tudniillik munkahelyi demokratizmusról hallgatóink nagy részének minimális ismerete van. Tehát ha feltételezzük, hogy a megkérdezettek egyéb irányokban tisztában vannak a demokrácia működési mechanizmusával, akkor is bizonyos kétség merül fel a válaszok megalapozottságát illetően. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy a főis-

kolások nem közömbösek, igénylik a demokrácia nyújtotta lehetőségek kihasználását, hiszen kivétel nélkül minden hallgató közölte véleményét erről a kérdésről.

A fizikai dolgozók gyermekeinek továbbtanulása, továbbtanulásra való felkészítése oktatáspolitikánk egyik központi, de sokat vitatott kérdése. A megkérdezettek 80,7%-a szükségesnek tartja a fizikai dolgozók gyermekeinek támogatását, de ezt zömük (55,7%) nem a jelenlegi formában tartja megfelelőnek. Húsz százalék körül mozog azoknak az aránya, akik feleslegesnek ítélik meg a velük való megkülönböztetett foglalkozást, közülük 17,6% véli úgy, hogy felesleges ezzel a kérdéssel törődni.

Külpolitikánk egyik igen fontos alapelve a proletár internacionalizmus elvének érvényesítése. Ez az elv szabályozza a szocialista országokkal, valamint a nemzetközi kommunista és munkásmozgalommal való kapcsolatunkat. Hallgatóink mintegy fele ért egyet ezzel az alapelvvel, illetve gyakorlatban való alkalmazásával. Elenyésző azoknak az aránya (8,7%), akik szerint pártunk és kormányunk túlzottan érvényesíti, és valamivel több, mint negyedrészüik véli úgy, hogy csak alkalmanként érvényesül a proletár internacionalizmus elve.

Ugyanakkor a hazafiság és a nemzeti jelleg érvényesítésével kapcsolatos észrevételeik a következőképpen csoportosíthatók:

- megfelelően érvényesül politikánkban a hazafiság és nemzeti jelleg 60,7%,
- nem érvényesül e két kritérium 26,3%,
- nincs véleménye 9,3%.
- túl nagy hangsúlyt kap 3,7%,

A társadalmi egyenlőségről-egyenlőtlenségről alkotott véleményeket is szeretnénk volna feltérképezni. A válaszok döntő többsége, több mint 60%-uk szerint nálunk a különböző társadalmi rétegek között nagy különbség van. Ez eléggé egyöntetű állásfoglalás volt. Közel 80% azonban elutasítja ezt a társadalmi gyakorlatot, nem helyesli, hogy a szocializmusban lényeges különbségek legyenek anyagi és egyéb téren az egyes társadalmi csoportok között. A válaszok megoszlása arra mutat, hogy az egyenlőség eszméje — még inkább a biztos megélhetés vágya — széles körben hat. A különbségeket csak 15,4% tartja elfogadhatónak. Akik nem utasítják el az egyenlőtlenséget, azok a munkával szerzett jövedelem alapján teszik ezt.

Felmérésünk során tájékozódunk arról is — az okok kutatása nélkül —, hogy milyen a főiskolai hallgatók valláshoz való viszonya:

A hallgatók valláshoz való viszonya (%-ban)

	I. évf.	II. évf.	III. évf.	IV. évf.	Össz.
Ateistának vallom magam	16,8	31,4	39,4	46,7	33,0
A vallás iránt közömbös vagyok	40,1	18,2	23,3	23,4	26,6
Vallásos vagyok	6,5	9,0	5,1	1,1	5,5
Világnézete még nem kiforrott	26,1	27,3	16,1	13,3	21,0
Nem kívánok válaszolni	10,2	14,1	16,1	15,5	13,9

A SZOTE-n 1986-ban végzett felmérés eredményei is hasonló megoszlást mutatnak (28,69%, 26,95%, 6,95%, 21,74%, 13,91%)⁶. Az egyes évfolyamokon belül is a legnagyobb arányban vallják magukat ateistának a humán szakosok, majd a reál- és legutoljára a képzésszakosok.

	Humán szakos hallgatók	Reál	Készség
I. évfolyam	25,6	13,9	11,1
II. évfolyam	41,4	33,4	22,5
III. évfolyam	42,2	38,3	37,1
IV. évfolyam	58,6	48,4	38,8

A hallgatók tájékozottsága a kül- és belpolitikai kérdésekben, valamint gazdasági életünkhöz kapcsolódó kérdésekben kielégítőnek tűnik.

A mintában szereplő hallgatók 58%-a úgy ítéli meg, hogy megtorpant az enyhülés, a világ a hidegháború felé tart. A tájékozatlanok csoportjának, melybe a válaszok alapján a hallgatók kevesebb mint tíz százaléka tartozik, nincs véleménye, vagy nem ismeri a nemzetközi helyzetet.

A világpolitika legfontosabb problémáinak a következő területeket jelölték meg: fegyverkezés, leszerelés, éhezés, nyugat és kelet viszonya, terrorizmus, környezet-szennyezés. Belpolitikai életünk sarkalatos problémáiként a következő felvetések szerepeltek: fizetőképességünk megőrzése, életszínvonal emelése, értelmiségi réál-bérek alakulása, lakáskérdés, szociálpolitika, demokrácia, „felső tízezer”.⁷

Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy manapság nincs teljesen megbízható módszer a hallgatók világképének feltérképezésére. Eredményeinket mi sem tartjuk minden tekintetben vitathatatlanoknak. Úgy véljük azonban, hogy jellemző tendenciákat sikerült felfedeznünk, korábbi feltételezéseinket sok tekintetben igazolta a felmérés. Többet tudnánk meg, ha az évfolyamokat nyomon követnénk főiskolai pályafutásuk alatt.

Jegyzetek

1. BRÓDY ANDRÁS: Lassuló idő. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983. 103. oldal.
2. SZENTIRMAI LÁSZLÓ: Egyetemi hallgatók Szegeden. Gondolat, 1976. 27—28. oldal.
3. VENTER GYÖRGY: Főiskolai hallgatók közéleti tevékenységének motivumai. Felsőoktatási Szemle, 1985/7—8. 444. oldal.
4. A Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. kongresszusa. Kossuth 1985. 192. oldal.
5. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának irányelvei a párt XIII. kongresszusára. Kossuth, 1984. 19. oldal.
6. SZALAI GYÖRGY: Orvostudományi hallgatók eszmei-politikai arculatának jellemzői. Diákköri dolgozat. 1986. 22. oldal.
7. Hasonló válaszokat adtak az orvosgyetemi hallgatók is. SZALAI i. m. 11. és 13. l.

CHARAKTERZÜGE DES WELTBILDES BEI DEN HOCHSCHULSTUDENTEN

EDIT ÁRVA—ILONA CZABAI

Die vorliegende Arbeit hat das Ziel, die Weltanschauung vor allem bei den Hochschulstudenten auf der Spur zu folgen. In diesem Rahmen erkundigten wir uns — über die Ermessung der materiell-sozialen Verhältnisse — über die Tätigkeit, die Wirksamkeit des Kommunistischen Jugendverbandes, die Übung der Demokratie im Kommunistischen Jugendverband, die Leitung des Kommunistischen Jugendverbandes durch die Partei, die Entwicklung der sozialistischen Demokratie. Die Analysen enthalten ihre Meinung über den proletarischen Internationalismus, den Patriotismus und den nationalen Charakter, die gesellschaftliche Gleichheit und Ungleichheit sowie die wichtigsten Probleme vom Gesichtspunkt der Studenten. Wir meinen, es hat uns gelungen, wenn auch nicht mit voller Exaktheit, die Haupttendenzen zu skizzieren.

ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ МИРОВОЗЗРЕНИЯ СТУДЕНТОВ

ЭДИТ АРВА—ИЛОНА ЦАБАИ

Наша работа главным образом стремится проследить формирование идеологического мировоззрения студентов. В рамках этого исследования — помимо определения материально-социальных условий — мы получали сведения относительно работы коммунистического союза молодёжи, её эффективности, применении демократии союза молодежи на деле, развитии социалистической демократии, партийного руководства молодёжным союзом. В нашем анализе отразилось мнение студенческой молодёжи о пролетарском интернационализме, патриотизме и национальном чувстве, об общественном равенстве—неравенстве, а также — освещение наиболее важных проблем мировой политики — глазами студенчества. Мы полагаем, что хотя и не в полной мере, нам удалось наметить наиболее характерные тенденции.

EGY DÉLKELET-EURÓPÁT BEMUTATÓ FÖLDRAJZI MUNKA A XIV. SZÁZAD ELEJÉRŐL. (DESCRIPTIO EUROPÆ ORIENTALIS.)

BORZÁKNÉ NACSA MÁRIA—SZEGFŰ LÁSZLÓ

Az itt magyar fordításban közreadott munka 1308-ban keletkezett. Néhány utalásból arra következtethetünk, hogy a középkorral foglalkozó tudósok (pl. DU CANGE, ENGEL stb.) már régóta ismerték és felhasználták e forrást,¹ de csak a lengyel OLGIERD GÓRKA volt az, aki 1916-ban közreadta kritikai kiadását.² A mű autográf kézírata elveszett (így eredeti címe sem ismert!), de a XIV—XV. század folyamán számos latin nyelvű pergamen-, illetve papírkódexbe (pl. Bibliothèque Nationale, no. 5515., 14 693., 5515/a.; Poitiers, Városi Kt. no. 263.; Leyden, Egyetemi Kt. no. 66.) jegyezték le.³ A GÓRKA-féle kritikai kiadás szövegét román fordítással együtt 1934-ben ismét kiadta G. POPA-LISSEANU a „Fontes Historiae Daco-Romanorum” sorozat 2. köteteként.⁴ Teljes magyar fordítása ez ideig nem jelent meg.⁵

Ámbár két nyomtatott változatban is rendelkezésünkre áll már e mű, ennek ellenére még nem nyerte el méltó helyét legfontosabb forrásaink sorában. Az említett kiadások bevezető tanulmányain kívül alig foglalkoztak méltatásával.⁶ Eddig csupán néhány tanulmány⁷ vagy e dokumentum egy-egy adatát elemző értékelés jelent meg.⁸ Pedig ez a munka a magyar történelem egyik legizgalmasabb szakaszában, az Árpád-ház és az Anjou-ház trónváltásának időszakában⁹ keletkezett politikai elképzelések hű tükré, ugyanakkor számos esetben nélkülözhetetlen adatok tárháza a Balkán, valamint Közép-Kelet-Európa korabeli állapotára, történetjére.¹⁰ Viszonylag nagy pontossággal behatárolható megírásának ideje, amely az 1308. esztendő februárjára vagy márciusára datálható.¹¹ Szerzője pedig valószínűleg ugyanaz az ANDREAS HUNGARUS, aki korábban megörökítette I. Károly nápolyi és szicíliai király diadalmas hadakozásának történetjét is,¹² e mű megírására pedig már igen öreg, talán Antivari érsekeként vállalkozott.¹³

A fordítás GÓRKA kiadásának felhasználásával készült.

1. A világnak három fő része van: Ázsia, Afrika és Európa. Ázsia dél felől keleten át északra terjed ki; és ezt a részét a világnak egy bizonyos asszonyról nevezték el Ázsiának, aki az ősi időkben a keleti birodalom felett uralkodott. Európa északról nyugat felé terjed ki; az Európa nevet pedig Agenor király leányáról nyerte, akit így hívtak és az ősi időkben egész Európán uralkodott. Afrika pedig nyugatról dél felé terjed ki; és a világnak ezt a részét egy bizonyos hasonló nevű asszonyról mondják Afrikának, aki a líbiai¹⁴ király leánya volt és az ősi időkben Afrikát tartotta hatalmában. Ezekből nyilvánvalóan kiviláglik, hogy Ázsia tölti ki az egész világ felét, Európa és Afrika pedig a másik felét. Ázsiát pedig felosztják továbbá Nagy- és Kis-Ázsiára; a nagyobbik Ázsiáról Kurka ura elég kimerítően értekezett.¹⁵ Kis-Ázsia és Európa bizonyos részeiről itt kell futólag értekezni, különös tekintettel Európa említett részeiben az emberek és a bennfoglalt tartományok erkölcsére és szokásaira. És mivel Európa első részét Trákiának nevezik, amelyet most Görögországnak hívnak, ezért először Trákiáról vagyis a Konstantinápolyi Császárságról kell beszél-

nünk, azután Rácország, Bulgária, Ruténia, Albánia, Magyarország és Lengyelország területének viszonyairól kell tárgyalnunk.

2. Ami Görögországot, vagyis a Konstantinápolyi Császárságot illeti, el kell mondanunk, hogy ez a birodalom két tájegységet foglal magába, tudniillik Kis-Ázsiát és a szóban forgó Trákiát, ezért ezt az országot méltán tartják határtalanul nagynek és roppant gazdagnak; az említett császárság első része ugyanis Kis-Ázsia, amelyben azok a mesés városok vannak, amelyeket Szent János megemlít a Jelenések könyvében, azaz Efezosz, ahová az apostol írta az efezosziakhoz címzett levelét, Filadelfia, Laodicea, Thüatira, Pergamon és Szardész; itt van Kalchedonia is, a legnagyobb a városok között, ahol egyetemes zsinatokat szoktak tartani; itt van Nikomédia is, ahová Hannibál karthágói vezér a rómaiaktól való félelmében menekülván méregtől lehelte ki lelkét.

Ezek a híres városokon kívül, ugyancsak Ázsiában, amelyet most a görögök Anatóliának neveznek, van négyszáz nagy város, nem is beszélve a mezővárosokról, várakról, erődítményekről és a megszámlálhatatlan faluról; ezt az egész említett földet tizenöt hajózható folyó öntözi; és Trákiában, azaz a Konstantinápoly vidékén inneni részeket a leghatalmasabb folyó, a Duna öntözi, amely Magyarországon keresztül Bulgáriába áthatolván áttöri a hegyeket, és egy hatalmas vízesésben zuhan le, melynek bömbölése háromnap járóföldre elhallatszik. Innen hét ágra válik szét, és az említett földön keresztülfolyn a Fekete-tengerbe vagy — mások elnevezése szerint — a Nagy-tengerbe ömlik; Görögországnak ez a része hét tartományt foglal magába, éspedig Bithiniát, ahonnan Szent Lukács származott, és Bithiniának egy bizonyos hasonló nevű királyról mondják. Galiciát a gallokról nevezték el, mivel egykor a gallok törzsei foglalták el; ennek a tartománynak a lakóihoz íródott a galatabeliekhez címzett levél; igaz ugyan az is, hogy Konstantinápoly környékén is van valamiféle erősség, amelyet Galatának hívnak. Izauriát azért nevezik így, mert telis-tele van mindenféle javakkal. Frígia: ebben feküdt a városok legnevezetesebbike, Trója. Lídia: ebben a tartományban volt hajdan az ázsiai birodalom székhelye; félsziget, ugyanis két nagy, hajózható folyó, tudniillik az Ela és a Pacolus¹⁶ veszi körül. Kária: ebben van az Arvius folyó, amelynek fövényében bőséggel van arany. Pamfiliát Pamfilosz királyról nevezték el így.

A szóban forgó Ázsiát — amely Görögország része, s magában foglalja az említett tartományokat — kelet felől a törökök veszik körül, északról a tatárok és a rutének, nyugat felől a bolgárok és a kunok, délről Trákia. Az ország mindenben gazdag és bővében van kenyérnek, bornak, halaknak, húsféleségeknek, aranyak, ezüstnek, selyemnek, de ennek a vidéknek a lakosai rettenetesen satnyák és semmiféle hadakozásra nem alkalmasak, és ezért fizetnek adót a törököknek és a tatároknak. De mivel az említett törököknek nem akartak adót fizetni, a hetedik év elmúltával azok az egész szóban forgó földet elpusztították, elnéptelénítették és elszegényítették, ebből következően a konstantinápolyi császár hatalma alaposan megcsappant; a ben-szülött lakosokat kereszténynek mondják, ámde megbízhatatlan szakadárok.

Görögország második részét Trákiának mondják, Jáfetnek, Noé fiának a fiáról nevezik így, ezért Görögország mintegy Trákia is. Ezen Trákiának az első részében, a Földközi-tenger környékén, egy bizonyos nem túl magas hegyen terül el a városok közül a legnevezetesebb, Konstantinápoly; Konstantin császárról nevezik így, ámde először Bizáncnak hívták; ezt a várost az említett Konstantin császár tette gazdagság és méltóság tekintetében csaknem egyenrangúvá Róma városával. Van ebben két csodálatos szépségű császári palota, amelyeket bíborszínű márványból építettek, és ezért a császárok fiúgyermekait, akik ezekben a palotákban születtek, vagy a palotákról

nevezik bíborbanszütteknek, mivel bíborból épültek, vagy mert amikor megszülettek, egy bíborszínű kőre tették őket. Innen vált szokássá, hogy a császárok minden fiát bíborbanszületettnek nevezik.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezt a császárt, aki most uralkodik, nem titulálják bíborbanszületettnek, hanem Andronikosznak azért, mert amikor született, az apja, Michael Palaeologosz még csak bitorolta a konstantinápolyi császárságot. És ezért nem nevezik úgy, ahogyan egy császár fiát.

Ebben a városban is van egy különösen szép, Szent Szófia tiszteletére felszentelt templom. Az említett várost és a körülökvő vidéket, amelyet a tulajdonképpeni Trákiának neveznek, keletről a Propontis öleli körül; Propontisnak nevezik e tenger azon szorosát, ahol Konstantinápoly felől be lehet menni a Fekete-tengerbe, s amelyen át lehet kelni Kis-Ázsiába a törökökhöz, tatárokhoz és a többi barbárhoz; szélessége mindössze hét stadionnyi; az ókorban pedig ezt Helleszpontosznak nevezték. Délről körülöleli a várost a Földközi-tenger, ahol egy igen nevezetes és rendkívül nagy kikötője is van; ezen kikötő közelében a császár beleegyezésével a genovaiak két várost birtokolnak, amelyek közül az egyiket Trapezuntnak, a másikat pedig Szinopének hívják, az embert pedig, aki az élükön áll, caminusnak¹⁷ vagy örgrófnak nevezik.

Nyugatról Macedónia fogja körül, amely Nagy Sándor hazája volt, ebben van Filippi, a híres város, amelybe írta az apostol a filippibeliekhez címzett levelét. Most azonban majdhogynem le van rombolva, bár még mindig szembetűnő a nevezett Nagy Sándor lovának, Bukefálosznak márványistállója. Északról a Duna határolja, amely hét torkolatra szakad — ahogyan elmondottuk —, ezek közül mindegyik megvan vagy három mérföld széles.

Ezen a tartományon kívül, amelyet a tulajdonképpeni Trákiának neveznek, Görögországnak ez a része magába foglal hét más provinciát is. Éspedig elsőként Macedonia, amelyet Macedo királyról neveznek így. Ott van az Olimposz hegye, amely olyan magasra emelkedik, hogy csúcán nem lehet észlelni a felhőket sem; felettébb gazdag arany és ezüst telérekben; van benne egy pompás síkság is, amelynek hosszúsága háromnapos járóföld, ugyanannyi szélessége is; két hajózható folyó öntözi. Kelet felől Konstantinápoly vagy Trákia, délről Achaja, nyugat felől, Thesszalinika határolja, északról a rutének veszik körül. A második Thesszália, amelyet Thesszalosz királyról neveznek így. Ez a vidék pedig nagyon tágas és gazdag, miért is egészen a mai napig megőrizte magának a királyság nevet; ugyanis thesszaloniki királyságnak hívják. Itt van az a híres város, amelyet Thesszalonikének hívnak, és amelyről az egész vidék a nevét kapta; ennek igen nagy tengeri kikötője van. Itt van az egykor Apollónak szentelt Parnasszosz hegy is. Most pedig Szfeptagoriának¹⁸ nevezik, ami annyit tesz „szent hegy”, azért, mert itt sok görög remeteszerzetes él, akiket calogeri-nek neveznek; ez volt a híres vítének, Achillésznek a hazája. Itt törték be először a lovakat, és itt vertek először aranydénárokat; négy nagy, hajózható folyó öntözi. Ennek a tartománynak vagy királyságnak a jelentős részét Rácország vagy Szerbia királya birtokolja hozomány címén, mert a jelenleg uralkodó császárnak a leányát vette feleségül. Ezt a tartományt pedig keleti részről Macedonia határolja, délről Achaja, nyugat felől Rácország és Szerbia, északról Bulgária.

Megjegyzendő az, hogy Macedonia, Achaja és Thesszalonika között él egy bizonyos nagyon nagy és elterjedt nép, akiket blazi-nak neveznek, és akik hajdanán a rómaiak pásztoraik voltak, és Magyarországon időztek, ahol a rómaiak legelői voltak, mert a föld termékeny volt és üdén zöldellt. De végül is a magyarok kiűzték őket onnan és ide menekültek; minden népnél inkább dúskálnak kiváló sajtokban, tejben

és húsféleségekben. Ezeknek a blachoknak¹⁹ a földjét pedig, amely nagy és gazdag, Károly úr²⁰ hadserege, amely Görögországban állomásozik, csaknem teljesen elfoglalta, és ezért ő a thesszalóniki királyság ellen fordul, szárazföldi és tengeri vállalkozással megvívják az említett Thesszalóniké városát a környező vidékkel együtt.

Harmadik Achaja, amelyet Acheusz királyról mondanak így; ezt a tartományt azon a részen kívül, amely Macedoniához csatlakozik, minden oldalról tenger veszi körül, és ezért félsziget. Ennek a tartománynak a fővárosa Korinthosz, amelyet szépsége és nemessége miatt, amely egykor sajátja volt, „Görögország ékességének” neveztek; ezekhez küldte az apostol a korinthusziakhoz címzett levelét. Más igen híres városok is vannak itt, tudniillik Patrasz, ahol Szent Andrást keresztre feszítették, és ahol teste eltemetve nyugszik, továbbá Clarencia, Andravilla és sok más. Ezt a tartományt a nép nyelvén Moreának nevezik, latinul pedig Achaja fejedelemségének. Ennek a hercegségnek egy részét elfoglalta a herceg, Szicília királyának a fia²¹; de a többi részeit is szinte teljesen megszállták a franciák és az olaszok. Ezt a tartományt egy nagy hajózható folyó öntözi, amelyet Krimanthosznak hívnak; ez abbessau²² nevű köveket görget, amelyet ha egyszer meggyújtanak, sohasem alszik ki. A legszebb rigók is ebben az országban születnek.

Negyedik Hellász, amelyet Heladiosz királyról neveznek így. De most athéni hercegségnek hívják, mivel itt van Athén és Théba városa, a Peloponézosz és az Akadémia, a filozófusok egykori faluja. Ez a tartomány pediglen Macedonia és Achaja között Konstantinápoly felé helyezkedik el, és az egészet a franciák és olaszok birtokolják.

Ötödik Lakedaimonia; itt van Negroponte²³, ezt teljes egészében a franciák és olaszok birtokolják és lakják. Ez területét tekintve kicsiny tartomány, de igen szép és elszigetelt.

Hatodik Epirusz, amelyet Pürrhoszról, Achillész fiáról neveztek így; most ezt a despota földjének hívják. Nagy és széles tartomány, magába foglalja Neüpotasi, Agridensa, Bellegrada és Szivarikum városát és sok más várat és várost. Ennek a tartománynak egy részét az achaj herceg, Szicília királyának a fia, felesége hozománya címén, aki a despota leánya, elfoglalta annak ellenére, hogy ugyanezen herceg feleségének édestestvére, aki most legutóbb a konstantinápolyi császár leányát vette feleségül, vitézül megtámadta őt és — ahogy mondják — nagyon sikeresen nyomul előre ellenében.

Hetedik Kréta, amelyet Kréta királyról mondanak így; ezt egykor Centopolisznak hívták azért, mert száz nevezetes város ékesítette, jóllehet most le vannak rombolva, és azok sem, amelyek megvannak, nem olyan erősek, mint voltak. Ez a tartomány sziget, és a velenceiek birtokolják és kormányozzák. Ez a sziget elsőként tűnt ki evezőivel és nyilaival, a törvényeket elsőként oktatta írásban, elsőnek találta fel a lovascsapatokat és a zene művészetét; szarvasokat, farkasokat, rókákat, kígyókat, baglyokat és más ártalmas vadállatfajokat nem szül, sem nem táplál, és ha valahonnan idehoznak ilyeneket, azok — ahogy a szakértők mondják — tüstént elpusztulnak. Ezen a szigeten kívül vannak más szigetek is, amelyek csaknem Ciprusig és a Fekete-tengerig, és egészen az Adriai-tengerig terjednek; ezek jog szerint is a görögök császáranak birtokai.

A szóban forgó szigetet pedig Kükládoknak nevezik, mert körülötte vannak vagy körülveszik Görögországot; ezekből tizenkét fontosabb is van. Az első Rhodosz, ahol egy hetven könyök magasságú érckolosszus volt; erről a szigetről, mégpedig Rhodosz városából való volt az a Ptolemaiosz, aki megalkotta a maga asztronómiáját; ezt a szigetet városával együtt csak a minap foglalták el a johannita lovagok nagy

anyagi és személyi áldozat árán; erről a szigetről származott Menedemosz is, Arisztotelész kiváló tanítványa. A második Délosz; Délosz görögül „megjelenést” jelent, mivel elsőként tűnik fel a szigetek közül; Orthojának is hívják az ott található fürjek sokaságáról, melyeket a görögök orthüion-oknak neveznek. A harmadik Tenedosz, amelyen a görögök Trója ellenében összevonták hajóikat. A negyedik pedig Mytiléné szigete, amelyen keresztül Szíriából és Ciprusból Itáliába hajóznak; erről az „Apostolok cselekedetei”-ben ezt írja az apostol: nagynehezen érkezünk meg a kikötőbe a Bithalasszus, azaz a tengerbe benyúló földnyelv miatt. Az ötödik Ikária, ennek semmiféle kikötője nincs. A hatodik Mélosz, majdhogynem egészen kerek. A hetediket így hívják: Parosz, mivel a legfehérebb márványt és a karniólt termi. A nyolcadik Zyon. A kilencedik Számosz, amelyről származott a szamoszi Szibilla és a szamoszi Püthagorasz, akiről egy filozófia nyerte a nevét. A tizedik Abydosz, amely a Márvány-tenger és a Helleszpontosz közelében van. Ezen veretett — úgy tartják — Xerxész egy hajóhidat, és innen kelt át Görögországba. A tizenegyedik Kósz, amelyről azt tartják, hogy itt született Hipokratész, az orvos; azt is mondják, hogy híres volt a nők felékesítésére szolgáló gyapjuszövés feltalálásáról. A tizenkettedik Kefalónia, ez Achaja és a despota földje között van, de az achaj hercegséghez tartozik.

Igazság szerint Görögországnak van egy nyolcadik tartománya is: Dalmácia; ugyanezen vidék legnagyobb városáról, Delmiről hívták így, ámbár ezt a várost később Szalonának nevezték el, s most is romokban hever; ennek a tartománynak voltak hozzácsatolt tartományai is, tudniillik Rácország, Szerbia és Horvátország, és kiterjeszkedett egészen Isztriáig, amely háromnapi járóföldre van Velencétől; ez a tartomány a csatlakozott királyságokkal a kiváló konstantinápolyi császárok idejében Görögország első tartománya volt; de a császárság hanyatlásával és régi ereje megfogyatkozásával e tartomány egy részét a velenceiek, más részét a magyarok foglalták el. A környező vidéket pedig annyira megszállták a szlávok és a magyarok, hogy már egyáltalán nem látszik az említett konstantinápolyi császársághoz tartozónak.

A szóban forgó konstantinápolyi birodalom a világ összes országa közül a legnagysebb volt és most is az, mivel kisázsiai városain kívül, amelyeket feljebb elősoroltunk, s amelyek Görögországnak vagy a Konstantinápolyi Császárságnak az első részét alkotják, és azokon a városokon, várakon, erődítményeken, mezővárosokon és falvakon kívül, amelyek a második rész tartományaiban, azaz Trákiában és az említett szigeteken vannak, a szakértők előszámlálnak más négyszáz várost, de inkább többet, semmint kevesebbet. De ezt mi nem hisszük, ámbár most is hihetnénk, hogy hajdan valóban ilyen sok volt, mert itt számtalan romvárost lehet látni.

Az említett császárság, már ami a második részét, azaz Trákiát illeti, szerfelett gazdag, dúskál aranyban, ezüstben, selyemben, gabonában, borban, húsfélesekben és mindenféle élelemben. Görögország minden fejedelme, a többi nemes is, és a császári család minden tagja selymekbe és aranyozott szövetekbe öltözötten jár-ke, vagy a legnemesebb prémekkel felékesített skarlátszínű, általában hosszú, elől és hátul felhasított, bő ujjú ruhákat hordanak, olyanokat, mint a dalmatika; a dalmatika tudniillik a ruházat bizonyos görög fajtája, ezt Dalmáciáról nevezik így, mivel Görögországnak főképp ezen a részén viselnek ilyen ruhákat; Dalmácia ugyanis egyesek megvilágításában a nyolcadik, másoké szerint viszont az első tartománya Görögországnak.

Számtalan fényűzése között a nevezett konstantinápolyi császár ezeknek hódol: sohasem lovagol ki anélkül, hogy két- vagy háromezer fegyveres, gyalogosok és lovasok ne járnának előtte és mögötte. Ritkán étkezik a szobájában, hanem mindig egy

roppant nagy, nyilvános csarnokban egy emelvényen. Étkezése alatt senki más nem eszik, csak ő, az asztalok sincsenek megterítve az övé kivételével; mindazonáltal köteleznek minden előkelőt és követet, akiket hozzá küldtek, hogy jelen legyen ebédjénél és mindaddig ott ácsorogjon, amíg ő jelenlétükben eszik; ezek közül minden egyes embert — még ha háromezren lennének is — a császár megajándékoz; és az új fogásból kinek-kinek készenlétben álló szolgája veszi át az említett ajándékot és elviszi ura szállására; a szóban forgó ételadományon kívül, amit ugyanazon császártól mindennap átvesznek, bőséges és gazdag adományt és ellátást is kapnak. Bizony az, aki öt lóval jár, fölveszi az adományt huszonöt ló és harmincöt ember után; és emiatt gyakran megesik, hogy a szegény követek húzzák, amíg csak tudják, az időt, hogy meggazdagodjanak. Mindazokat, akik az említett császárhoz mennek, hogy őt meglátogassák — bármennyiszer teszik is —, ő nagy pénz és selyemszövet ajándékokkal adományozza meg; és ezt kiváltképpen a követekkel kapcsolatban tartják meg. És bár ily módon fenséges ez a császár, ámde nagyon gyöngye hatalmát illetően azért, mert a görögök általában elnőiesedtek, és egyáltalán nem alkalmasak a fegyverforgatásra, mindazonáltal fondorlatosak és fortélyosak, és ha előfordulna is valamikor, hogy őket legyőzik, álnoksággal és furfanggal az úgynevezett győzelmet megszerzik.

Valamennyien hitszegő szakadárok, és az ő szakadárságukból vezethető le minden egyházszakadás a többi szikizmatikus nemzet körében, azaz Rácországban, Szerbiában, Bulgáriában, Ruténiában, Georgiában és valamennyi keleti népnél, akik Krisztus nevét hívják segítségül, kivéve a ciprusiakat és az örményeket, bár ezek között is sok a szakadár. Mert lelkieken a konstantinápolyi pátriárka áll az élen az összes citált ország papsága előtt úgy, mint a katolikusok körében a pápa, jóllehet nem mutat fel akkora tekintélyt; mivel pedig a görögök fent említett császára elnőiesedett ember, és nincs semmi harci ereje és tudománya, másrészt pedig, mivel a törökök alaposan meggyöngítették, ezért jelen pillanatban a legalkalmasabb az idő arra, hogy ezt a birodalmat Károly úr révén visszanyerjük, ami máskor aligha eshetne meg; amiért a görögök maguk is és a fent nevezett összes szakadár retteg Károly úr átkelésétől, mivel, ha Krisztus által vezérelve átmenne azon módon, ahogy az hozzá illik — és ez üdvös lenne mindenki hite szerint — egy éven belül leigázhatná az említett császárságot és a szóban forgó szakadár nemzeteket.

3. A következőkben Albániáról kell beszélni, amely a déli oldalon közvetlenül határos Görögországgal, s Rácország és a despota földje között helyezkedik el.

Ez az Albánia messzire kiterjedő és nagy tájegység, az emberek itt rettentően harciasak, kiváló íjászok és lándzsások; négy nagy folyó öntözi ezt az egész vidéket, tudniillik az Arsen, a Matja, a Skumbi és az Apszosz. Hús- és sajtfeleségekben és tejben gazdag föld; gabonában és borban szűkölködik, mindazonáltal a nemeseknek van elegendő; városai, várai, mezővárosai és falvai nincsenek, hanem sátrak alatt tanyáznak és állandóan vándorolnak egyik helyről a másikra vérrokonsági csoportok szerint; egyetlen városuk mégis van, amelyet Durazzónak neveznek és az olaszok kezén van; és ebből a városból szerzik be a szöveteiket és más szükséges portékákat; ennek az országnak a területét a már említett Durazzo várossal együtt jelenleg a tarantói herceg, Szicília királyának fia tartja uralma alatt ezen föld urainak is szabad akaratából, akik a természetes szeretetből, amelyet a franciák iránt táplálnak, önként és szabadon elfogadták az ő uralmát.

Apuliából és Brindisi városából Durazzóba át lehet kelni egyetlen éjszaka alatt, és Durazzóból Albánián keresztül megfelelő utakon, s a vizek veszélye nélkül nagyon könnyen és szerencsésen el lehet jutni Görögországba és Konstantinápolyba; ezt az utat hajdan a rómaiak császárai — pl. Julius Caesar, Augustus Octavianus és

a többi császár — létesítették, mert egyáltalán nem kellemes egy nagy létszámú hadsereget nagyon hosszú idő alatt és igen nagy távú tengeri úton vezérelni. Albánia szóba hozott királyságának most nincs uralkodója, de földjét felosztották az ország fejedelmei, ezek uralkodnak felette, ám ők még senkinek nincsenek alávetve.

Ezt a tartományt pedig azért mondják Albániának, mert ennek a vidéknek a lakosai fehér hajjal születnek. A kutyák itt olyan roppant nagyok és annyira vadak, hogy oroszlánokat is öltek; mert elbeszéli Plinius is, hogy az albánok küldtek egy kutyát Nagy Sándornak, amely az arénában oroszlán, elefánt és bika felett diadalmaszkodott. A szemeik különböző színűek, de a pupillájuk kékesszürke, úgyhogy jobban látnak éjjel, mint nappal, és ezért nagy tolvajok, és éjszaka ugyanúgy járnak-kelnek, mint nappal.

Köztudomás szerint két Albánia van; az egyik, amely India határán fekszik Ázsiában, erről itt nem beszélünk; a másik, amely a konstantinápolyi császársághoz tartozik jogilag, és amelyről itt szólunk, Európában van; két tartományt is magába foglal, tudniillik Klisurát és Tomort. Ezen két provincián kívül magába foglal más tartományokat is, és pedig Kumániát, Sztofanatumot, Polatumot, Dibrát; ezek a tartományok ugyanis adófizetői és mintegy szolgálai az albánoknak, mivel földművesek és azok szőleit művelik, és elvégzik a szükséges szolgálatot házaikban; ezeknek a tartományoknak a lakosai nem vándorolnak helyről helyre, mint a szóba hozott albánok, hanem állandó lakhelyeik és mezővárosaik vannak; sem nem tiszta katolikusok, sem nem tiszta szakadárok. Mégis, ha lenne valaki, aki nekik az Isten ígését hirdetné, tiszta katolikusokká válnának, mivel — ahogyan elmondtuk — természetükből adódóan kedvelik az olaszokat; ezeknek az albánoknak a nyelve különbözik az olaszokétól, görögökétől és a szlávokétól, úgyhogy egyáltalán nem értik meg egymást más népekkel; de ennyi szó legyen elég Albániáról.

4. Miután futólagos pillantást vetettünk a konstantinápolyi birodalomra és Albániára, most Rácországgal kell foglalkoznunk, amely ugyanezen császársághoz és Albániához csatlakozik, tudniillik a birodalomhoz a nyugati részről, Albániához pedig a déli oldalán.

Ennek a királyságnak pedig, azaz Rácországnak, két része van; az elsőt, amely a jelentősebb, Rác földnek mondják; egy bizonyos folyóról hívják így, amely öntözi és Rasia a neve. Ez a rész valójában három tartományt foglal magába, tudniillik Kelmíát, Diokleíát, ahonnan Diocletianus császár származott, és a tenger melléki területet. Ezt a tartományt pedig azért nevezik tenger melléki területnek, mert városai és várai vagy szorosan a tengerrel, vagy annak közvetlen közelében fekszenek; és ez a vidék nagyon gyönyörű és gazdag; ebben Antibari a főváros, amelyet azért neveznek Antibarinak, mert Barival szemben helyezkedik el, ahol Szent Miklós teste fekszik eltemetve; és a szóban forgó Bariból egyetlen éjszaka leforgása alatt át lehet kelni a tengeren Antibariba. Antibari pedig a tengerparttól egy kismérföld távolságra van. Ezen a tenger melléki területen a lakók tiszta katolikusok és olyanok, mint az olaszok. Ennek az országnak a többi lakója viszont és a király hitetlen szakadár, és ezért módfelett üldözik az említett katolikusokat, és az olaszok templomait rombolják le leginkább; elűzik, meg is támadják a prelátusokat és rabul ejtik őket, és sok más ocsmány gaztettet követnek el, ezért az említett egyházak szegények is; azontúl még, hogy szakadárok, a leggonoszabb eretnekek is megfertőzve azoktól az eretnekektől, akik ezekre a részekre menekültek az inkvizítorok elől, és ezért rendkívül ellenségesek a keresztényekkel és a katolikusokkal szemben. Ezt a tartományt egyetlen nagy, hajózható folyó öntözi, amelyet Drinának neveznek; található benne egy negyven mérföld széles tó is, és ezért a tárgyalt országnak mind a tengerből, mind a folyóból, mind a

többől nagyon sok hala van. Ez az összes tartomány együtt Rácfölddel, amely a legjelentősebb, a konstantinápolyi császárság közvetlen közelében fekszik.

Ennek az országnak a másik részét Szerbiának hívják, népei állapotáról nevezik így, mivel majdnem valamennyien szolgálóállapotúak. Három tartományt foglal magába, tudniillik Boszniát, Macsót és Marchiát. Az országnak ez a része pediglen úgy helyezkedik el Magyarország közelében, hogy semmi közbeeső nincs közte és Magyarország között.

Az említett tenger melléki területen kívül, ahol van hat városa, az egész érintett országban egyetlen város sincs, de sok vár, erősség található benne és sok nagy falu három-négyszáz fából és deszkából épített házzal, mindenféle megerősítés nélkül; bővében van a mondott ország az ezüstnek, ólomnak és vasnak; ugyanis Rácorország királya a saját országában és a tenger melléki területen hét ezüsbányát működtet; egyébként ez az ország gazdag gabonában, hús- és tejfeleségekben, de szűkölködik borban és halakban, miért is ott általában nem bort isznak, hanem sört és tejet. A király és a bárók azonban mértéktelenül védik a bort, amelyet a tenger melléki területekről hoznak; ennek az országnak a lakói — mind a férfiak, mind a nők — sudár természetűek és arányos alkatúak, de a férfiak a fegyverforgatásban semmitérők, egy fegyverben próbált harcos ugyanis szétszórna ötvenet is közülük. A lovak ezen a vidéken kevés kivétellel kicsik, mint a hitvány hátasok, mindazonáltal erősek és a futásban gyorsak. Két nagy folyó öntözi, tudniillik a Narenta és a Bisztrice. A tárgyalt ország földje néhol nagyon erősen hegyes, de általában sík, és jelentéktelen dombjai vannak.

Ebben az országban mindig egy uralkodó volt, de most kettő van, az egyik Rácföldön uralkodik, ez a hatalmasabb és Urosnak nevezik, mert ezzel a névvel illetik Rácföld összes királyát; a másikat Istvánnak hívják és ez uralkodik Szerbiában, amely a Magyarország felé eső részen fekszik. Valójában e két király édestestvér, de az elsőszülött Szerbia királya, István; ez pedig az atyja halála után az ország mindkét részében, azaz az ország egészében uralkodott két esztendőn keresztül. Egy bizonyos alkalommal kilovagolva lezuhant a lóról és a lábaszárát csúnyán összetörte. Úgy látta, hogy a halál veszedelme fenyegeti, és mivel akkor örököse nem volt, átadta az országot öccsének, akit akkor Mecolimusnak²⁴ hívtak, most pedig Urosnak mondanak. Egyesek pedig azt állítják, hogy egészen egyszerűen átadta neki az országot, s lemondott az ő javára, mások viszont azt állítják, és maga István király is azt vallja, hogy nem feltétel nélkül adta át az országot, és nem mondott le a javára, hanem csak azon kikötéssel, hogyha életben marad, úgy a királyságot visszaveszi magának, ha pedig meghal, akkor birtokolja Uros az országot. De öccse az ország birtokába jutva testvérének, jóllehet az meggyógyult, vissza soha nem adta, hanem megtartotta immár huszonhat éve mostanáig a saját igazát állítva, ami miatt nevezett testvérek között egészen a mai napig tart a háború és a viszálykodás.

A szóban forgó István király igazságos, jó ember, és az ő szertartásrendjük szerint igen szentéletűnek számít, szereti és felkarolja a katolikusokat, mert felesége Magyarország királyának a leánya, Szicília királynéjának testvére. Ettől születtek mindkét nembéli bájos gyermekei, és más felesége sohasem volt.

Uros király pedig, aki az ország nagyobb, Görögország felé eső részét tartja megszállva és kormányozza, fortélyos és hazug ember, semmiféle esküt vagy egyezményt meg nem tart, még ha Isten szent evangéliumára, Krisztus testére, avagy a szentek ereklyéire esküdött is; tart egy sereg asszonyt, akikkel egyszerre él együtt, közöttük van most a konstantinápolyi császár leánya is, akivel nagy földet nyert Görögországban, Thessaloniké környékén; egyetlen fia sincs, egy bizonyos, valamelyik közönséges ágyasától származó fattyú kivételével; és van egy leánya, Magyar-

ország királyának leányától, Szicília királynéjának testvérétől, aki fogadalmat tett apáca volt, fátylát viselt és monostorban élt harmincnégy éven át; a már említett leányt kétszer adta férjhez, fattyának hasonlóképp két feleséget szerzett; a katolikusokat rendkívüli módon üldözi és gyűlöli, mégis Károly úrtól való félelmében a római egyház iránt a hódolat bizonyos jelét igyekszik kinyilvánítani azért, hogy a római egyház tartsa vissza az ő megtámadásától Károly urat; ugyanezen okból régóta keresi Károly úr barátságát is. De a dolgok valódi állása szerint mindez képmutatás, és nem fog teljesíteni semmit ígéreteiből, legfeljebb ha nagyon megrémítik. Két okból is fél Károly úrtól, elsősorban a tenger melléki terület miatt, mivel nevezett Károly úr egész hadseregének át kell vonulnia azon az országon, és akkor — ha akarná — ezt az egész földet, amely jó és gazdag, és a már említett ezüsbányákat könnyűszerrel meghódíthatná; és a terület lakosai is, mivel római katolikusok és dalmatáknak²⁵ vallják magukat, örvendezve üdvözölnék ezt; és ha Uros elvesztené ezt a területet, országának legfontosabb részét veszítené el. Másodsorban, mivel az említett Rácország közvetlenül határos Görögországgal, nincs távol Thesszalonikától sem. Látni, hogy a szóba hozott Károly úr hadserege a közvetlen közelében és már majdnem azon a földön van, amelyet császári adományként birtokol, felismerve, hogy maga nem képes ellenállni ennek a hadseregnek, és hogy országa és a mondott föld veszélyben van, békét és egyezséget kér, noha, ahol csak lehetne másként cselekedni, teljesen ellenkező módon járna el; és egyelőre legyen is elég ennyit mondani Rácország viszonyairól.

5. Ezután Bulgáriáról és Ruténiáról kell beszélnünk, amelyek Görögországot északi oldalról övezik; Bulgária önmagában véve is egy óriási birodalom.²⁶ E tárgyalat cárságnak a székhelye egy hatalmas városban, Vidinben van. Ennek a birodalomnak pedig valamennyi cáriját Sismaninak nevezik.

E rendkívül széles, nagy kiterjedésű és gyönyörű országot tíz hajózható folyó öntözi, szép erdői és ligetei vannak; bővében van a gabonának, húsféleségeknek, halaknak, ezüstnek is, aranynak is, sokféle árucikknek is, és rengeteg viasznak és selyemnek; mert benne sok ezüsbánya is van és valamennyi folyója arannyal kevert fövenyt visz magával; a cár parancsára folyamatosan mossák és kitermelik az aranyat; ennek a birodalomnak a közepén keresztülhalad a Duna folyó is, amely oly módon növekszik meg a beléömlő vizek sokaságától, hogy egyik-másik helyen szélessége a tizennégy mérföldet is eléri. Igen sok egyszarvú, tigris, és hód él ezen a területen, amely nem is túl hegyes, nem is nagyon sík, mégis néhol vannak feltűnően magas hegyei és sok síksága.

Egykor ez a birodalom a konstantinápolyi császársághoz tartozott, és ez idő tájt is oda kellene tartoznia, ha lenne egy erős császár. Aztán pedig Magyarország királya, András igazta le ezt a cárságot, hosszú időn keresztül Magyarország királyának uralma alatt is állt; amikor pedig Magyarország megrendült, a tatárok elfoglalták és a maguk adófizetőjévé tették az érintett cárságot; most adó alá vetve a tatárokat szolgálja, mert annak az országnak a lakói általában nem harciasak és a fegyverforgatásban járatlanok.

Ezen birodalom mellett fekszik egy másik végtelenül nagy ország is, amelyet Ruténiának neveznek, ez Görögországgal ugyancsak határos annak északi részén, ahogyan Bulgária is; mégis Bulgária fölött terül el; ennek az országnak Bulgáriához hasonló az állapota és ugyanazon folyók öntözik; csak hogy attól eltérően cár helyett egy igen daliás hercege van és Leó hercegnek nevezik; ennek a Leónak a leányát vette mostanában feleségül Magyarország királya, Károly.²⁷

Egykor ez a föld a császárság alá tartozott, azután Magyarország alá, most pe-

dig a tatárok adófizetője úgy, ahogyan Bulgária is. Mindezek a nemzetek szakadár félhitűek, a nyelvük azonos. Megjegyzendő itt, hogy a rutének, bolgárok, rácok, szlávok, csehek, lengyelek és poroszok egy és ugyanazon nyelvet beszélnek, tudniillik a szlávot, amiből nyilvánvaló, hogy a szláv nyelv nagyobb és elterjedtebb a világ összes nyelveinél.

Ebből meg lehet eléggé figyelni, hogy Bulgária Ruténia és Rácország, Görögország és Magyarország között helyezkedik el; és ezért, ha Károly úr birtokolná a görög császárságot, miután szövetséget kötött Magyarország királyával, ő maga, Károly úr az egyik oldalról és Károly, Magyarország királya²⁸ a másik oldalról, könnyen megszerezhetnék és alávethetnék azon összes szakadár és barbár népeket, amelyek annyira gazdag és gyönyörű területet jogtalan birtokosként tartanak elfoglalva. Feltevé az is, hogy ez a Károly úr a görögök nevezett birodalmát nem is szerezhetné meg teljes egészében, de ő maga az egyik oldalról és Magyarország fent említett királya a másik oldalról rajtaüthetnének a mondott császárságon és a számításba vett népeken; ugyanis Károly király, Szent Lajos testvére, Szicília királyának apja²⁹ — mivel Konstantinápoly császárságáért epekedett, aminek folyományaként az összes említett nemzetet könnyűszerrel alávethette volna — a legerősebb bilincssel kötötte magát Magyarország királyához azáltal, hogy annak a leányát megszerezte a fia számára és a leányát hozzáadta annak a fiához, úgyhogy mindkét oldalról az érintett birodalmat és a szóban forgó nemzeteket — amelyeket könnyűszerrel elfoglalhatna — megtámadhassa; nem is lenne most ettől kiválóbb és eredményesebb mód, hogy sikert érjenek el és leigázzák ezt a birodalmat és a mondott népeket; ez így is van, persze csak azután, ha Magyarország említett királyságában helyreáll a békeség.

6. Ezek után a tartományok után a továbbiakban értekezünk kell Magyarországról, amely északhoz közelebb esik.³⁰

Megjegyzendő az is, hogy Magyarország királyságát hajdan nem Magyarországnak mondták, hanem Moesiának és Pannoniának. Moesiát pedig a gabonahozamról nevezték el, ugyanis igen bővelkedik gabonában; Pannoniának is a kenyér bőségéről hívják; ez magától értetődően így is van, mert az aratások bőségéből következik a kenyér bősége. Ezért Szent Mártonról is, aki magyarországbéli volt, a legendája elején ez olvasható: „Márton a pannonok Savaria nevű városában született.” A pannonok pedig, akik akkoriban Pannoniában laktak, valamennyien a rómaiak pásztoraik voltak, és tíz erős király uralkodott felettük egész Moesiában és Pannoniában; miután lehanyatlott a római birodalom, előjöttek a magyarok Szkitia tartományából és óriási országából, amely a maeotisi mocsarakon túl van, és azon a tágas mezőn, amely Sicambria és Székesfehérvár között fekszik, csatát vívtak az említett tíz királlyal és levertek őket; s ott a győzelem örök jeléül egy hatalmas márványkövet állítottak fel, amelyre az említett győzelem fel van jegyezve, és ez ott áll mind a mai napig; és miután diadalt arattak, Attilát, aki azon hét vezér közül, akik Szkitiából kijöttek, a leghatalmasabb volt, egy akarattal megválasztották és maguk fölé királlyá emelték; és elfoglalták az egész földet és ott laktak, és attól az időtől a magyarokról, akiket más néven hunoknak is hívnak az egész földet Hungáriának nevezték; ennek az országnak térs tartományai és hercegségei vannak, amelyek között az első Pozsony. A második Trencsén. A harmadik Szepes. A negyedik Hont-Gömör-Liptó.³¹ Az ötödik Ung. A hatodik Máramaros. A hetedik Szilágy. A nyolcadik az erdélyi terület. Kilencedik a székelyek. Tizedik a szikurriták.³² A tizenegyedik a szörényiek. A tizenkettedik Szerém. A tizenharmadik Macsó. A tizennegyedik Sopron. A tizenötödik Horvátország. A tizenhatodik Dalmácia. Igaz, a tartományok királyságokkal egyenlő nagyságrendűek, ezért Magyarország egyike a világ legnagyobb országainak

földje kiterjedését illetően, mert egybehangzóan állítják, hogy hosszában negyven-napi járóföld és széltében ugyanannyi.

Földje legeltetésre alkalmas, és rendkívül gazdag gabonában, borban, húsfélésekben, aranyban és ezüstben; a halak bőségében viszont csaknem felülmúlja az összes országot, kivéve Norvégiát, ahol úgy eszik a halat, mint a kenyeret, sőt inkább kenyér helyett; földje általában véve sík apró dombokkal tarkítva, de helyenként igen magas hegyei vannak; az erdélyi területeken óriásiak a sóhegyek, és ezekből úgy vájják a sót, mint a követ, és elszállítják az egész országba és az összes környező országokba. Magyarország valójában két részre osztható, úgymint az erdélyi és a dunai területre.

Erdélyi területnek tudniillik azért mondják, mivel közte és a másik rész között négy napi járóföld szélességben erdőségek terülnek el; a dunai területet középtűt a híres Duna nevű folyó öntözi, amely a világ valamennyi folyója közül a legnagyobbak egyike; mérhetetlenül gazdag mindenfajta halban és kelet felé hömpölyög; más folyók is öntözik, amelyek csaknem ugyanolyan nagyok, mint a Duna; ezek: a Dráva, a Száva, a Tisza, a Vág, a Kulpa, a Rába, a Hernád, a Béga, a Laborc, a Latorca; mindezek a folyók hajózhatók és nagyon gazdagok halakban, például vizában is — amely a leg hatalmasabb és legízletesebb hal —, kecségében, csukában és másféle halakban, mint a harcsa és a többi.

Az erdélyi vidéket is hatalmas hajózható folyók öntözik, amelyeken nagy hajókkal szállítják a sót az egész országba és más, szomszédos országokba; ezek: a Visó, a Tarac, a Talabor, a Tisza, a Szeret, a Prut, a Lápos, a Szamos, az Aranyos, a Maros, a Beszterce; ezek a folyók főenyükben szinte kivétel nélkül hordanak aranyat; és ezért Magyarországon folyamatosan mosatják és kitermeltetik az aranyat, és összegyűjtik azok a főurak és más nemesemberek, akik az említett folyók mellett élnek; ám ezek a folyók ugyancsak bővelkednek halakban is.

Leszámítva Budát, ahol az ország székhelye van, és amely a városok közül a legnagyobb, Esztergomot, ahol az esztergomi érsekség, Győrt, ahol a győri püspökség, Zágrábot, ahol a zágrábi püspökség, Veszprémet, ahol a veszprémi püspökség, Pécsét, ahol a pécsi püspökség, Gyulafehérvárt, ahol az erdélyi püspökség van, továbbá Nagyszombatot, Pozsonyt és Baját, és kivéve még öt másikat a tenger melléken Dalmáciában, több város nincs egész Magyarországon; mindazonáltal számos mezőváros, vár vagy erődítmény és megszámlálhatatlan falu található a szóban forgó országban, mégis mindezekkel együtt az az ország teljességgel lakatlannak tűnik nagysága miatt. Két másik érsekség is van Magyarországon, tudniillik a kalocsai az országon belül, és a spalatói, amely Dalmáciában a tenger mellett található.

Az emberek általában alacsonyak, feketék, szikarak és bármely fegyvernemben felettebb harcedzettek, de kiváltképp nagyszerű íjászok; többnyire apró lovaik vannak, ámbár egyébként erősek és mozgékonyak; a főurak és a nemesek mindazonáltal nagy és szép lovakat tartanak; Magyarország népe nagyon ájtatos és katolikus, ám a főurak és a nemesek rettentően kegyetlenek; az említett főurak nagyon hatalmasok, ugyanis egyesek közülük képesek tízezer harcost is kiállítani, mások pedig öt-ezret, azok pedig, akik kevesebbet tudnak kiállítani, kétezret. Mindannyian kötelesek követni a királyt, bárhova kívánja, egész népükkel, mindenféle zsold nélkül, és ameddig a királynak tetszik, akár tíz esztendőn keresztül is; ám az összes területet, amelyen átvonulnak, elpusztítják; mindebből következik, hogy a király, ameddig csak akarja és amennyi időn keresztül kívánja, képes százezer fegyverest magával vinni. A királyok szinte sohasem időznek a városokban, hanem a mezőkön, s azon vidék előkelői pedig és tisztjeik tartoznak a szükséges ellátással szolgálni nekik.

Magyarországnak öt hercegsége van; a király elsőszülöttjének egy országrész

jár és az atya után a trón. A másodszülött kapja az első hercegséget, a harmadszülött a második hercegséget, és így sorban. Minden hercegséget, avagy a nép nyelvén, magyarul bánságot a király köteles a nemesekre átruházni, és azután ezektől újra visszavenni, és megint másoknak átadni kénye-kedve szerint; ezeken kívül tisztségviselő a nádor és a tárnokmester; azt nevezik nádornak, aki az egész országban az igazságszolgáltatást irányítja. A királytól második a tárnokmester; azt nevezik így, aki az adókra felügyel. Meg kell jegyezni, hogy Magyarország királya semmiféle kincset nem gyűjt, hanem mindenét, amije van, a báróira és követeire költi, bárói viszont mindenüket a királyra költik. Magyarországot pedig keleti oldalról Rácország, Bulgária és Ruténia övezi, amelyek az említett ország és Görögország között terülnek el, ahogyan elmondottuk; déli oldalról az Adriai-tenger fogja körül, amely Apulia, Abruzzo és Marchia között van, nyugatról Németország és Csehország határolja, északról pedig Lengyelország és a tatárok.

Megjegyzendő itt; még nincs háromszáz éve, hogy a magyarokat a keresztény hitre térítette királyuk, Szent István, akinek a fiát, Imre királyt is szentté avatták; ebből a házból később Szent László királyt és Szent Erzsébetet, ezen ország királyának, Béla úrnak a nővérét is szentté avatták; ennek a Szent Erzsébetnek és az említett Béla király úrnak az édes nővérét pedig Jakab, az aragonok királya vette feleségül, s vele gyermekeket nemzett: Pétert, az aragonok hajdani királyát, Jakabot, a mallorkaiak királyát, és Izabellát, Franciaország királynéját. Magyarország említett király urának, Bélának két gyermeke született, tudniillik István király és szűz Margit, akinek a szentté avatását most kéri. Ebből kitűnik, hogy a szóban forgó István király és nővére, szűz Margit unokatestvérek voltak Izabellával, Franciaország királynéjával. És ebből az is nyilvánvaló, hogy a franciák hírneves királya ugyanezeknek unokaöccse; a nevezett királynak, Istvánnak pedig egyetlen fia született, László, aki azután atyját követően uralkodott és Károlynak, Szicília királyának a nővére volt a felesége. De ettől utódot nem volt képes nemzeni, ezért örökös nélkül halt meg; ugyanezen István királynak született három leánya is, akik közül az első a jelenlegi konstantinápolyi császár vette el, de ez elhalálozván a Monte Ferrato-i őrgróf leányával házasodott össze. A másodikat hozzáadta Szicília mostani királyához. A harmadikat Istvánhoz, Szerbia királyához. A negyediket kolostorba küldte — abba, ahol a fent nevezett nővérének, szűz Margitnak a teste nyugszik —, itt harminckét éven keresztül élt; azután hitehagyó lett és férjül választott egy bizonyos csehországi nemest, akinek a halála után Rácország királyát szerezte meg férjéül; és Rácország említett királyának született tőle egy leánya, akit hozzá szeretne adni Károly úrhoz vagy fiához; amikor Magyarország szóban forgó királya, László, örökös nélkül meghalt, ahogyan elmondottuk, az ő összes nővére szakadárokkal élt házasságban, kivéve Szicília királynéját, ezért ő, mint katolikus, maradt az ország örököse, és ő adományozta oda ezt az országot elsőszülött fiának, Martell' Károlynak; miután ő meghalt, helyébe a királyságban a fia, Károly Róbert lépett, aki most uralkodik az ecsetelt jog alapján; ennyi legyen elég Magyarországról.

7. Lengyelország hat fejedelemségre oszlik, ezek hercegei olyan hatalmasok, mint a királyok; a hercegségeknek pedig ezek az elnevezései: krakkói, opelni, breszlai, glogauai, gneznói és mazóviai; ámbár régen Lengyelországnak voltak királyai, mégis kb. száz év óta nincsenek. Pedig az úr 1290. évében királyukká választották a krakkói herceget, aki három éven keresztül uralkodott, és meghalt fiúutód nélkül; volt azonban egy leánya, akit Csehország királya vett feleségül és elnyerte vele Lengyelországot. De miután Csehország nevezett királya meghalt, a rómaiak királya ezt az úrnőt feleségül adta a saját másodszülött fiához, és általa kívánja birtokolni a fent

említett Lengyelországot; de az előbb említett hercegek ellenállnak, mert természetes gyűlölség él közöttük és a németek között.

Hajdanában Lengyelországot Wandaliának hívták a Wandál³³ folyóról; a wandálok azok, akik Szent Ágoston idejében Itáliát és Afrikát végigdúlva Hispániában állapodtak meg. Az ország legelődús, erdős és roppant kiterjedésű; bővelkedik gabonában, de teljességgel híjával van a bornak; a már szóba hozott Wandál folyó, az Odera, a Neisse, a Bober és a Magara folyók öntözik, halban és húsfélesekben föltöbb gazdag; ezüstbányák és sóbányák is találhatók benne. Tigris, egyszarvú, hód és sok vadló él ott.

Valamennyien katolikusok és azon hűségből, amellyel a római egyház iránt viseltetnek, mindegyik ház egy dénárt tartozik fizetni a római egyháznak, és ezt Szent Péter dénárjának nevezik. Régen minden lengyel férfi úgy nyíratkozott, mint a cisztercita laikus testvérek, de most egyesek kezdik megnövesztetni a hajukat; eléggé harciasak és szép természetűek; ennyi legyen elég Lengyelországról.³⁴

8. Csehország aranyban és ezüstben mérhetetlenül gazdag királyság azért, mert szerfelett bővében van az ilyen érceknek. Két részre oszlik, tudniillik a már említett Csehországra és Pomerániára; az ország fővárosa Prága, amely Csehországban található.

Méretét illetően nem nagy ország; ezért egyetlen érsekség sincs abban a királyságban; azt mondják ugyanis, hogy Csehország régen nem volt királyság, hanem hercegség. Valóban Frigyes császár — nem az utolsó Frigyes, hanem az utolsó előtti — a mondott ország hercegét annak királyává emelte és a rómaiak királyának pohárnokává tette.

Valamennyi cseh mesteri és elmés tolvaj; általában nem harciasak, és királyaik sem nagyhatalmúak országglakosaik felett; mégis erősek, mivel a temérdek pénzből, amelyet az ezüstbányákból nyernek, rengeteg zsoldost fogadnak fel; gabonának bővében van, de teljesen híjával a bornak, hacsak nem szállítanak ide valahonnan. Viszont jó söre van; a szláv nyelvet beszélik a tartomány mindkét részében, azaz Csehországban és Pomerániában. És mivel Csehország említett királya örökös nélkül halt meg, ezért a rómaiak királya akarja azt az országot elfoglalni a fia számára, de az ország bárói ellenállnak neki; ennyi legyen elegendő Csehországról.³⁵

Jegyzetek

1. WERTNER MÓR: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek, 1892. 529—531.
2. Anonymi Descriptio Europae Orientalis. (Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia anno MCCCXVIII. exarata.) [ed. GÓRKA, OLGIERD] Cracoviae, 1916.
3. GÓRKA: i. m. XLVIII—IL.
4. Descrierea Europei Orientale de Geograful Anonim. (Anonymi Geographi Descriptio Europae Orientalis) [ed. et trad. G. POPA-LISSEANU] București, 1934.
5. Magyarországra vonatkozó fejezetének fordítása: KRISTÓ GYULA—MAKK FERENC: Károly Róbert emlékezete. Bp. 1988. 72—76.
6. Repertorium fontium historiae medii aevi primum ab Augusto Potthast digestum, nunc cura collegii historicorum a pluribus nationibus emendatum et auctum. IV. Fontes. (D-Gez) Romae, 1976. 172.; KOSÁRY DOMOKOS: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I. Bp. 1951. 107.
7. DEÉR JÓZSEF: Ungarn in der Descriptio Europae Orientalis. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 45 (1931) 1—22.; PRAGA, GIOVANNI: Una "Descriptio Europae Orientalis" del 1308 e la caratteristiche delle fonti per la storia delle crociate nel secolo XIV. Archivio Storico per la Dalmazia, 15 (1933). 293—302.; NACSA MÁRIA: Kelet-Európa leírása a XIV. század elejéről. (A mű és szerzője.) (Kézirat OTDK-dolgozat) Szeged, 1981. [= ismer-

- tetese: A XI. Országos Tudományos Diákköri Konferencia nívódíjas pályamunkái. [szerk.: GROSSCHMIDT PÉTER—HAID KATALIN—NÉMETH ANDRÁS] II. Humán tudományok Bp. 1982. 192—193.]
8. DOMANOVSKY, ALEXANDER: Simonis de Kesa Gesta Hungarorum. [=Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. I. (ed. SZENTPÉTERY, EMERICUS) Bp. 1937.] 149.; MÁLYUSZ ELEMÉR: A mezővárosi fejlődés. [=Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században. (szerk. SZÉKELY GYÖRGY) Bp. 1953.] 172.; KRISTÓ GYULA: Rómaiak és vlachok. Századok, 112 (1978). 652.
 9. A korszak legfontosabb forrásai kiadva: Anjou-kori okmánytár. I—VII. (ed. NAGY IMRE—NAGY GYULA) Bp. 1878—1920.; Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. I—III. (ed. WENZEL GUSZTÁV) Bp. 1874—1876.; Catalogus fontium historiae Hungaricae aeo ducum et regum ex stirpe Arpad descendunt ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. (ed. GOMBOS, ALBINUS FRANCISCUS) Bp. 1937—1938. (elszörtan); KRISTÓ—MAKK: i. m. — Irodalom: WERTNER: i. m. 500, 510—514, 535—540.; MISKOLCZY ISTVÁN: Anjou Károly politikája a tagliacozói csata után. Történelmi Szemle, 2 (1913). 367—395.; PÁTEK FERENC: Az Árpádok és Anjouk családi összeköttetése. Századok, 52 (1918). 449—495.; CAGGESE, ROMOLO: Roberto d'Angio e i suoi tempi. I—II. Firenze, 1922—1931.; MISKOLCZY ISTVÁN: Magyarország az Anjou-korban. Bp. 1923.; CUTOLO, ALESSANDRO: La questione ungherese a Napoli nel secolo XIV. Corvina, 9 (1929). 131—148.; HÓMAN BALINT: Gli Angioini di Napoli in Ungheria (1290—1403). Róma, 1938. LEONARD, EMILE G.: Les Angevins de Naples. Paris, 1954.; KRISTÓ GYULA: A rozgonyi csata. Bp. 1978.; DÜMMERTH DEZSŐ: Az Anjou-ház nyomában. Bp. 1982.; KRISTÓ GYULA—MAKK FERENC: Károly Róbert. Bp. 1985.
 10. PRAGA: i. m.; BORZÁKNÉ NACSA MÁRIA: A Descriptio Europae Orientalis eszmei háttere és politikai célzatossága. (Kéziratok doktori értekezés. JATE Központi Könyvtára, Kézirattár: B 2678.) Kecskemét, 1985.
 11. GÓRKA: i. m. VIII—IX.
 12. Kiadása: Andreae Ungari Descriptio victoriae a Karlo Provinciae comite reportatae. (ed. G. WAITZ) [=Monumenta Germaniae historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. (ed. PERTZ, S. I.) Scriptores XXVI. Hannoverae, 1882. 559—530.]; Magyar fordítása: BODOR JÓZSEF: Andreas Ungarus krónikája Anjou Károly provencei gróf győzelméről. Temesvár, 1916. 29—67.; ugyanaz: A magyar középkor irodalma. (szerk. V. KOVÁCS SÁNDOR) Bp. 1984. 65—111.
 13. PAUER JÁNOS: Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében. (Árpádok időszakától korunkig.) Székesfehérvár, 1847. 147.; TOLDY FERENC: A magyar nemzeti irodalom története. (Ő és középkor.) Pest, 1851. I. 84.; BÉKÉSI EMIL: Magyar írók az Árpád-házi királyok korában. Katholikus Szemle, 10 (1896). 738—740.; SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. I. Bp. 1891. 162.; MISKOLCZY ISTVÁN: Andreas Ungarus „Descriptiója”. Kalazantinum, 8 (1902/1903). 70—71.; BODOR: i. m. 3—28.; KASTNER JENŐ: Együgyű lelkek tüköre. Bp. 1929. 25.; PINTÉR JENŐ magyar irodalomtörténete. I. Bp. 1930. 292.; BÁNFI, FLORIO: L'opera di Fra Andrea di Niccolò d'Ungheria O. P. nel codice Ottob. Lat. 26. della Vaticana. Archivum fratrum praedicatorum, 9 (1939). 298—310.; Repertorium font. hist. medii aevi (i. m.) II. (A—B) 230.; A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig. (szerk. STOLL BÉLA—VARGA IMRE—V. KOVÁCS SÁNDOR) Bp. 1972. 185.; V. KOVÁCS: i. m. 1084.; SZÜCS JENŐ: Társadalomelmélet, politikai teória és történetstémák Kézai Gesta Hungarorumában. (A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai.) Századok, 107 (1973). 854—855.;
 14. In ms. „filia libani regis”.
 15. Ajton (Haytonus) örmény herceg, később premontrei szerzetes; 1307 körül írt művének címe: Flos historiarum terrae Orientis.
 16. Feltehetőleg a Hermosz és a Meander folyók.
 17. Caminus [?]. Trapezunt egykori ura *Andronikosz Ghidasz* (+ 1235) volt, akinek a nevét a nyugati írók némelyike *Guido*-vá torzította. Szerzőnk valószínűleg egy ilyen eltorzított és kis kezdőbetűvel írt nevet értett félre, s köznévi jelentésének dalmát szinonimáját, a *camino* szót írta be helyette.
 18. Talán bolgár „szvjata gora”.
 19. A *blasi*, *blachi* G. POPA-LISSEANU szerint egyértelműen a román népet jelöli (i. m. 6—12.), ám ha ez igaz, nem világos, kiket jelöl a szerző *sicurritae* terminusával; másképpen: RÁSONYI LÁSZLÓ: Hidak a Dunán. Bp. 1981. 48—80.
 20. Valois Károly.
 21. Fülöp tarantói herceg.
 22. Aszfalt [?]
 23. Negroponte Euboia szigetén volt.
 24. Miljutin.
 25. A *latini* itt értelemszerűen dalmátokat jelöl.

26. NACSA MÁRIA: Bulgária egy XIII—XIV. század fordulóján keletkezett „világpolitikai” elképzelésben. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Dissertationes Slavicae, 14 (1983). 69—79.
27. Kristó Gyula: Károly Róbert első felesége. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historica 86 (1988). 27—30.
28. Károly Róbert.
29. I. Károly szicíliai király.
30. NACSA MÁRIA: Adalékok Magyarország és Kelet-Európa történetéhez a XIV. század elejéről. (Szakdolgozat. Kézirat a JGYTF Történettudományi Tanszéke Könyvtárában.) Szeged, 1979—1980.
31. In ms. *cungolibso, cunqolipso, tingolipso* etc.
32. Havasalföldiek [?].
33. Visztula.
34. BORZÁKNÉ NACSA MÁRIA: Lengyelország és Csehország egy XIV. századi „földrajzi” leírásban. Krónika, 12 (1985/1986). 17—21.
35. Köszönetet mondunk Karácsonyi Bélának, a JATE Központi könyvtára igazgatójának lektori véleményében kifejtett korrekciós javaslataiért és Balla Lorándnak G. POPA-LISSEANU román fordítása értelmezésében nyújtott segítségéért.

ÜBER EINE SÜDOSTEUROPA DARSTELLEND E ARBEIT VOM ANFANG DES XIV. JAHRHUNDERTS

BORZÁKNÉ NACSA, MÁRIA—SZEGFÚ, LÁSZLÓ

Die vorliegende Arbeit, die 1308 erschien und die politischen Interesse der Anjou-Dinastie darstellt, ist die ungarische Übersetzung eines geographischen Aufsatzes.

Diese Arbeit gibt zahlreiche wichtige Informationen über die politisch-wirtschaftliche und gesellschaftliche Verhältnisse des damaligen Mitteleuropa (d. h. Byzanz, Serbien, Albanien, Bulgarien, Herzogtum Kiev, Ungarn, Polen, Böhmen). Der Autor ist — aller Wahrscheinlichkeit nah — Andreas Hungarus, der vom Anfang der 1260-er Jahre der Wortführer und Anhänger der Anjou-Könige war.

Die Übersetzung wurde auf Grund einer kritischen Ausgabe von O. Gorka (Krakow 1916) angefertigt.

ОДНА РАБОТА ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА О ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ, ВОСХОДЯЩАЯ К НАЧАЛУ XVI ВЕКА

(DESCRIPTIO EUROPAE ORIENTALIS)

Борзакнэ М. Нача — Л. Сегфю

Данная работа, появившаяся весной 1308 г., которая отражает политические и римско-католические церковные интересы, Анжу, является венгерским переводом географического сочинения. Этот источник даёт многочисленные необходимые сведения относительно познания политико-экономического и общественного положения тогдашней Средне-Восточной Европы (т. е. Византийской империи, Сербии, Албании, Болгарии, Киевского княжества, Венгрии, Польши, Чехии). Автор сочинения, по всей вероятности, Андреас Хунгарус, который, начиная с 1260-х годов многократно является выразителем мнения и сподвижником Анжу.

Перевод был выполнен на основе критического издания О. Горка, вышедшего в Кракове в 1916 году.

AZ ÁLLAMI GAZDASÁGOK ÉS A HALÁSZATI TERMELŐSZÖVETKEZET FEJLŐDÉSE SZEGEDEN 1949—1975 KÖZÖTT

FÓRIZS SÁNDOR

1. A Szegedi Állami Gazdaság szerveződése és fejlődése

Az állami gazdaság 1949-ben Kiszombor határán alakult. Fejlődésének különböző szakaszaiban hol tangazdasági feladatokat töltött be, hol pedig a Sertésenyész-tő és Hízoló Vállalat gazdaságaként sertésenyész-tő és hízoló feladatokat látott el. Később a felszabadulás előtti hagyományokat folytatva Kertimag és Gyógynövény Termelő Vállalatként működött. A szőregi Állami Gazdasággal együtt 1962 január elsején a Délalföldi Mezőgazdasági Kísérleti Intézettel egyesült.

Ugyancsak 1949-ben a szegedi járás legszélsőségebb homokvidékén alakult az Ásotthalmi Állami Gazdaság. A Csongrád—Békési Borforgalmi Vállalat szőlő-telepeinek átvételével alakult ki a gazdaság végleges profilja. A Délalföldi Mezőgazdasági Kísérleti Intézetbe, a szegedi gazdaságba 1962-ben olvadt bele.

A Délalföldi Mezőgazdasági Kísérleti Intézet 1952 novemberében vált ki az Ásotthalmi Állami Gazdaságból és az ország egyik legnagyobb mezőgazdasági kutatóintézetének bázisává alakult.

A Délalföldi Mezőgazdasági Kísérleti Intézet szegedi gazdasága 1952-ben alakult tagosított földeken. Az intézetnek 1952-ig csupán az újszegedi és szabadkai úti telepek álltak rendelkezésére kísérleti célokra, mindössze 79 kh-on. A kísérleti gazdaság Óthalmon 935 kh-dal rendelkezett, a zsombói homokvidéken pedig 153 kh tartozott hozzá.

A Duna—Tisza közén a szikes területek javítása céljából csatolták a gazdasághoz Apajpusztát 150 kh területtel. A gazdaság épületekkel és egyéb építményekkel nem rendelkezett.

A Szegedi Állami Gazdaság üzemegységeinek megoszlása 1949-ben kh¹

Megnevezés	Szántó	Szőlő Gyümöl- csös	Krst	Rét legelő	Erdő	Nem művelt	Összesen
Óthalom	819	—	4	17	28	67	935
Újszeged	36	3	—	—	1	7	47
Szabadkai út	27	2	—	—	—	3	32
Zsombó	96	7	—	53	—	9	165
Makói üzemegys.	639	1	—	—	40	34	714
Ecseghalvi üzemegység	331	—	—	137	—	35	503
Szeged összesen	978	12	4	70	29	86	1179
A gazdaság összesen	1948	13	4	207	69	155	2369

A Szegedi Állami Gazdaság létrejöttkor területileg meglehetősen szétszórta helyezkedett el. A területének fele tartozott a szegedi határhoz és hat telephellyel rendelkezett. Ecseghalvát 503 kh területtel szikjavítási kísérletek folytatása céljából

csatolták a gazdasághoz. Kopáncsot 1955-ben 76 kh-dal egységesítették vele, ahol árasztásos rizs termesztési kísérletek folytak. Az 1957-ben megszűnt makói kísérleti gazdaságot szintén a szegedinek adták át.

A Délalföldi Mezőgazdasági Kísérleti Intézet szegedi gazdasága 1957-ben három üzemegységből állt, a szegedi, makói és az ecsegfalvi egységből.

A szegedi üzemegység központja Óthalmon szerveződött. Hozzá tartoztak a zombói, a Szabadkai úti és újszegedi kísérleti telepek. Az üzemegység fő feladata a növénytermesztésen belül a nemesítettvetőmag-termesztés volt.

Az óthalmi üzemegység a budapesti műút mellett fekszik, Szegedtől 7 km-re, az Újszegeden lévő intézettől 11 km-re. Az intézet 107 kh-on működött, vetőmagtermesztési és -nemesítési feladatokkal. Foglalkozott a szegedi sárga lófogú kukorica, a szegedi olajlen, a szegedi csipős és csipősség nélküli fűszerpaprikamag termesztésével. Az Óthalmon látható épületek mindegyike 1952 óta épült. Így 1957-ig 80 férőhelyes tehénistálló, 40 férőhelyes lóistálló, 20 vagonos góré, 8 vagonos paprikaszárító-pajta, üzemi étkező és konyha, központi irodaépület, 60 férőhelyes munkásszálló, bogrnár, kovács és gépműhely, végül öt ikerház készült nyolc család részére.

Az üzemegység feladata volt 12 q elsőrendű faszerpaprikavetőmag, 140 q olajlen, 130 q szegedi sárga kukorica, 1000 q eredeti nemesített Bánkúti 1201-es búzavetőmag előállítás. Az állattenyésztés 65 törzskönyvezett magyartarka tehénből és 70 növendékmarhából állt.

Az 1968-as átszervezés eredményeként megszűnt a szervezett kapcsolat a Délalföldi Mezőgazdasági Kísérleti Intézet és gazdasága között. Az üzem mint Szegedi Állami Gazdaság működött tovább. A Fehértói Halgazdaság 1969-ben csatlakozott a Szegedi Állami Gazdasághoz.

A Szegedi Állami Gazdaság 1969-re majdnem hatezer hektáros komoly nagyüzemmé fejlődött. Hat üzemegység elég szétszórta helyezkedett el. A terület felét a szántóföldek adták, a szőlő és gyümölcsös meghaladta a tíz százalékot. A kiszombori területet 1975 május 31-én átadták a Gabonatermelő Kutató Intézetnek.

Az állami gazdaság összes területe már 1962-ben megközelítette az ötezer hektárt, 1969-ben ezer hektárral emelkedett, e 1975-ben pedig több mint 500 hektárral csökkent, a kiszombori üzemegység elcsatolása miatt. A területnek 41%-át vetették be szántóföldi növényekkel, 10%-án továbbra is szőlőt termesztettek. A gyümölcsös területe mindössze 36 hektárt tett ki, a rét és legelő viszont szintén meghaladta a 10%-ot. A halastó vízfelülete majdnem elérte az összes terület negyed részét. A gazdaságban 1973-ban jelentős erdősítés folyt, az erdőterület több mint háromszorosára, 247 ha-ra emelkedett.

A Szegedi Állami Gazdaság területi felosztása 1969-ben kh³

Megnevezés	Szeged	Kiszombor	Kübekháza	Ásotthalom	Pusztamérges	Fehértó	Össz.
Szántó	608	829	1918	1316	305	60	5099
Szőlő	12	—	—	602	299	—	913
Gyümölcsös	1	—	—	117	52	—	170
Rét-legelő	17	4	575	490	40	97	1223
Halastó	—	—	—	—	—	2289	2289
Erdő	14	6	3	73	23	—	119
Nádas	—	1	19	3	1	194	218
Egyéb	34	37	35	33	40	163	342
Összes ter.	686	877	2613	2634	760	2803	10 373
Hektár	395	505	1504	1516	437	1613	5970

A Fehértói Halgazdaság 1932-ben az algyői főcsatornától délre elterülő, Szeged tulajdonát képező 900 kh-as területen épült ki, Fehértói Tógazdaság néven. A terület 1942-ben tovább növekedett 130 kh-dal és 1949-ben 300 kh-dal. Jelentős beruházások kezdődtek 1959-ben, melynek eredményeként haltenyésztő állomás, mesterséges halkeltető, kiszolgáló egységek, takarmánytároló és kh vízfelületre jutó termelt hal mennyisége a hetvenes évek végére mintegy 50%-kal emelkedett, meghaladta a 600 kg-ot. Az 1975-ös évben némi visszaesés következett be.

A Fehértói Halgazdaság főbb mutatói kg⁴

Megnevezés	1960	1967	1968	1969	1975
1 kh-ról termelt hal	395	573	635	599	564
1 kh súlyhozama	277	398	499	432	219
1 kh-ra kihelyezett hal	118	175	136	167	354
1 kg halhúshoz felhasznált keményítőérték	2,18	2,12	1,93	2,00	2,37

Az egy kg halhús előállításához felhasznált keményítőérték pedig a hatvanas évek végére valamelyest csökkent, de 1975-ben jelentős emelkedést mutatott.

Főbb növénykultúrák a Szegedi Állami Gazdaságban 1975-ben⁵

Növény	Terület ha	Termés menny. q	Átlagterm. q/ha	Ötéves átlag q/ha
Búza	905	23 557	26,0	29,6
Kukorica	166	6 801	41,0	34,6
Lucerna	239	10 450	43,0	35,5
Silókukorica	49	19 370	395,0	222,1
Csalamádé	21	6 996	332,2	—
Rét (száraz széna)	288	1 715	6,0	—
Legelő (száraz széna)	390	1 252	3,2	—
Zöldségfélék	9	427	45,4	88 000 Ft

Az összes szántóterület 40%-án termesztettek búzát, ennek termése az 1971—85 évek átlagában majdnem elérte a 30 q-át hektáronként. A kukoricát a szántóterület alig több mint 7%-án termesztették, melynek ötéves átlagtermése 41 q-át adott. A termesztett zöldségfélék területe 9 kh-on nem volt jelentős, évi átlagban a 100 ezer Ft-ot sem érte el a bevétel.

Takarmánynövényeket közel ezer hektáron termesztettek, melynek 2/3-át a rétek és legelők tették ki, lucernát a takarmánytermő területnek csak 1/4-én vetettek.

A Szegedi Állami Gazdaság állatállománya⁶

Megnevezés	1970	1971	1972	1973	1974	1975
Tehén db	372	342	366	366	366	248
Tejtermelés t/l	2300	2500	2740	2760	2780	2980
Sertés db	3470	4510	4238	5721	6410	6309
Vágósertés q	3526	4998	3845	6535	7890	7515

A tehénlétszám öt év alatt 124 db-bal, 33%-kal csökkent. A tehenek fejési átlaga viszont 680 literrel emelkedett és megközelítette a háromezer litert. Az összes tejhozam 1975-ben 7390 hl volt, az 1970. évi 8556 hl-hez viszonyítva 1166 hl-rel csökkent. Az 1975-ös évben a fejősteheneken kívül 323 hízómarhát is tartottak, ezzel együtt az összes szarvasmarha 571 db volt.

A sertésállomány öt év alatt egyenletesen fejlődött. A vágósertések összes súlya kétszeresére emelkedett. Az összes sertésállomány számszerű emelkedése viszont csak 45%-ot ért el, tehát a sertések vágósúlya emelkedett 55%-kal.

A gazdaságban 42 lovat foglalkoztattak a szállításban, a baromfiállományt 22 db pulyka képviselte.

A Szegedi Állami Gazdaság eredményességi mutatói⁷

Év	Összes terület ha	Eredmény M/Ft	Halmazott termelési érték M/Ft	Dolgozói átlagos létszám	Egy dolgozó-ra jutó termelési érték Ft
1962	4960	7,534	59,535	1038	54 972
1963	4758	6,737	59,610	1032	58 270
1964	4924	4,736	61,002	968	63 019
1965	4929	4,084	48,987	933	52 505
1966	4898	3,860	59,726	927	64 430
1967	4892	4,524	61,852	915	67 600
1968	4834	8,588	67,488	870	77 752
1969	5975	5,296	83,914	897	93 549
1970	5969	0,469	80,531	885	91 098
1971	5940	6,825	93,737	905	103 577
1972	5940	2,451	96,515	880	109 552
1973	5939	11,265	114,153	871	136 058
1974	5927	7,457	111,771	840	143 296
1975	5395	2,551	106,249	824	134 052
%	108,0	—	197,8	79,3	243,9

Az állami gazdaság az 1962 és 1975 közötti tizennégy év alatt majdnem töretlenül fejlődött. Az egyetlen eredménytelen év a gazdaság e korabeli történetében az 1965-ös. Ennek okai a korai fagyokban, a jelentős belvízkárokból és az ebben az évben jelentkező száj és körömfájásban keresendők. Az esős nyár a szőlőben is jelentős peronoszpóra károkat okozott. A gazdaság eredményei igen alacsony szinten álltak 1970-ben is, melynek oka szintén a jelentős belvízkárokból keresendő. Ismeretes, hogy ebben az évben Szegedet óriási árvíz- és belvízkárok érték, melyek a termelési értékeket alacsony szinten tartották. A többi év eredménye nyereséggel zárult, a leg- alacsonyabb jövedelem is meghaladta a 2 MFt-ot. A 13 éves átlag, leszámítva az 1965-ös veszteséget, évi 5,561 MFt nyereséget jelentett. A legmagasabb nyereség 11,265 MFt 1973-ban realizálódott. A gazdaság területének kiterjedése közben 8%-kal emelkedett.

A halmazott termelési érték 14 év alatt majdnem kétszeresére emelkedett. Az egyenletes fejlődést itt is az 1965 és 1970-es évek törték meg, amikor a mezőgazdaságot természeti csapás sújtotta. A dolgozók átlagléttszáma az összes terület 433 kh-os emelkedése mellett mintegy 20%-kal csökkent, 1038-ról 824 főre. Így az átlageredmények emelkedése, az összes terület növekedése és a dolgozók létszámának csökkenése együttesen a termelékenység jelentős növekedését eredményezte. Az egy dolgozóra jutó termelési érték 14 év alatt 143%-kal emelkedett.

A Szegedi Állami Gazdaság fejlődése⁸

Megnevezés	1 70	1971	1972	1973	1974	1975
Beruházás mFt	13,078	33,850	21,286	7,072	10,590	22,512
Gépellátottság						
Traktoregység	100,3	95,1	94,7	91,4	97,4	94,0
Állóeszköz-állomány mFt	125,169	174,835	190,047	218,675	225,309	222,977
Átlagbér Ft	26 764	26 512	27 373	29 238	30 950	32 301

A beruházások a legmagasabb szintet 1971-ben érték el 33 mFt-tal. Az ötéves beruházási átlag 17 mFt-ot jelentett évente.

A gépellátottság már 1970-ben elérte a legmagasabb optimális szintet, utána némileg csökkent, minőségileg azonban magasabb szintre emelkedett.

Az állóeszköz-állomány öt év alatt 90%-kal emelkedett, értéke már 1973-ban meghaladta a 200 mFt-ot. Az egy dolgozóra jutó évi részesedés 1974-ben érte el a 30 ezer Ft-ot, évente rendszeresen emelkedett, legalább ezer Ft-tal. A részesedés emelkedése hat év alatt 6537 Ft-ot, vagyis 20%-ot jelentett.

2. Délalföldi Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság (Defag)

Csongrád megye 426 268 ha közigazgatási területéből 1970-ben az erdőterület 29 453 ha-t tett ki, amely 6,9%-os erdőszültséggel felelt meg. Az országos átlag 17% körül alakult, mely lassan emelkedett. A csongrádi és szegedi erdőszültségi fokozat az országos átlag felét sem érte el.

A tsz-ek 1968-ban 3447 ha erdőterülettel rendelkeztek, mely a 22 980 ha terület 15%-át jelentette. Az 1970-es erdőszültségi szint Csongrád megyében 5,7%-ot ért el.

A Délalföldi Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság 1970-ben⁹

Gyulai Erdészeti	Falemezgyár — Budapesti út
Kisteleki Erdészeti	Fűrészüzem — volt Lippai üzem
Ásotthalmi Erdészeti	Csemetekert — Maros torkolat
Vésztői Erdészeti	Műszaki rész — Zsótér út
Szegedi Erdészeti	— —

Az Erdőgazdálkodás 1947-től Erdőgazdasági Nemzeti Vállalatként működött, majd Tiszamenti Erdőgazdaságra és Szegedi Erdőgazdaságra vált szét. Később Csongrád Megyei Erdőgazdasággá alakult 1969-ig. A Délalföldi Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság (Defag) 1970 január 1-én alakult. A Defag-hoz öt erdőszület és négy fafeldolgozó telep tartozott.

A Szegedi Erdőgazdaság 1970 január 1-től a Defag keretében működött. Szeged 11 262 ha területéből 509 ha volt az erdő, mely 4,5%-os erdőszültséget adott.

Szeged erdőszültségének megoszlása 1970-ben ha¹⁰

Erdőgazdaság	117
Állami Gazdaság	15
Országos Vízügyi Hivatal	71
Termelőszövetkezetek	96
Egyéb	210
Összesen:	509

A Szegedi Erdőgazdaság kezelésében az erdőterületek mindössze 23%-a volt. Az egyéb, tehát nem összefüggő erdőterületek az összes erdőterület 41%-át jelentették.

A fafajták közül az akác és a hazai nyár jártak elől mennyiségben. A nemes nyárral és fűzfával együtt a faállomány döntő többségét adták. A fenyvesek egyre dinamikusabban terjedtek és a tölgy mennyisége is számottevően gyarapodott.

Szeged erdőszültségi adatai 1970-ben ha¹¹

Megnevezés	Erdőterület	Új fásítás	Összesen
Városi Tanács	196	21	217
Szegedi Állami Gazdaság	73	115	188
Egyéb állami erdő	115	—	115
Összesen:	384	136	520

Az összes szegedi erdőterület tehát 1970-ben 520 hektárt jelentett, melyből 217 hektár, 41 % a Városi Tanács gondozásában volt. A Szegedi Állami Gazdaság az erdőterületek 36%-át birtokolta. Az új fásítás 1970-ben 136 hektárt tett ki, az összes erdőterület 36%-át. Az erdőszültség aránya az országos átlagot tekintve jelentősen elmaradt, annak alig 1/4-ét érte el.

3. A „Kossuth” Halászzati Termelőszövetkezet tevékenysége 1946—1974 között

A Szegedvidéki Halászzati Szövetkezet a felszabadulás után 1946-ban alakult. Az újjászervezett szövetkezet 1560 kh kiterjedésű természetes vízterületet bérelt. A szövetkezet területe az atkai Holt-Tisza-ág hullámtéri csatornájának az élő Tiszába való beömlésétől a jugoszláv határig terjedt. A Maros folyónak a torkolattól számított 5 km-es szelvényéig terjedő szakasza is hozzátartozott. A bérlet 15 évre szólt és az évi bért 1,4 kg hal árán állapították meg, mely az 1—2 kg-os ponty Budapestén érvényes árát jelentette. A szövetkezetben 39 halász dolgozott.

A halászok 1950-ben kifogtak a táblázatban kimutatott fajtákon kívül még 63,35 kg kárászt és 82,70 kg törpeharcsát. Így 1950-ben összesen áruba bocsájtottak 11 952,60 kg halat. A legnagyobb mennyiségben harcsa került terítékre, majdnem 3000 kg súllyal. A második helyet a márna foglalta el, majdnem 2500 kg-os fogással. A márnát a mennyhal követte, azonban csak fele mennyiséggel, de megelőzte a közkedvelt pontyot. Ekkor még majdnem ezer kg-os mennyiséggel szerepelt a kecsege. A különböző keszegfajták közel 2000 kg-ot nyomtak. A süllőt 446 kg-os, a csukát pedig csak 81,60 kg-os mennyiségben fogták ki egy év alatt.

A Kossuth Halászzati Termelőszövetkezet a Szegedvidéki Halászzati Termelőszövetkezet és a Marosvizi Halászzati Termelőszövetkezet egyesülésével jött létre 1952 október 16-án. Elnökké Juhász József halászt választották, aki ezt a tisztséget a szövetkezet fennállásáig, 1974-ig töltötte be. A Tisza Halászzati Termelőszövetkezet 1975 január 1-től működött, három halászzati termelőszövetkezet egyesüléséből jött létre. A szegedi Kossuth, a csongrádi Haladás és a hódmezővásárhelyi Ady Endre szövetkezetek egyesülésével.

A „Kossuth” Htsz vízfelülete az egyesüléssel 3002 kh-ra emelkedett, majd 1954-től 2404 kh-ra csökkent. A szövetkezet tagsága viszonylagos állandóságot mutatott, 1974-ben is 38 halász dolgozott a gazdaságban. Országosan mintegy 1500 halászat-tsz-tagot tartottak nyilván, a szegedi halászok ennek 2,5%-át jelentették.

A „Kossuth” Halászati Termelőszövetkezet halfogása q¹³

Év	Halfogás	Év	Halfogás	Év	Halfogás
1953	662,00	1960	579,00	1970	1073,00
1954	405,00	1961	725,00	1971	886,00
1955	454,00	1962	776,00	1972	825,00
1956	622,00	1963	735,00	1973	850,00
1957	—	1964	762,00	1974	792,00
1958	640,00	1965	970,00	—	—
1959	603,00	1966	962,00	—	—
—	—	1967	868,00	—	—
—	—	1968	735,00	—	—
—	—	1968	735,00	—	—
—	—	1969	817,00	—	—
—	—	1969	817,00	—	—
Átlag:	564,00	Átlag:	742,00	Átlag:	865,00

A „Kossuth” HTSZ gazdasági eredményeit tekintve 1970-ben az országban lévő 23 halászati tsz közül az ötödik helyen állt. Halmazott termelési értéke 1972-ben 3,768 mFt-ot ért el. A Roosevelt téri Halászcserda árbevétele hasonló szinten alakult, 1966-ban 3,610 mFt, 1967-ben pedig jelentősen meghaladta az előző évit, 4,770 mFt-tal zárt.

A halfogás az 1953—1974-ig terjedő 21 év alatt folyamatosan emelkedett. A legalacsonyabb fogásra 1954-ben került sor, 405 q-val. A legmagasabb eredményt 1970-ben érték el, 1073 q-val. Az ezer q-át 21 év alatt ekkor haladták meg. A fogási eredmények leggyakrabban 600—800 q között alakultak. Az évi átlagfogás 21 év alatt 723 q-át ért el, mely több mint hatszorosát jelentette az 1950-ben kifogott mennyiségnek. Az ötvenes évek átlaga 159 q-val kevesebb fogást jelentett a 21 éves átlagnál.

A hatvanas évek első felében 715 q-ra emelkedett az évi átlagfogás, mely 20%-os növekedést jelentett az ötvenes évek átlagához számítva és 27 q-val maradt el a hatvanas évtized átlageredményétől. Az összes halfogás az 1961. évtől tartósan 700 q fölé emelkedett, a hetvenes években pedig meghaladta a 800 q-át évente, mely 301 q-val jelentett többet (87%) az 1953—1959-es évek eredményénél.

A Htsz árbevétele 1962-ben haladta meg az egymillió Ft-ot, majd 1966—67-ben 1,6 mFt-nál is magasabbra emelkedett. Az egy tagra jutó jövedelem ugyancsak 1967-ben haladta meg a 30 ezer Ft-ot. A hat évi átlag valamivel 30 ezer Ft alatt maradt.

Az egy kh vízterületre jutó halfogás a hatvanas években 27—36 kg volt. A legnagyobb értéket 1966-ban érte el, 36 kg-mal. A hat évi átlag 31-kg-nak felelt meg, az 1967. évi fogás ugyanennyit mutatott.

A kifogott elsőrendű hal mennyisége az 1954—1955. évi 100 q-ról 1970-re ötszörösére emelkedett, legnagyobb százalékát a ponty adta, melynek mennyisége az 1954—1956-os éveket kivéve meghaladta a 100 q-át. A legmagasabb értéket az 1968. évi 185 q jelentette, az összes elsőrendű hal 50%-ával. A pontyfogás évi átlaga meghaladta a 100 q-át, az összes elsőrendű hal évi átlaga pedig a 300 q-át. A ponty adta tehát az összes elsőrendű hal 1/3-át.

A Kossuth Halászati Termelőszövetkezet eredményei¹⁴

Év	Érték mFt	Egy kh-ra eső fogás/kg	Egy tag jövedelme Ft
1962	1,018	30,0	28 703
1963	0,901	27,0	26 754
1964	0,813	28,0	22 496
1965	1,226	35,0	25 883
1966	1,648	36,0	27 246
1967	1,677	31,0	33 760
Átlag:	1,212	31,0	29 140

A második helyen az elsőrendű halak között mennyiségileg a harcsa fogása állt, évi átlagban több mint 70 q-val. A kifogott mennyiség a 100 q-át csak 1967-ben haladta meg, amikor az elsőrendű hal 1/4-ét adta, éves átlagban azonban csak az 1/5-ét. A ponty és harcsa együttesen a kifogott elsőrendű hal több mint felét szolgáltatták. A süllő fogása éves átlagban meghaladta a 20 q-át, az évi zsákmány elég egyenletesen alakult. Évente igen jelentősen változott a kifogott csuka mennyisége 10—50 q közötti ingadozással.

Az 1960-ban jelentkező busa kifogott mennyisége 1970-ben 131 q-ával meghaladta a pontyét, az angolnát pedig évente átlagban mintegy 100 kg-os mennyiségben zsákmányolták. A kecsgefogás egyes években elérte a 10 q-át.

A Kossuth Htsz II. rendű halfogása összesen q¹⁶

Év	Vegyes fehér	Törpeharcsa	Kárász	Összesen
1953	281,00	—	—	281,00
1954	131,00	176,00	—	307,00
1955	166,00	178,00	—	344,00
1956	173,00	184,66	—	367,56
1964	416,00	16,64	62,44	495,95
1966	471,49	36,56	128,43	636,48
1968	313,90	0,18	53,25	367,33
1969	271,05	1,75	163,82	436,62
1970	273,92	1,29	293,82	560,03

A másodrendű halfogást négy halféleség adta. A keszegek tették ki a legnagyobb mennyiségét. A törpeharcsa és naphal fogása a hatvanas évek második felében jelentősen csökkent, alig haladta meg az egy q-át. A kifogott kárász mennyisége azonban jelentősen emelkedett, 1970-ben meghaladta a keszegét.

A Kossuth Htsz által kifogott hal 1/3-át adta a megyében kifogott mennyiségnek. Bár az elsőrendű hal aránya 1968-ban elérte az összes kifogott hal felét, a többi években elmaradt attól. Az összes halfogásból a vegyes fehér halak, a keszegek álltak az első helyen, 1968-ban több mint 40%-kal. Az egyfajta halat vizsgálva legnagyobb mennyiségben és állandó jelleggel a ponty, harcsa és kárász került terítékre.

A Kossuth Htsz 1968—1969 évi halfogása q¹⁷

Hal	1968 q	1968 %	1969 q	1969 %
Ponty	185,30	25,2	106,40	13,0
Busa	3,28	0,4	86,01	10,5
Süllő	16,12	2,2	25,84	3,2
Harcsa	81,98	11,1	67,42	8,3
Csuka	12,51	1,7	8,25	1,0
Angolna	1,00	0,1	—	—
Balin	41,11	5,6	46,09	5,6
Kecsege	9,33	1,3	10,16	1,3
Márna	17,49	2,4	30,20	3,7
Compó	—	—	0,79	—
I. r. hal összesen:	368,12	50,0	381,16	46,6
Vegyes fehér	313,90	42,8	271,05	33,2
Törpeharcsa	0,18	—	1,75	0,2
Kárász	53,25	7,2	163,82	20,3
II. rendű hal összesen:	367,33	50,0	436,62	53,4
I—II. rendű hal összesen:	735,45	100,0	817,78	100,0
Béka	88,46	—	152,70	—
Rák	9,51	—	16,51	—

A ponty fogása 1968-ban meghaladta a 25%-ot. A keszegek és kárász együttesen a kifogott hal felét adták, a törpeharcsa mennyisége jelentősen csökkent az előző évhez viszonyítva. A béka és rák fogása 1968—1969-ben érte el a legmagasabb szintet.

Az összes kifogott hal a „Kossuth Htsz-ben” q¹⁸

Év	I. rendű hal	II. rendű hal	Összesen	I. rendű hal %	II. rendű hal %
1953	381,00	281,00	662,00	57,55	42,45
1954	100,00	344,00	444,00	22,52	77,48
1955	100,00	344,00	444,00	22,52	77,48
1956	264,00	357,56	631,56	41,80	58,20
1964	265,72	495,95	761,67	34,89	65,11
1966	325,95	636,48	962,43	33,87	66,13
1967	395,50	473,29	868,79	45,52	54,48
1968	368,12	367,33	735,45	50,05	49,85
1969	381,16	436,62	817,78	46,61	53,39
1970	505,44	568,03	1073,47	47,08	52,92
Átlag:	308,69	431,43	740,13	41,71	58,29

A kifogott hal 10 éves átlaga azt mutatta, hogy az évente zsákmányolt 737 q hal nagyobb része 427 q, tehát 58%-a tartozott a másodrendű halak közé. Húsz év átlagában azt lehet megállapítani, hogy 40—60%-os arány állt fenn az első és másodrendű halak fogása között. A másodrendű halak tehát nagyobb arányban szerepeltek. Az 1960-as 50%-os aránytól eltekintve a másodrendű halak, keszegek és törpeharcsák adták a fogás nagyobb részét.

Jegyzet

1. Viharsarki Állami Gazdaságok 1949—1969.
2. Uo.
3. Uo.
4. Uo.
5. Békés és Csongrád megyei állami gazdaságok statisztikai évkönyve, Szeged, 1971—1975.
6. Uo.
7. Viharsarki Állami Gazdaságok 1949—1969. Gárgyán Lajos igazgatóhelyettes adatai, Szeged, 1982.
8. Békés és Csongrád megye állami gazdaságainak statisztikai évkönyve, Szeged 1971—1975.
9. Szeged város és Csongrád megye erdőterületének adatai, Dr. Göde György feljegyzése.
10. Uo.
11. Uo.
12. Szeged Vidéki Halászati Szövetkezet jelentése 1951. január 13-án. Füzesi János ügyvezető írása.
13. Kimutató a természetes vizek 1953—1974. évi halfogásáról. KHTsz jelentése.
14. KHTsz Farkas Márton főkönyvelő adatai.
15. Csongrád Megyei Tanács, Szeged, Móricz Miklós halászati felügyelő jelentései.
16. Uo.
17. KHTsz jelentései a halfogásról 1969.
18. A KHTsz és Móricz Miklós halászati felügyelő jelentései a halfogásról, Szeged 1953—1970.

ENTWICKLUNG DER STAATSGÜTER UND DER PRODUKTIONSGENOSSENSCHAFT FÜR FISCHEREI IN SZEGED ZWISCHEN 1949—1975

SÁNDOR FÓRIZS

Es werden in der vorliegenden Arbeit die Herausbildung, organisatorische Entwicklung und Gestaltung des Wirtschaftslebens im Staatsgut Szeged, im Gut für Forst- und Holzverarbeitung in der Südungarischen Tiefebene sowie in der Produktionsgenossenschaft für Fischerei „Kossuth“ übersehen. Diese Güter haben sich in der zweiten Hälfte der 1940-er Jahre, ihre Grösse und Wirtschaftsordnung Mitte der 1970-er Jahre herausgebildet. Infolge der Ausnutzung der Vorteile in der Grossbetriebsproduktion hat sich das Niveau ihrer Wirtschaftsführung wesentlich erhöht.

РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ГОЗЯЙСБВ И ВЫБОЛОВЕЦКОГО КООПЕРАТИВА В Г. СЕГЕДЕ В ПЕРИОД МЕЖДУ 1949—197. ГГ.

ШАНДОР ФОРИЖ

Работа проводит обзор формирования и организационного развития Сегедского государственного хозяйства, Южноальфельдского лесо- и деревоперерабатывающего предприятия а также Рыболовецкого кооператива им. Л. Кошута. Эти хозяйства были организованы во второй половине 1940-х годов, а к середине 1970-х годов сформировались размеры их хозяйства и порядок экономики. Благодаря использованию преимуществ крупнохозяйственного производства, значительно возрос уровень экономики этих предприятий.

ADALÉKOK AZ ISKOLÁN KÍVÜLI NÉPMŰVELÉS KIBONTAKOZÁSÁHOZ SZEGEDEN A FELSZABADULÁS UTÁN (1945—1946)*

GALGÓCZI ANNA

Az iskolánkívüli népművelés gazdag múltjának feltárása, megismerése tanulságul szolgálhat napjainkban is: elkerülve a ma már idejétmúltat, érdemes összegyűjteni, esetleg jelenünkhöz igazítva tovább éltetni mindazt, ami értékesnek bizonyult a népnevelésben.

A magyar kultuszkormányzat a két világháború között nagy figyelmet fordított az iskolánkívüli népművelésre. A felszabadulás után bekövetkező társadalmi változás, a folytonosság bizonyos megtartása mellett, új módon vetette fel a népművelés szervezetei, intézményei és hivatásos művelői számára a feladatokat.

A felszabadulással járó politikai fordulat elsősorban a nagy tömegek számára teremtette meg a kultúrálódás új lehetőségeit, de egyúttal megsohasodtak azok a társadalmi, politikai szervezetek is, amelyek igényt tartottak a kulturális érdeklődés kielégítésére. Pártok, szakszervezetek, szakmai és kulturális szervezetek, egyházak — s még sorolhatnánk — munkájában kap helyet a kulturális tevékenység, lényegében az iskolánkívüli népművelés. Ezek a szervezetek egymás mellett, általában egymástól függetlenül végezték ilyen irányú feladatukat.

A népművelés központi irányító szervezete, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Közművelődési Ügyosztálya 1945 őszén ezt az állapotot ismerve meghatározta saját feladatát — áttételesen az egész népművelés feladatát — a következőkben: 1. A társadalom kultúrtevékenységének számbavétele, nyilvántartása; 2. E szerteágazó munka összehangolása; 3. Az állam anyagi és szellemi támogatása az arra rászoruló, közművelődési tevékenységet folytató társadalmi szervezetek számára; 4. Önálló akciók szervezése ott, ahol hiányok vannak; 5. Legfontosabb feladat a megfelelő nevelők nevelése a népművelés számára.¹

Az iskolán kívüli népművelés kibontakozása

1945 második felében kerültek előtérbe a népművelés tartalmi kérdései. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium — V. K. M. — tájegységenként öt vidéki városban egyhetes regionális népművelési értekezletet szervezett: Pannonhalmán, Pécsen, Hódmezővásárhelyen, Miskolcon, majd októberben a fővárosban. A V. K. M. a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének Elnöksége segítségével szervezte a felszabadulás után első alkalommal tartott elvi jelentőségű tanácskozást. Az értekezleteken részt vettek a politikai pártok, egyesületek, a szakszervezetek és az egyházak képviselői.

* A dolgozat része egy átfogóbb tanulmánynak, amely a témát 1945—1950 között elemzi.

Csanád, Csongrád, Bács-Bodrog és Békés megye részére 1945. augusztus 22—28. között tartották a tanácskozást Hódmezővásárhelyen. Bár a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete helyi vezetőségének kulcsszerepe volt a szervező munkában — javaslatot tett a tanerők, a politikai pártok és a pedagógus szakszervezet vezetői közül a küldöttek személyére —, Szegeden az Iskolán kívüli Népművelési Bizottsággal, elsősorban ADÁNYI ISTVÁN megbízott népművelési titkárral közösen végezték az előkészítő munkát. Szegedről négy tanerő vett részt a hódmezővásárhelyi értekezleten: VESZELOVSKY LÁSZLÓ igazgató-tanfelügyelő, aki 26 évig tanított tanyán, ADÁNYI ISTVÁN megbízott népművelési titkár, aki 16 évig volt tanyai tanító, valamint két fiatal tanítónőt jelöltek, KOVÁCS EMMÁT és KOPASZ AMÁLIÁT. Mind a négyen a Szociáldemokrata Párt tagjai voltak. A küldöttek közül VESZELOVSKY LÁSZLÓ: A magyarság lelki alkata, ADÁNYI ISTVÁN: A magyar nép az irodalomban címen előadást is tartottak a tanfolyamon.²

A tájértekezleteket követően, 1945. október 26—27—28-án rendezte meg a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az országos tanácskozást Budapesten. A háromnapos eszmecsere a rossz közlekedési viszonyok ellenére megjelent 20 vezető népművelő. A jegyzőkönyv tanúsága szerint Szeged népművelési vezetője nem volt jelen. A V. K. M. VI. Ügyosztálya részletes tájékoztatóban ismertette meg a távollevőkkel is a kultuszkormányzat állásfoglalását, és a népművelési tanácskozásnak irányt mutató mondanivalóját.

Jelen esetben nem feladat az országos tanácskozás ismertetése és értékelése, azonban néhány olyan gondolatát érdemes megemlíteni, amelyek a felszabadulás utáni első években bizonyos mértékig rányomták bélyegüket az iskolán kívüli népművelésre. Az egyik ilyen jellegű kérdés az elnevezés volt. Az írott források tanúsága szerint találkozunk az iskolán kívüli „népművelés”, olykor „népnevelés”, esetenként „közművelődés” kifejezéssel, ugyanakkor az 1945 októberi tanácskozást már a „szabadnevelési” vezetők számára tartották. A tanácskozáson felmerült az elnevezés tisztázásának a kérdése, és olyan elhatározásra jutottak, hogy szakítani kell a múlt rendszer által lejáratos népművelés kifejezéssel. Miután az iskolán kívüli nevelés e munkának a lényege, a régi „szabadoktatás” analógiájaként a „szabadnevelés” elnevezést fogadták el, s a V. K. M. által kinevezett vezető tisztségviselőt szabadművelődési felügyelőnek hívták. Ez az elnevezés fennmaradt a tanácsrendszer kialakításáig úgy, hogy az „iskolán kívüli népművelés” megjelölés továbbra is fennmaradt.

Ezen az értekezleten fogalmazták meg a V. K. M. képviselői az iskolán kívüli szabadnevelés társadalmi és hivatali szervezetének elkülönítését. Legmagasabb szintű társadalmi szervezatként alakult meg az Országos Szabadművelődési Tanács, amelynek összetételét, feladatát, hatáskörét a 12 000/1945. V. K. M. sz. r. tartalmazta. Az Országos Szabadművelődési Tanács a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, mint legfőbb hatóságnak tanácsadó szerveként funkcionált az iskolán kívüli szabadnevelés minden kérdésében. Az ország megyénként és törvényhatóságokként szabadművelődési kerületeket alkotott, s a rendelet szerint minden kerületben és törvényhatósági jogú városban szabadművelődési tanácsot kellett felállítani a társadalmi, állami és egyházi szervezetek képviselőiből.³

Kiemelten szerepelt az 1945 októberi tanácskozáson a társadalmi szervezetekkel való kapcsolatteremtés, elsősorban a pedagógus szakszervezettel, mivel az iskolán kívüli nevelőmunka a tanárok, általában a pedagógusok közül várta és várhatta a munkatársait.

Az országos tanácskozás mondanivalójának különös súlyt adott a továbbiakban, hogy az 1945 novemberében megalakult TILDY-kormányban KERESZTURY DEZSŐ irodalomtudós, író, az Eötvös Kollégium volt igazgatója kapta meg a vallás-

és közoktatásügyi tárcát. KERESZTURY DEZSŐ hivatalba lépése kapcsán nyilatkozott a Szabadnevelési Híradóban, s többek között hangsúlyozta: „... a széles tömegek politikai egyenjogúsításával együtt járjon azoknak kulturális egyenjogúsítása is. De nemcsak a műveltség jogát, hanem a műveltség lehetőségét is meg kell adnunk a magyar népnek.”⁴

Szegeden — s az egész országban — a TILDY-kormány megalakulásáig, tehát 1945 novemberéig az úgynevezett Iskolán kívüli Nevelési Bizottság szervezte-irányította az iskolán kívüli nevelést. A bizottság ügyvezető elnöke, NYÉKI FERENC tanterületi főfelügyelő, az ugyancsak megbízott népművelési titkárral, ADÁNYI ISTVÁN tanítóval 1945 októberében, de még az országos tanácskozás előtt, megfogalmazta az általános iskolák igazgatói számára a népművelés fő feladatait az 1945—1946-os tanévre. A nevelés egyes területeinek megfelelően előadások szervezését ajánlotta. Ennél gyakorlatiasabb javaslata volt a különböző, a szükségletek által is diktált tanfolyamok — fonás, szövés, kötés, stb. — megindítása a háziipar keretén belül.⁵ A népművelés feladata volt a műkedvelő előadások, ünnepélyek, műsoros estek, kultúrdélutánok szervezése is. Az iskolán kívüli népművelés feladatainak az elvégzését — a folytonosság jegyében — főleg az értelmiségtől kellett várni: tanító, tanár, pap, orvos, jegyző, mérnök, ügyvéd, védőnő, esetenként egy-egy tekintélyes gazdaember.⁶

1945 novemberétől Szeged törvényhatósági területén, de elsősorban a városban irányítottabbá, tervszerűbbé kezdett válni az iskolán kívüli népművelés. 1945 novemberében a vallás- és közoktatásügyi miniszter Szeged szabadművelődési kerület vezetőjévé DR. MADÁCSY LÁSZLÓ gimnáziumi tanárt, és mellé a szabadművelődési titkári teendőket ellátására ADÁNYI ISTVÁN szatymazi állami tanítót nevezte ki az 1945—1946-os tanévre.⁷ Az igazoló bizottság mindkettőjüket egyhangúlag igazolta, ez feltetele volt a megbízatásuknak.⁸ Kinevezésükkel egyidejűleg megszűnt az Iskolán kívüli Nevelési Bizottság.

DR. MADÁCSY LÁSZLÓ Szeged kulturális életében ismert, széles látókörű, agilis, szuggesztív személyiség volt. Kapcsolatai voltak nemcsak a pedagógusok, hanem az egyetemi oktatók, professzorok körében is. ADÁNYI ISTVÁN viszont sokéves tanyai tapasztalattal rendelkezett. Erre a tapasztalatra nagy szükség volt, hiszen a szegedi szabadművelődési kerület a városon kívül magában foglalta Szeged egész közigazgatási területét, vagyis a két tanyaközpontot: Alsótanyát (Átokháza, Csorva, Domaszék, Feketeszél, Királyhalom, Mórahalom, Nagyszéksós, Zákány, Röske-Szentmihálytelek) és Felsőtanyát (Balástya, Csengele, Fehértó, Gajgonya, Őszeszek, Szatymaz).⁹ A közbiztonság hiánya és a rossz közlekedési viszonyok miatt rendkívül nehéz volt a kapcsolatfelvétel a tanyai, de még a külterületi iskolaigazgatókkal is. 20—30 km-es távolságra két napig kellett utazni a tanyai vasúttal, szállást sehol sem tudtak biztosítani. Röske például mindössze 12 km távolságra van Szegedtől, de 1945 őszén, s még egy ideig — tömegközlekedési eszközök hiányában — általában gyalog juthatott ki a szabadművelődési felügyelő, a titkár vagy valamelyik tanfolyam, rendezvény előadója, számolva a megtámadás és levetkőztetés veszélyével is.

A szabadművelődési felügyelőnek meg kellett tartania a folytonosságot a már megszervezett, illetve áthagyományozódott iskolán kívüli nevelőmunkával, miközben a megváltozott társadalmi-politikai körülményeknek megfelelően tovább is kellett lépnie. MADÁCSY LÁSZLÓ megbízatása után — a minisztériumi előírásokhoz híven — felkereste mindazokat a személyeket, akik hivatali beosztásuknál vagy társadalmi, politikai, kulturális és tudományos tevékenységüknek fogva fontosak voltak a szabadművelődés irányításában.¹⁰ A miniszternek küldött, ezentúl rendszeressé váló

havi jelentéseiből kitűnik, hogy az állami, társadalmi, politikai és egyházi szervezetek vezetői túlnyomó többségben készséget mutattak az együttműködésre.

A szabadművelődés legfőbb feladatát 1945—1946-ban a következő teendők határozták meg Szegeden:

1. A népkönyvtárak újjászervezése
2. A pedagógusok foglalkoztatása a téli iskolai szünetben
3. Szabadművelődési tanácsok megalakítása
4. Tanfolyamok
5. Ismeretterjesztő előadások, munkásfőiskolák, parasztfőiskolák szervezése

1. A népkönyvtárak újjászervezése

A háború következtében a népkönyvtárak nagy károkat szenvedtek: egyrésztük elpusztult vagy különböző nagyságú károkat szenvedett, sok könyvet széthordtak, és mindegyikben volt selejtezni való.

A népkönyvtárakra fontos szerep várt az iskolán kívüli népművelésben, újjászervezésüket minél hamarabb meg kellett kezdeni. A V. K. M. népművelési osztálya első lépésként az egy községben működő különböző könyvtárak összevonását javasolta abban az esetben, ha azokban külön-külön jelentős anyagi károk keletkeztek, s újjászervezésük nem lett volna gazdaságos. A gazdátlanul maradt könyvtárak, könyvtártörödékek, esetleg egész könyvtárak is a népkönyvtárak tulajdonába kerültek.

A népkönyvtárak fejlesztésében az anyagi eszközök korlátozott lehetőségei miatt számítani kellett a társadalom öntevékenységre, de elsősorban az iskolán kívüli népművelés rendezvényeinek — kultúrmasorok előadások, összejövetelek — bevételeiből kellett a könyvtárfejlesztést megoldani. A népkönyvtárak rendbehozatalával párhuzamosan el kellett végezni a fasiszta sajtótermékek selejtezését.¹¹ Szeged törvényhatósági területén 1945 decemberéig 38 tanyai népkönyvtárban végezték el a selejtezést. A Szeged belterületén levő könyvtárakban is megkezdtek 1945 őszen a selejtezést, amelynek során ekkor 668 db könyvet szolgáltatott be a politikai rendőrségnek.¹² A könyvek politikai selejtezése természetesen ezzel nem fejeződött be. A városi könyvtárakban is jelentős volt a hiány a háborús években. Ugyanakkor néhány könyvtár állománya valamelyik demokratikus szervezet tulajdonába ment át, pl. a Kecskéstelepi Polgári Kör 702 kötetes könyvtára a MADISZ szervezetének a tulajdonába került.¹³

A városi könyvtárak közül a Somogyi Könyvtár helyzete volt a legjobb, állománya magán és egyesületi könyvtárakkal is gyarapodott. 1945—1946 telén 30 személy befogadására alkalmas olvasótermet fűteni is tudott, ami abban az időben nagyon jelentős volt.¹⁴

A V. K. M. a nehéz anyagi körülmények mellett 1946 tavaszán 600 db könyvet tudott juttatni Szeged népkönyvtárainak. A népkönyvtárak állományuk gyarapítására magyar klasszikus irodalmat, mesekönyveket és gazdasági szakkönyveket — angóranyúl tenyésztése, méhészet, gyümölcsstermesztés, stb. — kerestek. Pl. a rúzsajárási könyvtárban az utóbbiak voltak a legolvasottabbak.¹⁵ A minisztérium gondoskodott a népművelési hivatal kézikönyvtárának felújításáról is néhány tucat könyvvel, és hasonló módon az iskolák számára is biztosított könyveket a szabadművelődési előadások felhasználása végett.¹⁶

1946 tavaszán a V. K. M. a saját tulajdonában levő népkönyvtárakat a helyi szabadművelődési tanácsok gondozásába adta. Ez után a tanácsoknak kellett gondozniuk a népkönyvtárakat, biztosítani a fenntartásukat és gondoskodni a gyarapításukról a helyi szabadművelődési ügyvezetővel együttműködve.¹⁷

2. Pedagógusok foglalkoztatása a téli iskolai szünet alatt

A V. K. M. 1945 novemberében elrendelte, hogy a városi pedagógusok, akik a szénhiány miatt meghosszabbodott téli szünetben, 1946 január—február hónapban, iskoláikban nem taníthattak, falvakban, kisebb településeken vegyenek részt a népművelési munkában. Az önkéntesen jelentkező pedagógusok munkájukért fizetést nem kaptak, azonban mint a falu vendégei, szállás és ellátás fejében dolgoztak: előadásokat tartottak, tanfolyamokat szerveztek és vezettek, bekapcsolódtak a Földművelésügyi Minisztérium által szervezett gazdatanfolyamokba, a téli szünet miatt otthon maradt tanulókat oktatták, részt vettek a népkönyvtárak újjászervezésében, s végezték a helyi körülmények alapján lehetséges népművelői feladatokat.

Szegeden viszonylag nehezen bontakozott ki a tanárok téli foglalkoztatása a város törvényhatósági területén, annak ellenére, hogy MADÁCSY LÁSZLÓ a tankerületi főigazgatósággal együtt széleskörű szervező munkát végzett a siker érdekében. A tanyaközpontok tantestületén kívül számított a plébánosok közreműködésére is.¹⁸ Szeged tanyaközpontjai azonban nem tudták vállalni a tanárok teljes ellátását. A két tanyaközpont közül Szeged-Felsőközpont kizárólag nyelvszakos tanárokat akart fogadni, Szeged-Alsóközponton alig valamivel volt más a helyzet, pedig a területen közel 40 gimnáziumi és polgári iskolai tanuló lakott, akiknek a téli oktatása fontos lett volna, mégis mindössze 3—4 szülő vállalta egy hétre a tanárok ellátását.¹⁹ — Azonban nemcsak a tanyaközpontok vonakodtak a tanárok téli foglalkoztatásától, de a szegedi pedagógusok sem akarták vállalni a feladatot, az élet- és vagyonbiztonság hiányára hivatkozva, sem a családjukat, sem a lakásukat nem merték elhagyni.²⁰

3. A szabadművelődési tanácsok megalakulása

Szegeden az első, vagyis ideiglenes Szabadművelődési Tanács megalakítására 1945. december 22-én került sor. A különböző szervezetek, amelyek a 12 100/1945. V. K. M. sz. r. alapján a Szabadművelődési Tanácsban képviselést kaptak, általában vezetőket küldtek a tanácsba: a Háziipari Felügyelőség KÁLMÁN JÁNOS háziipari felügyelőt, a Nemzeti Színház DR. ENYEDY KÁROLY dramaturgot, az Orvosok Szabad Szakszervezete DR. TÖRÖK GÁBOR főorvost, az Újságírók és Művészek Otthona GÁRDOS SÁNDOR ügyvezető elnököt, a csanádi püspök, DR. HALÁSZ PÁL kanonok-esperest, az Actio Catholica egyházmegyei igazgatóját.²¹

Az alakuló megbeszélésen nem vettek részt a politikai pártok és a pedagógus szakszervezet képviselői sem. Az első, ideiglenes tanács 1946 március végéig tevékenykedett, ugyanis a 720/1946. M. E. sz. r. ekkor végleges tanácsok kialakítását rendelte el, s ezzel egyidejűleg a kultuszminiszter KARÁCSONY SÁNDOR egyetemi tanárt bízta meg az Országos Szabadművelődési Tanács elnöki tisztének ellátásával.²²

Szegeden a Szabadművelődési Tanács végleges megalakulása 1946. május 3-án történt meg.²³ A Szabadművelődési Tanácsnak az összetételét az idézett rendelet pontosan meghatározta. Eszerint voltak a tanácsnak hivatalból tagjai, mégpedig a politikai pártok, az egyházak, a pedagógus szakszervezet, a Földmunkások és Kis-

birtokosok Országos Szövetsége, a Parasztszövetség, a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége, a Magyar Demokratikus Ifjúság Szövetsége, a város polgármestere, tisztifőorvosa, a főigazgató, a gazdasági felügyelő, az ipari felügyelő s a szociális felügyelő, vagyis 20 fő. A tanácsnak ezenkívül 18 úgynevezett kinevezett tagja volt: egyetemi, főiskolai, tanítóképzőintézeti s középiskolai tanárok, múzeumigazgató, újságíró, színházigazgató, városi tanácsnokok közül néhányan.²⁴

A 720/1946. M. E. sz. r. 2. paragrafus 4/a és b pontja alapján még kiegészítették a Szabadművelődési Tanácsot 29 tudományos, kulturális és ismeretterjesztő intézmény, egyesület, újság, mozi stb. képviselőjével, valamint 11 jeles művész és tudós megválasztásával. Ez utóbbiakat név szerint is felsoroljuk: DR. NAGY ZOLTÁN egyetemi tanár, DR. DOROGI IMRE gimnáziumi tanár, DR. MARTONY JÁNOS egyetemi tanár, DR. ANTALFFY GYÖRGY h. polgármester, DR. CSERZY MIHÁLY iparkamarai titkár, DR. BIBÓ ISTVÁN egyetemi tanár, WINKLER LÁSZLÓ festőművész, KOPASZ MÁRTA iparművész, DR. SOMOGYI JÓZSEF főiskolai tanár, SOMOGYI IMRE gazdasági tanácsnok, ROZSOS ANTAL.²⁵

A Szabadművelődési Tanács túlzottan magas létszáma — összesen 78 fő! — és összetétele eleve magában foglalta működésének ellentmondásosságát; a tartalmi munka sokszínűsége mellett a kevésbé hatékony operatív irányítást is.

A szegedi Szabadművelődési Tanács megalakulása után szerveződtek meg a helyi szabadművelődési tanácsok. A szabadművelődési felügyelő és munkatársai, a tanyai iskolaigazgatók, mint a szabadművelődési tanácsoknak a rendelet értelmében levő tagjai segítségével készítették elő a helyi tanácsok megalakulását. Például Szeged-Röszkén 1946. május 26-án alakult meg a Szabadművelődési Helyi Tanács: PATAKI ISTVÁN iskolaigazgató, BORIS ISTVÁN plébános, BÍRÓ ANTAL gazdaképző iskolai igazgató, TANÁCS VINCE a Független Kisgazdapárt képviselője, VASTAG PÁL a Szociáldemokrata Párt képviselője és HEIM MÁRIA tanítónő képviselője. Az ügyvezető tisztségre BORIS ISTVÁN plébánost választották.²⁶ A helyi társadalmi-politikai élet szélesebb képviselőjét mutatta a csengelei és a szatymazi helyi Szabadművelődési Tanács összetétele.²⁷ A koalíciós pártok, az ifjúsági és egyéb szervezetek, a közigazgatás, az iskolák is jelentős számban képviseltették magukat benne.²⁸

4. Tanfolyamok

1945—1946 folyamán Szeged törvényhatósági területén az iskolán kívüli nevelésben jelentős helyet foglaltak el a különböző tanfolyamok és ismeretterjesztő előadások. A szabadművelődési felügyelő — a Szabadművelődési Tanáccsal együtt — hármas feladatot látott el, attól függően, hogy a tanfolyamokat, illetve előadássorozatokat melyik társadalmi, politikai vagy egyéb szervezet hozta létre: 1. A Szabadművelődési Tanács vagy a szabadművelődési felügyelő által szervezett rendezvényekért minden területen — szervezés, irányítás, anyagi — dologi felelősség, stb. — a szabadművelődés tisztségviselői feleltek; 2. A társmiszteriumokkal — Iparügyi Minisztérium, Földművelésügyi Minisztérium stb. — közösen rendezett tanfolyam szervezésében, oktatásban együttműködött a szabadművelődési felügyelő; 3. A szabadművelődés feladata volt minden iskolán kívüli kulturális, nevelő tevékenység figyelemmel kísérése, pl. az egyetem által szervezett Szabadegyetem előadásai vagy az egyházközségek által végzett hasonló tevékenység. Ez a csoportosítás azonban nem volt eleve meghatározott, ugyanis a különböző szervezésű tanfolyamok, előadások sok esetben fedték egymást, ugyanazok voltak az előadók, anyagi támogatást viszont a szabadművelő-

dési felügyelő biztosított a nem saját szervezésű tanfolyamok előadóinak is. A továbbiakban a szervezés eredetétől függetlenül jelezzük azokat a tanfolyamokat, amelyek 1945—1946-ban Szegeden és környékén (Szeged közigazgatási területén) működtek.

Háziipari tanfolyamok

A háziipari tanfolyamok szervezését a rendkívül rossz gazdasági viszonyok is meghatározták. Ezek a tanfolyamok gyakran helyi kezdeményezésre, az iskolaigazgatók közreműködésével, illetve a Háziipari Felügyelőség gondozásában szerveződtek.

1945 első felében már működött egy féléves kötőtanfolyam a Klébelsberg-telepi általános iskolában 22 fő részvételével. A tanfolyamot a helybeli tanítónő vezette.²⁹ 1946 őszén hat tanyaközpontban szerveztek egyhónapos kötőtanfolyamot: Szeged-Zákányban, Szeged-Csorva három iskolájában, Szeged-Lengyelkápólnán, Szeged-Átokházán.³⁰

Szeged-Királyhalmán a tanyai lakosság szövőtanfolyamon sajátíthatta el a birka- gyapjú és a kender feldolgozását zsák, ponyva és pokróc készítésére.³¹ A nyolchetes kenderfeldolgozó tanfolyamok számára MADÁCSY LÁSZLÓ még a nyeresanyag beszerzéséhez is segítséget nyújtott, ugyanis BERKOVICS JENŐ szegedi kendernagykereskedővel 500 kg kenderfonal szállításáról gondoskodott.³² A nagyszéksői iskolában kosár- és gyapjúfonó tanfolyam működött 1946 első felében,³³ Szegeden ugyanekkor kenderszőnyeg-készítési tanfolyamot tartottak.³⁴

A háziipari tanfolyamokat a Háziipari Felügyelőség jóváhagyásával és felügyeletével kellett szervezni. E tanfolyamok létrehozásában, kezdeményezésében az iskolaigazgatók, illetve a tanfolyamokat vezető tanítónők mellett az őket irányító szabadművelődési felügyelők is jelentős munkát végeztek.³⁵

Gazdasági tanfolyamok

A Földművelésügyi Minisztérium 1945 novemberében az ország 500 községében háromhónapos gazdasági tanfolyamot szervezett. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal történt megállapodás alapján a szabadművelődés helyi irányítói 30 órás közműveltségi előadássorozattal egészítették ki a gazdasági tanfolyam anyagát. A közműveltségi előadásokkal a szabadművelődés három nevelési célt fogalmazott meg: 1. A magyar közösségi tudat élesztését és erősítését; 2. Tájékoztatást a társadalmi és állami élet törvényszerűségeiről; 3. Szellemi üdülést, kedélyápolást és ízlésfejlesztést. A közműveltségi előadások tananyagát a V. K. M. határozta meg a történelem, irodalom, néprajz, társadalomismeret és alkotmánytan témáiból.³⁶

Szeged gazdasági felügyelője 1946 őszén hét téli gazdasági tanfolyamot tervezett: Baktón, Várostantyán, Szentmihálytelken, Alsóközponton, Csengelén, Ruzsajáráson és Felsőközponton.³⁷

5. Ismeretterjesztő előadások; munkásfőiskolák, parasztfőiskolák

Az iskolán kívüli népművelés vezetése 1945 után megkezdte Szegeden az ismeretterjesztő előadások szervezését. Az iskolaigazgatóknak, mint e munka kulcs-szereplőinek a figyelmét három tárgykörre irányította. 1. Egészségügyi kérdések:

csecsemőgondozás, a gyermekek egészségügyi nevelése, tuberkulózis, nemi betegségek, szembetegségek, stb. 2. Házi szabás-varrás, őszi munkák a kertben, háziállatok gondozása, méhészet, nyúltenyésztés stb. 3. Irodalmi nevelés: nagy magyar írók, költők iránti érdeklődés felkeltése, aktuális társadalmi kérdések, régi szegedi népdalok, magyar drámák bemutatása parasztfiatalokkal, stb. 1946-tól az ismeretterjesztő előadások tanfolyam jellegét öltötték. Ilyen volt a Szülők Iskolája, a Nevelők Szeminárium, szabadegyetemek, a Munkásfőiskola és a Parasztfőiskola, valamint itt kell említést tenni azokról az előadás-sorozatokról is, amelyeket más szervezetek hoztak létre, de amelyeket a szabadművelődésnek figyelemmel kellett kísérnie.³⁸

Szülők Iskolája

A Szabadművelődési Tanács irányításával 1946 februárjában Szülők Iskolája címen előadás-sorozatot indítottak Szegeden. Az előadások témáit az előadók személyének a megjelölésével a szabadművelődési felügyelőnek fel kellett terjesztenie a V. K. M.-hez. A szülők az iskolákon keresztül és a sajtóból értesültek a rendezvényről, amelynek a látogatása természetesen díjtalan volt. Az előadásokat általában egyetemi oktatók, esetenként egyetemi professzorok tartották, pl. DR. BOGNÁR CECIL egyetemi tanár: Gyermekek és a könyv, DR. RÉVAY JÓZSEF piarista tanár: Demokratikus nevelés, DR. LÁSZLÓ PÁL egyetemi tanársegéd: A növendékek táplálkozása az inséges körülmények mellett.³⁹ A Szülők Iskolájának jó hírnevet szereztek az előadók, az előadásokon nem egyszer „telt ház” volt, kb. 300 hallgatóval. A szabadművelődés egyik legnagyobb eredménye 1946 tavaszán ez a művelődési forma volt.⁴⁰ Napjaink ilyen jellegű problémáit ismerve, meggondolandó lenne ennek a formának a jelen viszonyokhoz alkalmazott felújítása.

Nevelők Szeminárium

A Nevelők Szemináriumát a szabadművelődési felügyelő szervezte a főigazgatóval és a tanfelügyelővel, valamint a különböző középiskolák igazgatóival együttműködve. A Nevelők Szemináriumának tematikájához is szükséges volt a V. K. M. hozzájárulása.⁴¹ A rendezvényt 1946. április és május folyamán tartották, jeles előadók közreműködésével: JANSON VILMOS tankerületi főigazgató: Nevelő és közösség, STRAUB F. BRÚNÓ egyetemi tanár: A tudomány a társadalom szolgálatában, ALDOBOLYI NAGY MIKLÓS főiskolai tanár: A Duna-medence problémái, RÉVAY JÓZSEF piarista tanár: Demokratikus nevelés, KRATOFILL DEZSŐ gyak. polg. isk. igazgató: A nyugati államok nevelési rendszere, TAKÁCS BÉLA tanítóképző-intézeti igazgató: A XIX. sz. ipari társadalma, JUHÁSZ ANTAL gimnáziumi tanár: Az általános iskola 8 hónapja, HALASY NAGY JÓZSEF egyetemi tanár: Az önnevelés problémái címen tartottak a szülők számára előadást.⁴²

A Pedagógusok Szabad Szakszervezete nem támogatta ezt a továbbképzési formát, mert ekkor még elegendőnek tartotta a saját szervezetén belüli ilyen tevékenységet.⁴³

Szabadegyetemek

A szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara és a város szabadművelődési felügyelősége 1946. január 21-től március végéig szabadegyetemet indított Szeged tudományok iránt érdeklődő közönsége részére. Az előadások helye az Ipar-kamara fűtött terme, ideje pedig minden kedden és pénteken 5—7-ig volt. A belépés ott is díjtalan volt.⁴⁴ Tíz témából hirdettek előadást, amelyeket egyetemi és főiskolai tanárok tartottak a következő témákból: HALASY NAGY JÓZSEF: A magunk nevelése, KOLTAY-KASTNER JENŐ: Örök versek, örök szépségek, BIBÓ ISTVÁN: Bevezetés a szociológiába, HALASY NAGY JÓZSEF: A világmagyarázat nagy áramlásai, BOGNÁR CECIL: Mai lelkiismeret, BARTUCZ LAJOS: „Ismerd meg tenmagadat!” Bevezetés az embertanba, KANYÓ BÉLA: Civilizáció és egészség, NAGY ZOLTÁN: Modern művészeti stílusok, SZEGHY ENDRE: Népdal és magyar lélek, PRINCZ GYULA: Föld és állam, STRAUB BRÚNÓ: Anyag és élet.⁴⁵

Megemlíthető még a Szegedi Egyetem Barátainak Egyesülete által szervezett 1946. április 2-től május 5-ig hirdetett szabadegyeteme, ugyancsak 10 témából. Valamennyi előadás Szeged történeti, földrajzi, oktatási, kulturális, irodalmi, néprajzi stb. kérdéseivel foglalkozott.⁴⁶

Szabadművelődési tevékenység az egyházközségekben

A szabadművelődési felügyelőnek figyelemmel kellett kísérnie az egyházközségekben folyó szabadművelődési tevékenységet is. Szeged belterületén hét római katolikus egyházközség működött, ezek számára az Actio Catholica kulturális bizottsága dolgozott ki előadás-sorozatból álló programot. Az előadások szervezéséről az egyházközségek maguk gondoskodtak. Munkájukat megkönnyítette, hogy valamennyi egyházközség rendelkezett saját kultúrteremmel. A 12 témából álló előadás-sorozatot Családi délután összefoglaló címmel rendszeresen, hetenként más-más egyházközségben tartották.⁴⁷

Az Actio Catholica 26 előadásból álló szabadegyetemet is szervezett fiatal értelmiségiek számára 1946 március és április folyamán. A szabadművelődési előadásokat az egyházi szervezeteken belül általában pedagógusok és egyetemi tanárok tartották.⁴⁸

Parasztfőiskolák, munkásfőiskolák

A magyarországi népfőiskolák az 1920-as évektől kezdve a népművelés jelentős területét alkották. Szegeden is volt ennek hagyománya, az első népfőiskolát a Szegedi Egyetem diákszervezete hozta létre 1942 tavaszán.⁴⁹

A Nemzeti Parasztpárt Szegeden (Felsőváros, tanyaközpontok) 1946 januárjában parasztiskolát szervezett. A Szabadművelődési Tanács támogatta az iskola megszervezését, és alkalmas előadókkal segítette a munkáját.⁵⁰ A parasztiskola tananyaga a következő témákat foglalta magában: 1. Társadalom — történelem — politika, 2. Szabad magyarból röghöz kötött jobbágy, 3. Európa a haladás bölcsője, 4. A nemesek igája alatt, 5. Forradalmak és felfedezések, 6. Urak kiegyezése — parasztság elnyomása, 7. Hódító hatalmak és az első világháború, 8. A huszonöt éves ellenforradalom, 9. Forradalmak, ellenforradalmak, fasiszmus, 10. A magyar parasztság mai helyzete, 11. Új paraszti életforma felé.⁵¹

A Szabadművelődési Tanács szervezésében — DR. CSERZY MIHÁLY és PLESKÓ ANDRÁS iparkamarai titkárok közreműködésével⁵² — 1946. január 15-én munkásfőiskola kezdte meg működését Szegeden.⁵³ Célul a magasabb fokú művelődés terjesztését fogalmazta meg, hangsúlyozva: a magyar demokráciának tartalmát, bensőséget csak általánosan műveltség adhat; szociálisan gondolkodni és cselekedni csak a kiművelt fő képes. A munkásfőiskolán a következő témákból tartottak előadást egyetemi és főiskolai tanárok: Miképp fedezte fel az ember önmagát?, Az emberi lény rejtélye, A társadalmi formák története, Társadalom és elmebetegség, A szociális művészet, A magyar népdal, A munkás egészségvédelme, Tömegek lélektana, A Dunavölgy jelene és jövője, Társadalom és tudomány.⁵⁴

Az első előadáson, amelyet az Iparkamara „fűtött nagy termében” tartottak, a tanfolyam jelentőségét emelte, hogy a megnyitót DR. PÁLFFY GYÖRGY főispán tartotta. Beszédében kiemelte, hogy a munkásfőiskolával a magyar demokráciát akarják szolgálni, amelynek nagy szüksége van szociálisan gondolkodó és cselekvő emberekre. „A mi múltunk a szép szavak országa volt — hangsúlyozta —, s ennek a világnak talmi csillogásában elvesztettük a valóság útját, mert hiányzott belőlünk a tudás adta öntudat és a jogos bíráló merészsége.”⁵⁵ Ezen az előadáson 200 fő volt jelen. A siker érdekében a helyi sajtóval, az üzemi bizottságokkal, a szakszervezetekkel és a gyárakkal vették fel a kapcsolatot a szervezők.⁵⁶

A munkás- és parasztfiatalok művelődésének felkarolása 1946 nyaratól, a NÉKOSZ-mozgalom kibontakozásával vált országos üggyé, de már kívül a szabadnevelés tevékenységén.

Összegezés helyett inkább csak néhány gondolat felvetésével fejeznénk be mindazt, amit Szegeden és a város tanyavilágában a felszabadulást követő egy-két évben a szabadművelődésről írtunk. Az iskolán kívüli „szabadnevelés” irányítottan, széleskörűen, s a vezetés részéről nagy lendülettel bontakozott ki. A szabadnevelés gerincét képező ismeretterjesztés eszmei tartalma, de szervezése is vegyes, heterogén. Ez a koalíciós időszakban érthető. Majd csak 1950-től, a tanácsok megalakulásától válik egységessé a szervezés mellett az eszmeiség is.

Jegyzetek

1. GOMBOS FERENC vallás- és közoktatásügyi miniszteri tanácsos nyilatkozata a magyar népművelés feladatairól. Szabadnevelési Híradó, 1945. október 25.
2. Csongrád Megyei Levéltár — továbbiakban: Cs. M. L. —, XXIV. 505. f., 8/1945.
3. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok, a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete, az egyházak, a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége, a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége, a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, a Munkás Kultúr-szövetség egy-egy képviselője, az alispán, a törvényhatósági jogú városokban a polgármester, a tisztifőorvos, a tanfelügyelő, a gazdasági felügyelő, az ipari felügyelő, a háziipari felügyelő és a szociális felügyelő hivatalból volt tagja a Szabadművelődési Tanácsnak. A tanácsot a megalakulás után ki kellett egészíteni a kerület szabadművelődési tanács által megjelölt, a kerületben jelentős kulturális munkát végző társadalmi, tudománycs, irodalmi, művészeti, ifjúsági egyesületek, illetve más szervezetek egy-egy képviselőjével. A tanácsokat háromévenként újítták meg. Magyar Közlöny, 1946. január 24.
4. Szabadművelődési Híradó, 1945. november 25. KERESZTÚRY DEZSŐ nyilatkozata.
5. A terv általánosan jelölte meg a nevelés fő területeit a következőkben: 1. Erkölcsi nevelés; 2. Nemzeti szellem nevelése; 3. Egészségügyi nevelés; 4. Családi életünk, a magyar család; 5. Milyen szellem uralkodik a magyar családban; 6. A nők egyenjogúsága; 7. A szociális gyermek-gondozás; 8. Szociális nevelés felnőtteknek. Cs. M. L., XXIV. 505. f., 80/1945.
6. Uo., 80/1945—46.
7. Uo., 162/1945.
8. Uo., 182/1945.
9. Magyar Statisztikai Közlemények, Népszámlálás, 1930. II. kötet, 86. o.

10. Felkereste a főispánt, a polgármestert, az egyházak vezetőit, a politikai pártok kulturális munkájának felelőseit, az Iparkamara titkárát, az MNDSZ, a MADISZ vezetőit, a háziipari felügyelőt, a gazdasági felügyelőt, a múzeumigazgatót, a tanfelügyelőt, a főigazgatót, az egyetemi ifjúsági vezetőket, a Pedagógusok Szabad Szakszervezetének titkárát, kapcsolatba lépett a tanyai iskolaigazgatókkal. Cs. M. L., XXIV. 505. f., 255/1946. — (Itt kívánjuk megjegyezni, hogy az 1946. évi januári levéltári anyag nem 1-es sorszámmal kezdődik, hanem folytatódik az 1945. december 31-i sorszámtól.)
11. A Magyar Közlöny 1945. évi 54. és 59. számában ismertette a miniszterelnökség által összeállított fasiszta és fasiszta szellemű könyvjegyzéket, a Faust Könyvkiadó is megjelentette a tiltott könyvek jegyzékét. Cs. M. L., XXIV. 505. f., 165/1946.
12. Uo., 188/1946.
13. Uo., 45/1945.
14. Uo., 148/1945.
15. Uo., 14/1946.
16. Uo., 257—266/1946.
17. Uo., 67/1946.
18. Uo., 200/1945.
19. Uo., 216/1945.
20. Uo., 170/1945.
21. Uo., 15/1946.
22. Uo., 184/1946.
23. Uo., 56/1946.
24. Uo., 71/1946.
25. Uo., 56/1946.
26. Uo., 164/1946.
27. Uo., 119/1946., 178/1946.
28. A csengelei Szabadművelődési Tanács tagjai voltak: Ügyvezető elnök: DR. BENKE LÁSZLÓ közigazgatási vezető, könyvtáros, pénztáros; BALOGH ISTVÁN közigazgatási írnok. Tagok: BALOGH JENŐ plébános, DR. MAGYAR DEZSŐ városi orvos, KOZÁRY GYULA körzetigazgató (MKP), SZABÓ MIHÁLY gazda (FKGP), HÖHN JÓZSEF malmos (NPP), MAGONY JÓZSEF gazdaifjú (SZDP), HARGITAI IMRE állami tanító, TURI IMRE gazda (MADISZ).
Meghívottak: SZAUER ERZSÉBET és SZILÁGYI MÁRTA állami tanítók. Cs. M. L. XXIV. 505. f., 119/1946.
29. Uo., 27/1945.
30. Uo., 430/1946.
31. Uo., 202/1945.
32. Uo., 38/1946.
33. Uo., 61/1946.
34. Uo., 68/1946.
35. Uo., 114/1946.
36. V. K. M. 70 235/1945. V1. a.
37. Cs. M. L. XXIV. 505. f., 254/1946.
38. Cs. M. L. XXIV. 506. f., 188/1945.
39. Cs. M. L. XXIV. 505. f., 119/1946., 196/1946.
40. Uo., 128/1946.
41. Uo., 2/1946.
42. Uo., 202/1946.
43. Uo., 23/1946.
44. Cs. M. L. XXIV. 506. f., 43/1947.
45. Uo., 1/1947.
46. Cs. M. L. XXIV. 505. f., 179/1946.
47. Cs. M. L. XXIV. 506. f., 65/1946.
48. Uo., 65/1946.
49. H. SAS JUDIT: Népfőiskolák, gazdakörök, olvasókörök (Fél évszázad két évtizede 1930—1950. Művelődéstörténeti szemelvénygyűjtemény, szerk.: H. Kovács Éva, Múzsák Közművelődési Kiadó, 1986. 63. o.)
50. Cs. M. L. XXIV. 505. f., 58/1946.
51. Uo., 47/1946.
52. Uo., 58/1946.
53. Uo., 255/1946.
54. Uo., 48/1946.
55. Uo., 41/1946.
56. Uo., 58/1946.

**BEITRÄGE ZUR ENTFALTUNG DER VOLKSBILDUNG
AUSSERHALB DER SCHULE IN SZEGED NACH BEFREIUNG
DES LANDES (1945—1946)**

ANNA GALGÓCZI

Die mit der Befreiung des Landes verbundene politische Wendung hat für das Volk die Möglichkeit zur Kultur geschaffen. Auf Grund der Zielsetzungen und der Leitung des Ministeriums für Religion und Volksbildung entfalteten sich die Landes- und Gebietsorganisationen der Volksbildung ausserhalb der Schule.

In der Arbeit werden die Szegeder Beziehungen des Themas zum angekündigten Zeitpunkt untersucht.

**К ВОПРОСУ О РАСЦВЕТЕ ВНЕШКОЛЬНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ
В СЕГЕДЕ В ПЕРИОД ПОСЛЕ ОСВОБОЖДЕНИЯ
(1945—1946 гг.)**

АННА ГАЛГОЦИ

Политический переворот, сопровождавшийся с периодом освобождения, открыл народу возможности для культурного образования. На основе целевых установок и руководства Министерства по делам религии и народного просвещения начали функционировать государственные и местные организации по вопросам внешкольного просвещения.

Наша работа исследует проблему в рамках г. Сегеда в данный период.

A FINN SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT 1903-AS FORSSAI PROGRAMJA

GOMBOS JÓZSEF

I. Finnország helye a cári birodalomban

Az 1808—1809-es orosz—svéd háborút lezáró békében (Hamina, 1809. IX. 17) Svédország lemondott Finnországról. I. Sándor cár megerősítette a finn autonóm Nagyhercegség jogait, a régi finn alkotmányt. A korábbi — svéd — törvények maradtak életben, ezekre támaszkodtak a cári manifesztumok is. Az önkényuralkodó, mint finn nagyherceg, csak alkotmányos monarcha volt, a szejm és a szenátus által erősen korlátozott törvényhozó és végrehajtó hatalommal. Az ország ügyeit a cár által kinevezett fő kormányzó intézte.

Finnország — egy dinasztikus háború révén — az európai tőkés fejlődés egyik periferiáját képező cári Oroszország részévé vált, de ez nem vezetett a feudális viszonyok konzerválódásához. A Finn Nagyhercegség — mai szóhasználatnál élve — egy *különleges gazdasági övezet*et alkotott, melynek üvegházi viszonyai a fejlődés nyugat-európai típusának kedveztek. Rövid idő alatt kiépült a sok egyéni sajátosságot mutató finn gyáripár, létrehozva a nagyipari proletariátust.

II. Sándor trónralépésével (1855. III. 02.) kezdetét vette az orosz polgári „reformkor”. A liberális irányzatok számára a Nagyhercegség mintaországnak számított, rokonszenveztek vele. Herzen, Ogarjov és forradalmi orosz táboruk hamarabb hirdette meg a finn nemzeti-állami önállóság gondolatát, mint maguk a finnek.

A XIX. század végén Oroszországban újra felerősödtek a törekvések a finn autonómia „szűkítésére”. Erre az időre a Finnországgal szemben folytatott reformpolitika elfogadhatatlanná vált az orosz burzsoá és katonai körök számára, a finn polgári reformmozgalmat nem tudták többé tolerálni, és az unifikációs kurzus került előtérbe. 1899. február 15-én II. Miklós aláírta a „Februári Manifesztum”-ot, amely új törvényhozási rendet vezetett be: az összbirodalmat érintő kérdésekben megfosztotta a szejmet törvényhozási jogától. Ezt LENIN „igazi államcsíny”-nek¹ nevezi, mert a manifesztumot úgy is lehet interpretálni, hogy minden törvény általános állami érdeket érint.

1901 júliusában megjelent a manifesztummal összhangban lévő új véderőtörvény, amely feloszlatta a finn hadsereget. A bevonuló finneknek ezentúl ugyanolyan szöveggel kellett hűségesküt tenniük az önkényuralkodóra, mint az oroszországi katonáknak.

II. Marxista munkáspárt születik

Finnország, az Orosz Birodalom más területeihez viszonyítva, gyorsabban haladt előre a kapitalizálódás útján. A múlt század 80-as 90-es éveiben az ipari üzemek számának növekedésével az ipari proletariátus létszáma megközelíti a százezret. Az ország lakossága 1850-ben 1 636 915. A lélekszám fél évszázad alatt több mint egymillióval (!) gyarapodott (1899: 2 673 200).

Az első munkásegyletek kezdetben erős polgári-kispolgári befolyás alatt álltak. A szervezett munkásmozgalom előfutárai az énekkörök, segélypénztárak és önművelő körök voltak. 1883-ig egylet alapításához a cár személyes hozzájárulása kellett. A 80-as évek elejétől létrejött — burzsoá vezetésű — munkásszövetségek lényegében karitatív és felvilágosító tevékenységet folytattak. Szabályzatukat a szenátus (!) hagyta jóvá. A liberális burzsoázia a szövetségek megteremtésével a „szociális békét” akarta megőrizni.

A helsinki egyletet V. J. Wright bútorgyáros alapította, mintául az „Arbeiderforening af 1860” nevű koppenhágai munkásegylet szolgált számára. Az ún. wright-i periódus 1883-tól 1896-ig tartott, 34 ilyen szervezetnek kb. 5000 tagja volt.³

1893-ban a szövetségek első kongresszusán létrehozták a *Finn Munkások Szövetségét*, Wright elnöklétével. A mozgalom fokozatosan radikalizálódott, ezért a második kongresszuson (1896) a bútorgyáros-elnök lemondott. 1899. július 17-től 20-ig ülésezett Turkuban a harmadik kongresszus, amely — utolsóként az északi országokban — kimondta a *Finn Munkáspárt* megalakítását. A kongresszus az „El a polgároktól!” jelszó jegyében zajlott le. Az elfogadott programot⁴ a svéd szociáldemokrata Hjalmar Branting segítségével szövegezték meg, alapjául a NSZDP 1891-es erfurti programja szolgált. A dokumentumot a kongresszus nem egészítette ki szervezeti szabályzattal, s ezért a párt keretei meghatározatlanok, a tagok jogai és kötelességei rendezetlenek voltak.

1903. augusztus 17–20. között ülésezett a Finn Munkáspárt III. kongresszusa Forssában. A 97 delegátus 59 egylet képviselőjében ült össze. A küldöttek új programot fogadtak el, és elhatározták, hogy a párt felveszi a „Finn Szociáldemokrata Párt” nevet és a II. Internacionálé részének tekinti magát.

Forssában a pártkongresszus a kor színvonalán álló, marxista programot fogadott el. Az elvi bevezető rész az Osztrák Szociáldemokrata Munkáspárt 1901-es „bécsi programjának”⁵ irodalmi fordítása. Ez azért fontos, mert maguk a pártmunkások között sem volt magas a marxista teória ismerete. A nemzeti- és az osztályharc közötti konfliktus a század elején kezdte két táborra osztani a finn munkáosztályt. A párt helsinki szervezetében Edvard Valpas körül tömörültek azok, akik Kautsky nézeteit vallották magukénak. Ezt a vonalat erősítették a pártba belépő értelmiségiek (pl.: O. Kuusinen). A nacionalisták vezéralakja Yrjö Mäkelin volt, Tampere és más vidéki városok szolgáltak bázisul. A teoretikus revizionizmus csaknem teljesen ismeretlen volt finn munkáskörökben, Bernstein lényeges műveit 1910-ig nem publikálták finnül. A polgári befolyás csökkentését, a tömegbázis szélesítését szolgáló vidéki „agitációs tőrak” lényeges részét alkották a munkásmozgalomnak. Az agitátorok beszédeinek viszont erős evangélikus színezete volt, a szocializmust gyakran a „munka evangéliumának” is nevezték.⁶

A forssai program elvi része mellett szintén nagy tartalmi átfedés fedezhető fel a bécsi programmal a párt legközelebbi követeléseinél, valamint a munkásvédelmi törvényhozás erélyes fejlesztését követelő résznél.

III. Az átmenet községi-önkormányzati modellje

A párt kommunális programjára megkülönböztetett figyelmet kell fordítani. Minden kétséget kizáróan stratégiai eleme a dokumentumnak. A községi öngazgatásnak olyan nagy szerepet szántak, hogy külön fejezet foglalkozik vele.

Véleményünk szerint a *községi önkormányzati szervezetben történő politikai és gazdasági hatalomátvételt tekintették a polgári demokratikus keretből a szocializmusba való átmenet konkrét formájának.*

A mezőgazdasági program szoros tartalmi-logikai egységet mutat a kommunális programmal, habár formailag elkülönítve tárgyalják. A két fejezetben jól elkülöníthetők a problémakörök:

- a) Szociális-gondoskodó
- b) Az átmenet modellje

Az első problémakörbe a községi követelések utolsó tíz pontja (5—15) tartozik. Ismételten megfogalmaznak olyan követeléseket, amelyeket a program előző részei már tartalmaznak. Ilyenek pl.: a 8 órás munkanap, a szesztilalom és a szakfelügyelet, stb. Igaz, minden esetben hangsúlyozza a községi szintet. (A szesztilalom esetében az állami szintű törvényt megelőzve!) A szociális gondoskodás meglepően magas szintjét kitűző követeléseket akár a jóléti állam előhírnökének is tekinthetjük: a munkanélküliség önkormányzati szinten való felszámolása közmunkák teremtésével, munkaközvetítő irodák és munkanélküli pénztárak felállításával. A munkásság számára felállítandó díjmentes üdülőtelepek, a gyermek-, és öreggondozás, a lakáshiány megszüntetése már nagyon előremutató követelések, de megférnek még egy fejlett polgári demokratikus állam keretein belül.

A mezőgazdaság aktuális problémáival keveset foglalkozik a program, minden bizonnyal alárendelt kérdésnek tekintették, amely majd automatikusan megoldódik a társadalmi és gazdasági változások eredményeként. [A bérelt föld terményeivel való rendelkezés, térítés a bérelt föld értéknövekedéséért (7. p), szabad halászati és vadászati jog (8p.), a cselédtörvény megszüntetése (11p.)] Meg kell jegyezni viszont, hogy a halászati és vadászati jog függetlenné tétele a földtulajdontól már a magántulajdont messzemenően sértő és korlátozó követelés. A „tulajdonképpeni parasztság” mezőgazdasági kultúrájának emelését állami és községi feladatnak tekinti (9p.) és fontosnak tartja a földnélküli népesség intellektuális nevelését és műveltté válását (10p.).

A parlamentáris, polgári demokratikus társadalom és községi önkormányzati átmenet modellje között nem tételezünk fel éles választóvonalat. A sorrendiség nyilvánvaló viszont, hisz az átmenet alapjául csak a polgári demokratikus intézményrendszer szolgálhat. Addig míg a program fő követeléseinek teljesülése (választójog, egyesülési szabadság stb.) csak országos szinten, egységesen képzelhető el, a kommunális program már nem tételez fel egyidejűséget a községi önkormányzatoknál a program-pontok végrehajtásában.

A községi választásokkal kapcsolatban szükségesnek tartják hangsúlyozni, hogy azt „semmi⁹ esetre sem szabad szűkebbre szabni”, mint az állami választójogot. A kommunális képviselői szervezetben a munkásoknak számukkal arányos mandátumot követel (1.). Tehát nem bízta a választások esetleges kimenetelére a munkásképviselőt. A 2. pontban, főleg a városi községek részére „minél több föld” vásárlást írja elő. Az indoklás itt annyira semmitmondó („helyhiány”, „egyéb visszasságok”, „egyéb követelés”), hogy az agrárrész nélkül teljesen fajsúlytalan lenne. Az agrárprogramban találjuk meg e pont feloldását. Ezek a pontok megerősítik azon feltételezésünket, hogy itt a községek életterének megteremtése érdekében területi „expanzióról” van szó. Jól átgondolt önvédelmi prevenció ez, amelyet főleg (a mezőgazdaságnak teljesen kiszolgáltatott) városi községeknek kell megtenniük. Az első pont megtiltja az állami és városi földek reprivatizálását. Ezeket művelés alá kell venni, „de nem egyéni kisajátítás által” (2p.). A harmadik pont az elárverezett birtokok, bányák stb. állami tulajdonba vételét írja elő. Az ezt követő pont (4.) olyan kisajátítási jogot követel a községeknek, hogy azok megváltás útján magángazdaságokat vagy

azok részeit szerezzék meg. Ennél radikálisabb a kommunális program 3. pontja: „A községnek birtokába kell vennie azon, az általános jólét szempontjából fontos üzleti területeket, amelyeket eredményesen tud kezelni, vagy *amelyek magántulajdona a község lakosainak nagymértékű függőviszonyát eredményezi.*” (kiemelés G. J.)

Nem más ez, mint a községi-közösségi tulajdon nagymértékű kiterjesztése a magántulajdon rovására és annak visszaszorítására. Ezt már egy magántulajdon alapjain álló polgári demokratikus berendezkedés nem tudja jogi garanciákkal megtámogatni, a magántulajdonon keresztül ugyanis annak alapjait támadja. A kapitalizmus döntő „üzleti területei” mind függőségi viszonyba hozzák a „község lakosságát”. Félreért-hetetlen, hogy itt a gyárakról, a bankokról lehet csak szó. A birtokbavétellel párhuzamosan nem ígér kártalanítást, szemben a mezőgazdasággal. *Ilyen radikális, nem fájdalommentes beavatkozást a tulajdonviszonyokba csak ezt a politikai irányvonalat magának valló és támogató állami berendezéssel lehet megvalósítani.*

A magánvállalkozást csak a munkásság lakáshiányának megszüntetése érdekében akarják ideiglenesen („elegendő korszerű lakást”) segíteni, de „bizonyos korlátozások keretein belül”.

Az állami tulajdonban levő és a „*jövőben kisajátítandó*” földeket szövetkezetekkel, ill. földnélküliekkel kívánják művelés alá venni (5p.). Állami segítyezést csak a kistermelés és „mindennemű” szövetkezeti jellegű csoportosulás” támogatására követelnek.

A programnak a községi önkormányzatra vonatkozó passzusai már nem a kapitalizmust akarják megreformálni, de az átmenet hosszan tartó, békés evolúcióval történne. A helyi sajátosságoknak megfelelő „finn utat” a szocializmushoz a községi önkormányzatokon keresztül vélte felfedezni. *A finn munkásosztály számára ez lehetett az átmenet legerősebb formája, ez feleltethet meg „természetes jogérzetének”.*

A szocialista eszmék svéd közvetítéssel jutottak el Finnországba és főleg KAUTSKY néhány műve volt finnül ismert. „Az erfurti program elvi részének magyarázata” c. művét (1892) HORST BARTEL szerint az elsők között fordították le finnre: „Az első az orosz fordítás volt (1894), ezt követte a bolgár, az angol, a finn...”⁷ Nem ismerték MARX, ENGELS és LENIN munkáit, ezek ugyanis finn nyelven nem voltak hozzáférhetőek.

A programban az elvi bevezető sorrendisége végig megmarad: A munkásosztály felszabadítása, a termelő eszközök társadalmi tulajdonba vétele a cél, melyhez az államhatalom meghódítása az eszköz, de ennek a fejlődésnek „csak osztályöntudatra ébredt és osztályharcra szerveződött proletariátus” lehet a hordozója. Ez utóbbi (ti. az „osztályharcra szerveződött proletariátus”) és a „szükséges szellemi és anyagi feltételek az új kollektív termelési módokhoz” hiányoztak Finnországban, ahol polgári demokratikus átalakulás volt napirenden. Nem található említés arról, hogy a társadalmi változások az Orosz Birodalom keretein belül vagy kívül történének.

Az osztályszövetség és a szövetséges rétegek megnevezése explicit módon nem található meg. Ellenben ha megnézzük, hogy az átmenet programjának kik a kedvezményezettjei, akkor egy széleskörű konszenzus körvonalai bontakoznak ki. A munkásosztály mellett megtalálhatók a parasztság különböző rétegei (torpparik⁸, bérllők, földnélküliek, cselédek és azon szövetkezetek tagjai, akik „maguk művelik a földet”), továbbá a kisparosok és kiskereskedők, valamint az értelmiség. Az utóbbi három réteg a következő okok miatt tartozott az átmenet társadalmi bázisához:

- a programot megalkotó kongresszus küldötteinek többségét alkották⁹
- érdekekben állt a nagytőke korlátozása
- a községi öngazgatáson belül kínált perspektíva megfelelt kispolgári radikalizmusuknak.

Kispolgári többségű kongresszus nem fog proletárdiktatúrát követelni. A szóösszetétel második tagját elutasítja, az elsőt megkérdőjelezi. A program készítői ott követik el a legnagyobb hibát, hogy a tőke kisajátításánál nem számolnak a burzsoázia ellenállásával. Az átmenet községi-önkormányzati modelljének ez a leggyengébb pontja. Szinte a naivitásig rendíthetetlen a bizalom a parlamentáris demokráciában, melyben — a dolgok logikája szerint — a munkásosztály előbb vagy utóbb hozzákezd a burzsoázia kiszorításához a hatalomból. A naivitást megkoronázza, hogy a közösségi tulajdonba vételt nem országos szinten egyszerre, egyidőben képzelel el. A burzsoázia azonnal a cárizmusnál keresett volna segítséget, még akkor is, ha Finnország nem része a birodalomnak.

Az államgépezetet változtatás nélkül át akarja venni, a különbség „csak” a súlyponteltolódás: a lényeges dolgok kommunális szinten dőlnek el, az állam a legfőbb törvényesség biztosítója, amolyan koordináló szerepkört látna el.

Az sem derül ki, hogy hová vezet ez az átmenet. Az 1903-as év fontos eseménye, az OSZDMP II. kongresszusa, a csaknem párhuzamos történés miatt nem tudott hatást gyakorolni a forssai programírókra.

III. A FSZDP programja¹⁰

A forssai pártkongresszus által jóváhagyott program bevezető része
(Elfogadva Forssában 1903-ban)

A Finn Szociáldemokrata Párt, hasonlóan a többi ország szociáldemokrata pártjaihoz, arra törekszik, hogy az egész népet felszabadítsa a gazdasági függőség, állami kiskorúság és szellemi gyámság bilincsei alól.

A legmélyebb oka a munkásosztály mindenütt látható elnyomásának nem a magánkézből levő állami intézmények, hanem az egész társadalmi élet alapját kitevő és viszonyait tökéletesen uraló tény, hogy a termelőeszközök tulajdona egyesek előjoga lett. Ugyanakkor, a gazdasági fejlődés a munkaerő tulajdonosait, a munkásosztályt, elszakította a termelőeszközöktől, az (ti. a gazdasági fejlődés — G. J.), s a lehető legterhelőbb függőségi viszonyba hozta őket (ti. a munkásosztályt — G. J.) a termelőeszközök tulajdonosaitól — beleértve az ország nagybirtokosait és a kapitalista osztályt — akik állami és gazdasági hatalmának megjelenési módja a jelenlegi osztálytársadalom.

Az egyre emelkedő technikai fejlődés, az emelkedő termelés és tulajdon és minden gazdasági hatalom koncentrálódása a tőkések és tőkés csoportok kezében azt eredményezi, hogy egyre nagyobb tömegek, korábban önálló kistermelők és kisgazdák elveszítik a termelési eszközeiket és hol bér munkásként, hol bérelt segédként és hol adóteher alá süllyedve, vagy közvetlenül vagy közvetve függőkké válnak a kapitalistáktól. A proletariátus tömege növekszik, és ugyanakkor növekszik a kizsákmányolás is általában, amin keresztül mind szélesebb dolgozó néprétegek életfeltételei éles ellentmondásba kerülnek a saját egyre növekvő termelőkapacitásával és azon keresztül létrejövő társadalmi vagyon duzzadásával. Ezt a fejlődést gyorsítja és élesíti a kapitalista termelési mód — egység hiányából fakadó — válságai és az azokat követő munkanélküliség és nyomor.

Minél inkább gyarapítja a kapitalizmus fejlődése a proletariátust, annál inkább kényszeríti és alkalmassá teszi a kapitalizmus fejlődése elleni harcra. A magántermelés eltörlése a magántulajdont is szükségtelenné és károsná teszi, ugyanakkor, amikor a fejlődés megteremti a szükséges szellemi és anyagi feltételeket az új kollektív termelési

módokhoz, amelyek alapja a termelőeszközök társadalmi tulajdona. Ugyanakkor a proletariátus arra a tudati szintre emelkedik, hogy ennek a fejlődésnek a hordozója és gyorsítója kell hogy legyen, és hogy a termelés eszközeinek a magántulajdonból a nép tulajdonába való átmenetele kell hogy legyen a cél, az államhatalom meghódítása az eszköz a munkásosztály felszabadításáért folytatott harcában. Csak osztályöntudatra ébredt és osztályharcra szerveződött proletariátus lehet ennek a szükséges fejlődésnek hordozója. *A proletariátus szervezése, saját helyzetének és feladatának tudatára ébresztése, szellemileg és anyagilag harcképessé tétele, tehát a Finn Szociáldemokrata Párt tulajdonképpeni programja*, amely megvalósítására azt (ti. a párt — G. J.) minden célszerű és a nép természetes jogérzetének megfelelő eszközt felhasznál.

A Finn Szociáldemokrata Párt mindig minden állami és gazdasági kérdésben a proletariátus osztályérdekeit fogja védeni és erőlesen ellenezni fog minden (törekvést — G. J.) az osztályellentétek elhomályosítására és a munkások felhasználását a polgári pártok által, akikkel a párt csak akkor működhet együtt, amikor ez a párt-program mellőzése nélkül lehetséges.

A Finn Szociáldemokrata Párt nemzetközi párt: a párt elítéli minden nemzet kiváltságát ugyanúgy, mint a származás, nem és vagyon privilégiumait, és hirdeti, hogy a kizsákmányolás elleni harcnak nemzetközinek kell lenni, ugyanúgy, mint a kizsákmányolás is az. (A párt — G. J.) elítéli és ellenzi a véleménynyilvánítás mindenemű elnyomását és mindennemű állami és egyházi gyámságot. (A párt — G. J.) követeli a munkásosztály életének törvényes védését és harcol, hogy a proletariátusnak a közélet minden terén minél nagyobb befolyása legyen.

A szociáldemokrata párt legközelebbi követelései:

1. Általános, egyenlő és közvetlen választó- és szavazati jog minden 21 éves finn állampolgár számára nemre való tekintet nélkül minden választáson és szavazáson mind községi mind állami téren. Arányos képviselő és egykamrás rendszer. Titkos szavazás. A választásoknak és szavazásoknak törvényes munkaszüneti napon való megtartása. A megválasztott képviselők díjazása minden területen.

2. Közvetlen törvényhozási jog a népnek a törvények javaslattételi és elvetési joga útján.

3. Teljes egyesülési-, gyülekezési-, véleménynyilvánítási- és sajtószabadság.

4. Általános iskolakötelezettség. Díjmentes tanítás minden tanintézményben. A népiskolákban ingyenes tanszerek és ellátás minden diák számára, a felsőbb iskolákban azok számára, akik különleges tehetséget mutatnak fel. A népiskola legyen minden felsőbb tanintézmény alapiskolája.

5. A vallást magánüggé kell nyilvánítani. Az egyházat külön kell választani az államtól és egyházi és vallási szervezeteket magánszervezeteknek kell tekinteni, melyek maguk intézik belső ügyeiket. A hitoktatást el kell törölni az iskolákban.

6. Minden személyi és közvetett adó eltörlése, általános progresszív jövedelemadó által, amikor érdemtelen értéknövekedést és kamatjövedelmet és örökséget szigorúbban kell adóztatni, mint saját keresetből vagy munkából eredő jövedelmet. Az adóköteles tulajdon bevallási kötelezettsége.

7. Ingyenes per és ingyenes ügyvédi segítség. Kártérítés az ártatlanul vádoltaknak, letartóztatottaknak és elítélteknek.

8. Az egészségügy állami és községi ügy legyen. Díjmentes orvosi segítség és gyógyszer és szülési segély. Ingyenes temetkezés.

9. A katonai kiadásokat csökkenteni kell és népi védelmet kell szervezni a sorozások helyett. A béke eszméjét meg kell valósítani a gyakorlatban.

10. Minden olyan korlátozás megszüntetése, amely a nőt általános- és magánjogi vonatkozásban a férfinál alsóbbrendű pozícióba helyezi.

11. A szeszesitalok készítésére és árusítására vonatkozó általános tilalmi törvény.

A munkásvédelmi törvényhozást

erélyesen fejleszteni kell, annak legközelebbi céljával a Finn Szociáldemokrata Párt követeli:

1. El kell érni a 8 órás munkaidőt azoknál a foglalkozásoknál, ahol az egészségre káros körülmények nem követelik meg, hogy (a munkaidő — G. J.) rövidebb legyen.

2. Minden helységben meg kell állapítani az élelmiszerre szükséges legkisebb munkabért, nem csak állami és községi, hanem magánszemélyek által végeztetett munkánál is.

3. Az éjszakai munkát el kell tiltani minden olyan szakmában, ahol a technikai színvonal nem követeli meg a megszakítás nélküli munkát. Nők és fiatal munkások nem végezhetnek éjszakai munkát.

4. Teljes, legkevesebb 36 órás hetenkénti megszakítás nélküli pihenőidőt kell elrendelni.

5. A 14 éven aluli gyermekeket el kell tiltani minden bér munkától. Gyermekek (14—16 év), tanoncok és fiatal munkások (16—18 év) számára elegendő védelmi előírásokat kell elrendelni.

6. A női munkát el kell tiltani olyan szakmákban, ahol az a testükre nézve káros. Terhesség ideje alatt a munkát meg kell könnyíteni, vagy teljesen eltiltani onnantól kezdve, amikor a normál terhesség azon jelei, melyek a munkát megnehezítik, a terhesség vége felé megjelennek és legkevesebb hat hétig szülés után.

7. A fenti rendelkezéseket ki kell terjeszteni nem csak az ipari munkásokra, hanem kézművesekre, mezőgazdasági munkásokra és cselédekre, és ha lehetséges, a kereskedelem- és a közlekedésügyi dolgozókra is.

8. A munkásvédelmi rendelkezések pontos betartásának ellenőrzésére elegendő női és férfi felügyelőt kell állítani a foglalkozások természete szerint, és azoknak a munkásosztályból segédeket kell kijelölni. A védelmi törvények megszegését szigorú büntetésekkel meg kell akadályozni.

9. Létre kell hozni minden munkásra és azonos helyzetben levő személyre kiterjedő népbiztosítást, amely magában foglalja a beteg- és balesetbiztosítás mellett az öregségi-, munkaképtelenségi-, özvegyi-, árva- és munkanélküliségi biztosítást. A biztosításból eredő költségeket az általános jövedelem-, vagyon- és örökösödési adóból származó bevételek fedezik. A biztosítási kormányzatot a biztosítottak maguk választják.

10. A biztosítási törvényeket úgy kell fogalmazni, hogy azok ne adjanak okot önkényes értelmezésnek, kiskapuk keresésének. A biztosítottak és hozzátartozóik számára teljes kártalanítást kell odaítélni.

11. A házasságon kívüli és a gondozásban nem részesülő gyermekek számára az állam által teljesen a célnak megfelelő gondozást és nevelést kell biztosítani.

Kommunális programjaként

követeli a párt:

1. A szavazati jogra vonatkozó körülmények javításakor a kommunális választójogot semmi esetre sem szabad szűkebbre szabni az állami választási jognál. A munkásságnak a kommunális képviseleti szervezetben a számukkal arányos képviselői mandátumot kell adni.

2. A helyhiány és az abból fakadó egészségi és egyéb visszásságok megszüntetése érdekében, valamint számos egyéb követelés kielégítése érdekében a községeknek, főleg városi községeknek, minél több földet kell vásárolni.

3. A községnek birtokába kell vennie azon az általános jólét szempontjából fontos üzleti területeket, amelyeket eredményesen tud kezelni, vagy amelyek magántulajdona a község lakosainak nagymértékű függőviszonyát eredményezi.

4. A munkásság lakáshiányának megszüntetése érdekében a községeknek elegendő korszerű lakást kell építeni és a magánvállalkozást ezen a területen bizonyos korlátozások keretein belül mindenképpen elő kell segíteni. A hajléktalanoknak községi menedékhelyet kell szervezni.

5. A betegápolás, gyógyszer és temetés községi költségeken. Ezeket a díjakat nem szabad szegénygondozásnak tekinteni.

6. A védtelen gyermekek és öregek gondozását korszerű és humánus módon kell megszervezni.

7. A munkásságnak községi költségen egészséges, jól szervezett és díjmentes üdülőtelepeket kell létesíteni.

8. Nagyobb munkanélküliség idején a községnek elegendő munkát kell biztosítani lakosai számára és elegendő legkisebb fizetést kell megállapítani. A községeknek munkanélküli pénztárakat kell alapítani.

9. A községi munkákat közvetítők nélkül kell végeztetni és a bért minden szakmában az akkor érvényes tarifa szerint kell fizetni.

10. A munkaidőt községi munkákban 8 órában kell megállapítani.

11. A községeknek munkaközvetítő irodákat kell alapítani, melyek vezetésének legalább a felét munkásszervezetek által választott képviselőknek kell kitenni.

12. A községi tilalmi jogot létre kell hozni (a szeszes italokra — G. J.), míg az általános tilalmi törvényt meg nem hozzák.

13. Taneszközök községi költségen és egyébként amit az általános pártprogram erre vonatkozóan előír.

14. A vagyontalanok számára valóságos szegények ügyvédjét, akinek a választása legyen a szegényekre bízva.

15. Községi-, gyári- és szakfelügyelőket kell állítani, akik választásához elegendő befolyást kell biztosítani a munkások számára.

Mezőgazdasági programjaként

követeli a párt:

1. A már állami és községi tulajdonban levő gazdaságokat és földeket nem lehet eladni vagy elajándékozni.

2. Az állam és község tulajdonában levő földeket művelés alá kell venni, de nem egyéni kisajátítás által.

3. Az elárverezett gazdaságokat, birtokokat, vízeséseket és bányákat fel kell becsültetni és a megállapított áron állami tulajdonba venni.

4. A községeknek olyan jogokat kell biztosítani, hogy azok kisajátítás útján magángazdaságokat vagy azoknak részeit megszerezhessék. A megváltást aszerint kell megállapítani, hogy azokon a földterületeken mit termelnek.

5. Az állami tulajdonban levő és a jövőben kisajátítandó földterületeket földnélkülieknek, illetve olyan szövetkezeteknek kell adni, melyek tagjai maguk művelik a földet.

6. Állami segínyt elsősorban kistermelést elősegítő tevékenységre kell adni. Ugyanúgy mindennemű szövetkezeti jellegű csoportosulásoknak.

7. A torppariknak és földbérlőknek teljes használati és eladási jogot kell biztosítani az általuk bérelt föld termékeire, és a bérleti szerződés lejártakor térítést kell fizetni azután, amennyit a bérelt föld értéke a megmunkálás révén növekedett.

8. A vadászati és halászati jogot azonnal függetlenné kell tenni a földtulajdontól.

9. Különösen állami és községi intézkedések által a földművelést és annak meléktevékenységeit minden célszerű eszközzel fejleszteni kellene, különösen úgy, hogy a tulajdonképpeni parasztság vidéken megismerkedjen a földművelés legújabb munkamódszereivel és a szükséges szakmai ismeretek birtokába jusson.

10. A földnélküli népet műveltté kell tenni és intellektuálisan nevelni kell.

11. Meg kell szüntetni a cselédtörvényt.

Jegyzetek

1. „A finn nép tiltakozása” (in: LÖM 5. kötet, p. 324—328).
2. KOLLANTAJ, A. M.: Zsizny finljandszkih rabocsih. Ekonomicseszkje izszledoványije. „T-vo Hudozsjesztvennoj Pecsatyj”, Szpb. 1903, 335 sztr. (p. 49).
3. KIRBY, D. G.: The Finnish Social Democratic Party 1903—1918. Univ. of London libr. Diss., London 1971, 418 p. (p. 79) (Mikrofilmen, kézirat gyanánt, nincs publikálva.)
4. Suomen Työväenpuolueen perustavan kokouksen pöytäkirja. SDP, Pori 1973, 206. p. (p. 45—46).
5. Az Osztrák Szociáldemokrata Munkáspárt „bécsi programja” 1901. szeptember 5. (in: Dokumentumok és szemelvények a nemzetközi munkásmozgalom történetének tanulmányozásához, II. kötet. Tankönyvkiadó, Bp. 1978, p. 53—56.)
6. KIRBY: id. mű, (p. 24).
7. in: KARL KAUTSKY: Az erfurti program. Kossuth, Bp. 1982. p. 260.
8. „kisbérlők”.
9. A 97 delegátusból 50 fő.
10. Forssan puoluekokouksen pöytäkirja. SDP, Joensuu 1973, 177 p. t 111 p. melléklet. (A program először kerül magyar nyelven közlésre.)

DAS FORSSAER PROGRAM DER FINNISCHEN SOZIALDEMOKRATISCHEN PARTEI IM JAHRE 1903

JÓZSEF, GOMBOS

Der Kongress der Finnischen Sozialdemokratischen Partei nahm im Jahre 1903 ein auf dem Niveau der Epoche stehendes marxistisches Programm an. Die sozialistischen Ideen wurden mit schwedischer Vermittlung im Finnischen Grossfürstentum bekannt, wo eine legale Arbeiterbewegung vom Zarismus geduldet wurde. Zur Zeit der Entstehung des Dokuments waren nur einige Werke von Kautsky auf finnisch zu lesen, weder die Klassiker des Marxismus noch der theoretische Revisionismus (Bernstein) waren bekannt. Auch der zweite Kongress der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei Russlands konnte wegen dem fast parallelen Geschehnis auf die Schöpfer des Programms keine Wirkung ausüben.

Das Programm trägt die Wirkung der Dokumente der Österreichischen Sozialdemokratischen Arbeiterpartei an sich, es brachte aber etwas Neues zustande: in dem wännen wir das Gemeinde- und Selbsterwaltungsmodell des Durchgangs in den Sozialismus zu entdecken.

ФОРССАЙСКИЙ МАНИФЕСТ СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ ФИНЛЯНДИИ (1903 Г.)

Йожеф Гомбош

В 1903 году съезд Социал-демократической партии Финляндии принял соответствующую тому времени марксистскую программу. Идеи социализма через Швецию проникли в Великое Княжество Финляндское, где царизм не препятствовал рабочему движению. В момент принятия документа в фунском переводе существовало лишь несколько работ Каутского; ни работы классиков марксизма, ни работы теоретиков ревизионизма не были широко известны. II съезд РСДРП не мог оказать влияния на составителей программы в силу того, что он проходил почти в то же время.

Программа подверглась влиянию документов Социал-демократической рабочей партии Австрии, но содержала и новый момент: в ней можно было обнаружить модель перехода к социализму через местное самоуправление.

A SZÜKSÉGLETEK ÉS AZ ÉRDEKEK MINT A TUDOMÁNYOS TECHNIKAI FORRADALOM HAJTÓERŐI A SZOCIALIZMUSBAN

JUDIT HINZE

A Német Szocialista Egységpárt XI. kongresszusán a KB beszámolójában fogalmazta meg ERICH HONECKER elvtárs a szocialista társadalom eddig elért eredményeiből s a további fejlődéshez szükséges követelményekből kiindulva azokat a lényeges feladatokat, melyeket a következő években a társadalomtudományoknak kell megoldanuk: „Egyik fontos feladat... annak a kutatása, milyen körülmények között érvényesül pártunk gazdaságpolitikája a népgazdaság vezetésének és tervezésének további tökéletesítése céljából. Azt kell feltárni, melyek a gazdasági növekedés követelményei és hajtóerői a tudományos-technikai haladás meggyorsítása és a népgazdaság intenzív fejlesztése eredményeképpen.¹

Jelenlegi társadalmi haladásunkat minden téren a gazdasági életben érvényesülő fejlődés határozza meg, s ez ugyancsak elképzelhetetlen a TTF fejlődéspotenciáljának hasznosítása nélkül. Azok a mélyre ható minőségi változások, melyek századunk második felében a termelőerők egész rendszerét átfogják, mintegy a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet megnyilvánulásai. A tudományos technikai forradalom folyamatában alakulnak ki lépésről lépésre azok az anyagi-technikai feltételek, melyek a kommunista felépítmény megteremtéséhez szükségesek, s amelyek továbbfejlődése egyre nyilvánvalóbban követeli a társadalmi viszonyok meghatározott rendszerének kialakítását.

Teljesen ebben a szellemben irányítják szocialista társadalmunkban a TTF belépését a gazdasági növekedés hatékonysága, a termelés, a tudomány és a technika alkalmazásának emberi vonatkozásai egységének megteremtésére.

Ez a nagy igényű célkitűzés nem realizálódik automatikusan, arra van szükség, hogy a TTF folyamata, feltételei, törvényszerűségei, hajtóerői eszmeileg is hassanak a társadalomra. Hogy milyen mértékben tudjuk tervezni és alakítani a TTF folyamatát az említett célkitűzés szellemében, ez annak a kifejeződése, milyen mértékben ismertük fel és hasznosítjuk tudatosan a kommunizmus építésének törvényszerűségeit, milyen módon tudtuk uralkodóvá tenni — ismereteink birtokában — a meghatározott fejlődési folyamatokat. A mi TTF kutatócsoportunk munkaterve közvetlenül az említett problémakör feltárására irányul.

1980-ban történt megszervezése óta az a kutatócsoport feladata, hogy a TTF-mal kapcsolatos, a jelenben felvetődő világnézeti filozófiai kérdéseket tanulmányozza annak érdekében, hogy a tudományos-technikai fejlődés tervszerű tudatos alakításához elméleti megalapozást szolgáltasson.

A tudományos-technikai folyamatok hatalmának és jogosultságának speciális problémájához kutatócsoportunk egy általános hajtóerő-fogalmat alkotott, mely a továbbiakban konkretizálódik és válik pontosabbá. Egyrészt azt kell megvizsgálnunk, mely tényezők determinálják a tudomány és a technika fejlődését, másrészt a meghatározó tényezők közül ki kell emelni azokat, melyek mint az emberi cselekvés hajtó-

erői a társadalmi haladás útját egyengetik. A tudomány és a technika fejlődését meghatározó tényezők közül az érdekeket és a szükségleteket választjuk ki, mint az emberi cselekvés hajtóerőit s ezeket vizsgáljuk a TTF körülményei között.

Elgondolásunk háttérében a következő kérdés rejlik: Mi módon és milyen körülmények között válhatnak a szükségletek és az érdekek az össztársadalmi fejlődés hajtóerőivé?

Ebből adódóan mostani dolgozatomban a „szükséglet” és az „érdek” fogalmának értelmezésére koncentrálok. Mint említettem, az általános hajtóerő koncepciókból ezeket a determinánsokat emeltük ki. Innen mindenekelőtt az a feladat állt elő, hogy megadjuk a szükséglet és az érdek fogalmát, amely alkalmas a szükségletek és az érdekek hajtóerőhatásának vizsgálatára.

Mindenekelőtt kutatócsoportunk hajtóerőkonceptióját kell megmagyarázni, hiszen a további fejtegetések elméleti megalapozásához ez elengedhetetlen.

Kozing felfogásából indultunk ki, aki a hajtóerőt olyan tényezőnek tekinti, mely az emberi cselekvést ösztönzi, s ezzel a történelmi változásokra hatást gyakorol.²

Nézetünk szerint ez a hajtóerőmű-fogalom túlságosan tág. Számunkra nem általában a történelmi változások fontosak, hanem éppenséggel a meghatározott társadalmi továbbfejlődés. Ez egy irány, amely felé az emberi cselekvéseket vezetni kell.

A dialektikus materialista fejlődélmélet gazdag tartalmának hasznosításával a következő felismeréshez jutottunk:

1. A dialektikus ellentmondás a társadalmi mozgás, változás, fejlődés forrása és hajtóereje;
2. Az ellentmondás hajtóerő-hatása lehetőségként van jelen, vagyis csak meghatározott körülmények között érvényesül;
3. A társadalmi hajtóerő vizsgálatánál elsősorban a fejlődési ellentmondások elemzésére szorítkozunk.

Ebben az összefüggésben az a probléma érdekelt bennünket, miként lehetne a továbbfejlődés tendenciáját is magukba foglaló ellentmondásokat kizárólag a továbbfejlődésre irányítani. A hajtóerők a dialektikus ellentmondások jelenlétével, vagyis az ellentétek és kölcsönhatások egységével kapcsolatosak. A dialektikus ellentmondásban a pólusok aktívan kapcsolódnak egymáshoz s domináló szerepük váltakozik. A kölcsönhatás, tehát mindkét ellentétes oldal hatása a dialektikus ellentmondás fejlődésének meghatározott foka, amely egy új összetételű magasabb fokozatú ellentmondást eredményez.³

„Belső hatóerők működnek, melyeket az ellentmondások, a különböző erők és tendenciák összeütközései váltanak ki, s amelyek egy adott tényezőt befolyásolnak; valamennyi jelenség minden oldalának kölcsönös függését s a legszorosabb, a szétválaszthatatlan összefüggést egyaránt.”⁴

Az adott rendszeren belüli, vagyis a belső ellentmondás az önmozgás és fejlődés döntő forrása. A rendszer fejlődése mégsem tisztán önfejlődés, hiszen a környezet hatása befolyásolja.

A környezeti hatások azonban csak úgy válhatnak hajtóerőkké, ha a rendszer belső pólusait ingerlik, az adott rendszer belsejében létrejött lehetőségeket meghatározott módon behatárolva a továbbfejlődést elősegítik. A továbbfejlődés mindig az adott rendszer önfejlődésének és a környezeti hatás egységként megy végbe, s ebben az egységben az önfejlődés a meghatározó a továbbfejlődés hajtóerői ott jönnek létre, ahol mind a rendszer belső ellentmondásai mind pedig az adott rendszer és környezete közötti dialektikus ellentmondások jelen vannak.

A társadalom fejlődési folyamataira vonatkozóan ez azt jelenti, hogy a továbbfejlődés hajtóerői ott alakulnak ki, ahol a belső szerkezetében ellentmondásos társa-

dalmi alany a saját természeti és társadalmi környezetével dialektikus ellentmondásos viszonyban áll. A társadalmi alany és a környezete közötti érintkezés teszi lehetővé, hogy a szubjektumban, annak változása során kialakult lehetőségek a továbbfejlődésre irányuljanak. A fent említett felismerések vezettek el bennünket a fejlődés hajtóerői fogalmához. Hajtóerőnek egy adott rendszer tartalmának minden formája és környezete közötti közvetítőket nevezzük, amelyek a belső és külső közvetítők további gyarapodását lehetővé teszik, új fejlődési lehetőségeket tárnak fel a rendszer számára, olyanokat, melyek annak alacsonyabb fejlődési szintjén még nem léteztek.⁵

A hajtóerők fogalmának megadásával a dialektikus ellentmondás mozgásirányát határoztuk meg. A „hajtóerők” fogalma az ellentmondásnak azt a funkcióját ragadja meg, amelyik az adott ellentmondás fejlődési folyamatához mint a fejlődés forrása szolgál alapul, s a továbbfejlődés irányába hat.⁶

Ezt az általános hajtóerő-fogalmat kell most a társadalmi folyamatokra, s ezeken belül a TTF körülményeire vonatkoztatni. Már megállapítottuk, hogy a társadalmi alanyok a fejlődésükhöz szükséges végső lökést a saját belső szerkezetük ellentmondásából kapják, s hogy a továbbfejlődés csak az alany és környezete kapcsolatában realizálódik. Rámutattunk a társadalmi alany és környezete közötti kölcsönhatás szerepére.

Most az a feladatunk, hogy keressünk olyan közvetítőket, amelyek mint a társadalmi fejlődés hajtóerői hatásosak s a fent említett feltételeknek megfelelnek. S itt térünk rá a szükségletek és az érdekek problémájára.

Milyen következtetések vonhatók le az általános hajtóerőfogalomnak a társadalmi alany szükségleteire és érdekeire való alkalmazásából?

Mindenekelőtt el kell ismernünk, hogy a szükségletek és az érdekek egy sajátos ellentmondási viszony oldalai, a fejlődés ellentmondásai, melyek meghatározott körülmények között a továbbfejlődés hajtóerőivé válhatnak.

A szükségletek és az érdekek fogalmának meghatározásával foglalkozó bőséges irodalom elemzése nyomán 3 alapvető felfogást lehet megkülönböztetni:

1. A szükségleteket és az érdekeket kizárólag szubjektív tényezőkként értelmezi abból a megfontolásból, hogy létezésük az emberi akarattal van kapcsolatban.

2. A szükségletek és az érdekek kizárólag objektív jelenségek. Ennek az álláspontnak a képviselői az ember-környezet viszony objektív jellegéből indulnak ki. Az ilyen felfogás megnehezíti az emberi aktivitás, a szubjektum szerepének levezetését.

3. A szükségleteket és az érdekeket mindig speciális szubjektum-objektum viszony jellemzi.

A harmadikként említett felfogásban találtuk meg a számunkra hasznosítható támpontot, hiszen fejtegetésünk kiindulópontja az a gondolat volt, hogy közvetítő elemeket keressünk, hiszen a társadalmi alany egységet alkot közvetlen környezetével s kölcsönösen hatnak egymásra.

Kutatócsoportunk számára nagyon jól hasznosítható támpontot adott TUJEV felismerése. Ő arra a feladatra vállalkozott, hogy a társadalmi törvények hatásmechanizmusában feltárja a szükségletek szerepét. TUJEV a társadalmat mint egy belső ellentmondásos rendszert szemléli, abból a gondolatból kiindulva, hogy a társadalom a kapcsolatok és viszonyok komplex egésze, s hogy ennek az egésznek a szerkezeti elemei egymással dialektikus ellentmondási kapcsolatban állnak, s olyan felfogáshoz jut el hogy ez a szerkezeti belső ellentmondásosság mint az önmegtartás és az önfejlődés tendenciáinak ellentmondása fejeződik ki. Ez az ellentmondás a rendszer mozgásának, változásának, fejlődésének döntő forrása: „A rendszer mozgása az adott rendszer belső és külső determinánsainak szintézisében mehet végbe”. Ennek a rendszer-környe-

zet viszonyának az általunk továbbfejlesztett változatát a dialektikus ellentmondás mozgásirányával összefüggésben már említettük.

De hogyan kerül egymással kölcsönhatásba a rendszer és környezete? Már megállapítottuk, hogy a hajtóerők mint közvetítők mindig ott jönnek létre, ahol a rendszeren belüli, valamint a rendszer és a környezet közötti ellentmondások „egymásra találnak”. TUJEV úgy véli, hogy a belső és a külső determinánsok szintéziséből adódóan a rendszer belső szükségszerűséggel aktivizálódik s ez a belső és külső ellentmondások megoldódását eredményezi. Ebből vonja le TUJEV a következtetést, miszerint „a szükséglet nem más, mint a szubjektumnak a környezetéhez való kapcsolódása, amely a belső szükségszerűségből adódóan a szubjektum aktivizálódásában és az ellentmondások megoldódásában nyilvánul meg.”⁸ E nézet szerint a szükséglet a szubjektum és környezete közötti reálisan létező fejlődési ellentmondás kifejeződése. Mielőtt kifejténém, mely körülmények idézik elő a fejlődési ellentmondások hajtóerővé válását, megkísérlem megfogalmazni a szükségletek fogalmát, s ez egyúttal a TUJEV által kifejtett rendszer környezet dialektikájának a társadalmi fejlődési folyamatra való alkalmazását is jelenti.

A szükséglet mint filozófiai fogalom a társadalmi alany aktivizálódása belső hajtóerejének kifejeződése, ami a szubjektum belső ellentmondásaiból, valamint a szubjektumnak a természeti és a társadalmi környezethez, mint objektumhoz való viszonyának ellentmondásaiból táplálkozik s arra törekszik, hogy feloldja a szubjektum belső szerkezeti ellentmondásait, a megmaradás és a változás, a stabilitás és fejlődés ellentmondásait.

A szükségletek akkor elégíthetők ki, ha a szubjektumok nemcsak a környezethez, hanem egymáshoz is kapcsolódnak. A társadalmi viszonyok lényegében meghatározzák a szükségletek kielégítésének lehetőségeit. A társadalmi viszonyok azonban nem direkt módon mutatkoznak, hanem elsősorban mint érdekek állnak elő.⁹

Emiatt a szükségletkielégítést a társadalmi alany érdekeivel összefüggésben kell szemlélnünk. Eddig megállapítottuk, hogy az érdek a szubjektum aktivitását belső szerkezetének megőrzése és fejlesztése dilemmájává oldja. Ez az aktivitás kezdetben differenciálatlan, hiszen a különböző fajta társadalmi alanyok az ugyancsak sok alakú természeti és társadalmi környezettel találkoznak.

A társadalmi alany — mint szubjektum és a környezet — mint objektum — közötti kapcsolatoknak nem mindegyike vezet el szükségszerűen az alany továbbfejlődéséhez. A probléma kifejtésének kulcsát az érdekek és hatásmódjuk alapos vizsgálata adja meg. Az érdekek különösen kiemelik a szubjektumok társadalmi szempontjait, a társadalmi viszonyok rendszerében elfoglalt helyét, ami a szükségletek kielégítésének folyamatában a társadalmi alanyok kölcsönös függésének szükségszerű eredménye.

Valamennyi társadalmi alany a társadalmi egészen belül elfoglalt speciális helyzetének látószögéből realizálja kapcsolatait a természeti és a társadalmi környezettel s az e körülményekből adódó szükségszerűségekkel és lehetőségekkel. Éppen ilyen módon rangsorolják a társadalmi alanyok érdekei a szükségleteket, s így a környezet nem jelenti egyértelműen az alany tevékenységének objektumát, hanem a szubjektum szerepe minden objektummal szemben realizálódik, emiatt a szubjektum társadalmi helyzete objektíve meghatározó az alany fejlődésére.

Ebben az összefüggésben elengedhetetlen, hogy a társadalmi alany érdekeinek szövevényét a szükségletek kielégítésének folyamatában differenciáltan közelítsük meg.

Befejezésül megpróbálom az „érdek” definícióját megfogalmazni.

Az érdek, mint filozófiai fogalom a szubjektum aktivizálása speciális belső hajtóerejének kifejeződése, annak a hajtóerőnek, amelyik a szubjektumnak a környezeti

feltételekhez való alkalmazkodásán nyugszik s amely a szubjektum életképességének megtartásához szükséges átalakítást és elsajátítást s a belső szerkezetének bonyolultabbá válását lehetővé teszi. S ez a szubjektum speciális helyzetéből adódik.

Irodalom

1. ERICH HONECKER: A Központi Bizottság beszámolója a Német Szocialista Egységpárt XI. kongresszusán. IV. fejezet. A tudomány feladatai és a szellemi-kulturális élet további fejlődése. Berlin, 1986.
2. ALFRÉD KOSING: A szocializmus dialektikája. Berlin, 1981. 242—249. l.
3. HELGA KUNZ MARX—ANTJE ZAPF: A hajtóerők fogalma a társadalmi determinizmus elméletében — filozófiai szempontból. = A Potsdami Pedagógiai Főiskola Tudományos Közleményei 4/86. 3. old.
4. V. I. LENIN: Marx Károly = Lenin Összes Művei 21. k. 1960. 42—43. o. (németül).
5. ANTJE ZAPF: A fejlődés hajtóerői vizsgálatának módszertani szempontjai = Tudományos tanácskozás Postdam, 1984.
6. HELGA KUNZ MARX — ANTJE ZAPF: A hajtóerő jellegű technikai fejlődés meghatározói. Köthen 1985. (kézirat)
7. V. A. TUJEV: A szükségletek és szerepük a társadalmi törvények hatásmechanizmusában. Moszkva. 1978. 10. o. (oroszul)
8. Ugyanott.
9. ENGELS: A lakáskérdéshez

BEDÜRFNISSE UND INTERESSEN ALS TRIEBKRÄFTE DER WISSENSCHAFTLICH — TECHNISCHEN REVOLUTION IM SOZIALISMUS

JUDITH HINZE

Der Autor des Artikels ist eine junge Lehrbeauftragte auf dem Lehrstuhl für Marxismus—Leninismus an der Pädagogischen Hochschule „Karl Liebknecht“ in Potsdam.

Sie hat über die Ereignisse der an der Hochschule wirkenden Forschungsgruppe „Wissenschaftlich-technische Revolution“ eine Zusammenfassung geschrieben. Die Aufgabe der Forschungsgruppe ist weltanschauliche philosophische Fragen, die sich im Zusammenhang mit der wissenschaftlich-technischen Revolution in der Gegenwart ergeben, zu untersuchen, um eine theoretisches Fundament zur gezielten und bewussten Gestaltung wissenschaftlich-technischer Prozesse zu erbringen.

Aus der Determinanten der Wissenschafts- und Technikentwicklung werden gesondert Bedürfnisse und Interessen in ihrer Wirkung als Triebkräfte menschlichen Handelns unter den Bedingungen der wissenschaftlich-technischen Revolution untersucht.

ПОТРЕБНОСТИ И ИНТЕРЕСЫ КАК ДВИГАТЕЛИ НАУЧНОЙ — ТЕХНИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ ПРИ СОЦИАЛИЗМЕ

ЮДИТ ГИНЦЕ

Автор исследования это молодая ассистентка на Кафедре Марксизма — Ленинизма в Педагогическом Институте имени Карла Либкнехта в Подсдаме.

Она написала суммирование о достижениях исследовательской группы «Научная — техническая революция». Задача группы заключается в том, что изыскать мировоззренческие — философские проблемы, появляющиеся в наши дни в результате научной технической революции, чтобы оказывать теоретическую основу для планированной перестройки научно-технического течения. Из решающих факторов научно-технического движения изучаются прежде всего потребность и интерес как двигатели человеческого действия при условиях научно-технической революции.

A TEOLÓGIAI ANTROPOLÓGIA NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL*

KALLÓS GÁBOR

A morálteológia mai kérdéseinek kifejtése — nem lehetséges az úgynevezett teológiai antropológia alapproblémáinak érintése nélkül. Ugyanis különböző filozófiai rendszerek és a vallás, jelen esetben a kereszténység, élénken reagálnak az ember időszerű léteproblémáira. Arra törekszenek, hogy az „igazi” létnek megfelelően rajzolják meg az emberképet.

A katolikus teológiai antropológia számára bizonyos kérdések már régóta megfogalmazódtak. Vegyünk néhány példát. „Mi az ember, hogy megemlékezzen róla?” (Zsolt. 8, 5) teszi fel a kérdést a Zsoltáros.¹ Majd ugyanez a probléma más megfogalmazásban: „Majdnem isteni lénné tette, dicsóséggel és fönséggel koronáztad. Hatalmat adtál neki kezéd műve fölött, mindent lába alá vetettél.” (Zsolt. 8, 6 K)². Vagy itt van például Jób kérdésfeltevése: „Vajon mi az ember, hogy olyan nagyra tartod, arra méltatod, hogy törődj vele. Hisz meglátogatod minden áldott reggel és próbára teszed minden pillanatban.” (Jób 7, 17 K)³.

A régi kérdések azonban újra és újra felmerülnek. Ezzel magyarázható, hogy a *Gaudium et spes*ben a probléma a következőképpen fogalmazódott meg: „Napjainkban az ember elbűvölten nézi saját találmányait és hatalmát, közben pedig aggasztó kérdések gyötrik: hogyan alakul a világ, mi az ember helye és szerepe a mindenségben, van-e értelme egyéni és közösségi erőfeszítéseinek, és egyáltalán mi a lét és az emberek végső célja.”⁴

A teológiai antropológia bizonyos kérdéseinek elemzése előtt szükséges a terminológia tisztázása.

Mi tehát a teológiai antropológia?

A meghatározás szembetűnő nehézsége abban van, hogy igen sok szerző gyakran használja ezt a fogalmat — mondhatnám úgy is, hogy a fogalom használata szinte divatba jött — anélkül, hogy legalább annyira körülírná, hogy számára mit jelent. A szakirodalomban egyáltalán nem gyakori meghatározási törekvések közül figyelemre méltó HORVÁTH TIBOR véleménye: „Az antropológia különböző szempontból tanulmányozza az embert: önmagában és egyéni céljaiban (lélektan), a család, a nép a kultúra szempontjából (társadalomtudomány, civilizáció, kultúra és néprajztudomány), vagy a mindenenket létrehozó és irányító, az ember minden tetteiben és gondolkodásában feltételezett végső valósághoz való viszonyában.”⁵ Nyilván HORVÁTH maga is érezte, hogy idézett álláspontja kevésnek bizonyulhat, ezért rögtön hozzátette: „Az embernek a végső és a teljes valósághoz való kapcsolatát a vallástudomány és a bölcsélet tanulmányozza.”⁶ Horváth itt valószínűleg KARL BARTH álláspontjára gondolt. Barth írja: „*A teológia nem más, mint antropológia* (K. G.)

* A dolgozat egy nagyobb tanulmány része.

ami azt jelenti, hogy amit a vallásról, az istenről mondunk, az az ember lényegét fejezi ki.”⁷

HORVÁTH idézett felfogásában nem csupán BARTH álláspontjára való utalás figyelhető meg, hanem sokkal inkább az antropológia részekre bontásának lehetősége, sőt gyakorlata. Ennek azután meg lehetnek és meg is vannak a következményei:

a) Nevezetesen: az antropológia részekre bontása következtében nem lehet egységes képet alkotni az emberről, mert a problémát nem a maga totalitásában vizsgálják.

b) Tetszés szerinti részeket, részproblémákat ragadhatnak ki, olyanokat, amelyek álláspontjukat leginkább igazolhatják. Ezek a problémák — mint majd látni fogjuk — végighúzódnak a teológiai antropológián. Előtte azonban szükségesnek látszik a teológiai antropológia HORVÁTH által történt meghatározása mellett NYIRI TAMÁS álláspontjával is megismerkednünk.⁸ NYIRI is abból indul ki, hogy az antropológia [anthroposz = ember, logosz = tan] mely kifejezést Arisztotelész használta először — több viszonylag nagy egységet foglal magában, úgy mint:

- a) természettudományos antropológia
- b) etnológiai antropológia;
- c) filozófiai antropológia.

Ami pedig magát a fogalmat illeti: „E befejezetlenség és lezáratlanság következtében az antropológia nehezen határolható el a filozófia többi ágaitól. Az antropológia egyfelől az ontológiának és a kozmológiának, a természetes teológiának és az etikának egyik oldala, másfelől pedig ezek a filozófia ágak az antropológia különféle oldalait alkotják. Az antropológia nem vezethető vissza a filozófiai pszichológiára (az ontológia egyik ágára) sem, de nem is választható le teljesen arról.”⁹ Nehezíti továbbá az antropológia értelmezését, de különösen elemzését az a tény, amit egyébként NYIRI jól lát, hogy a jelenkori antropológia nem egységes, több irányzatra bomlik. Igazolásul elég csupán néhány névre utalnunk: MARX, HERDER, KIRKOGARD, LÖVITH, BOLLMAN, SARTRE, SCHELER, PORTMANN, DILTHEY, C. LEVY, STRAUS és nem utolsósorban GEHLEN, aki kétségtelen, hogy biológiai indíttatású antropológiai koncepciójával észrevehető hatást gyakorol az antropológiai kérdésekkel foglalkozó magyar teológusokra.

A teológiai antropológia kiinduló tétele a következő: Isten saját képére teremtette az embert, Isten képére teremtette őket, férfinak és nőnek teremtette őket.” (Ter, 1, 26, 27)¹⁰.

Tehát nem az ember teremtette az istent (isteneket) saját képére, hanem fordítva. Az ember isten által való teremtésének nyilvánvalólag megvannak a következményei:

a) A katolikus teológia az emberben *kettős* hasonlóságot ismer. Az ember isten képmása (imago dei) a teremtettsége folytán (természetes hasonlóság) és képmása még sajátosabban a krisztusi megváltás által. (Kegyelmi, természet feletti hasonlóság.)

b) Az ember társas lény.

c) Az isten a természetet az ember alá vetette.

A teológiai antropológia alapgondolatai már a bibliában megtalálhatók. A Ószövetségben olvasható: „Szólt az Isten: teremtsünk embert képünkre és hasonlóságunkra! Uralkodjék a tenger halain, az ég madarain: a szelíd állatokon és a mező vadállatain ... Így teremtette Isten az embert saját képére: Isten képére teremtette meg őt” (Ter, 1, 26 KK)¹¹

Az Újszövetségből pedig a következő idevonatkozó gondolatokat lehet kiemelni: Az ember szellemisége révén hasonlít az istenhez, a tiszta szellemhez. Az ember mint isten képmása kerül a teremtet világba, hogy teremtmőjét képviselje.

Értelmes volta miatt az ember aktivitásában is rokon istennel. Az istenképiség nem elveszthető (az istenképiséget a bűn sem ignorálhatja), de tovább adható.

És végül: az emberi személy *lélek és test egységében* (K. G.) van isten képére teremtvé.

Az Újszövetségben mindezeknek az elvárásoknak Krisztus a megtestesült példája. Az eddigiekből logikusan következik, hogy a teológiai antropológia lényegének feltárását a teremtés elméletével kell kezdeni. SZABÓ FERENC írja: „A keresztény kontingencia élménye igaz, a teremtés eszméjéhez kapcsolódik. De ez az eszme egyáltalán nem tompítja az ember végeességének a tudatát, éppen ellenkezőleg: a teremtés gondolata a véletekig fokozza az ember esetlegességét radikális függésért! Mert teremtménynek lenni annyit jelent, mint semmiféle támasszal sem rendelkezni önmagában; teljes csupaszság, megfosztottság, szegénység, az ember semmi Isten nélkül, létünk semmi egyéb, mint reláció (vonatkozás) Istenhez.”¹²

A mai teológiai antropológia kiindulópontbeli gondja a dualizmustól való megszabadulás. Ugyanis a dualizmus kísértése még ma sem tűnt el a kereszténységen belül. „Pedig hitünk — írja SZABÓ FERENC [a Megtestesülés titka és a test feltámadásáról szóló dogma] határozottan elvet mindenfajta [plátói vagy kartézianus] dualizmust. A test és a lélek szubsztanciális egységről szóló tan a tomista filozófiának is sarkpontja. S a Tanító hivatal (Denz 480) egyik tétele kimondja: maga a szellemi lélek a test formája, vagyis létet, egységet és életet adó elve. Másszóval: a test (pontosabban; az anyagság) nem csupán a lélek eszköze, hanem az emberi lény egyik összetevője, principiuma. Természetesen az ember egységét nem kell eltúlozni annyira, hogy a lelket szinte elnyelje a test.”¹³ Ez utóbbi — általunk is kiemelt — gondolatához rögtön hozzátessz egy másikat is. „A mi időnkben — írja SZABÓ — lényegében az a viszony a legforradalmibb és a legtermékenyebb, amelyet az Anyag és a Szellem között mutat ki: a Szellem már nem független az Anyagtól, nem is áll vele szembe, kivéve természetesen azt az esetet, amikor az „anyag” a szó szoros értelmében a világmindenségnek azt a részét jelenti, amely „visszahull”, mert kiesik a Noogenézis fölfelé tartó folyamatából, hanem szintézis és központosulás (centration) útján fáradtságos munkával emelkedik ki az Anyagból.”¹⁴

Az eddigiekből is látható, hogyan akarják a teológiai antropológia segítségével bizonyítani, hogy az ember isten teremtménye. De az ember összetett volta további „bizonyítékokat” is követel. Ezért figyelemre méltó az a következő gondolat amelyet ERŐS ALFRÉD fogalmazott meg, mellyel most is egyetértünk, éppen ezért idézzük mi is. „Az ember a szülők biológiai tevékenysége a nemzés folytán jelenik meg mint az emberi fajnak egy egyede. De mivel szellem (értelem, és akarat), ezért több mint egy egyed a fajban, egyszeri, egyedülálló lény, vagyis személy.”¹⁵

A gondolat világos, az isten a szülők közreműködésével teremt. Ezáltal el lehet határolódni a dualizmustól s a lélek testbe való „belelehelésének” teóriájától. Ugyanis ezután a test és a lélek egysége a teremtmény és a szülők műve.

Ezt a gondolatot többek között SCHONENBERG így erősíti meg: „A lét növekedése Istentől jön, és mint ilyen egyedül Istentől. Ezért állíthatjuk egészen különleges módon, hogy a lelket Isten teremti. De világos, hogy amikor ezt mondjuk, nem akarunk Isten „beavatkozására” „világunkba való betörésére” utalni, csupán Isten teremtmény tevékenységének egy jellegzetességét emeljük ki, megkülönböztetve azt a teremtmény világtól.”¹⁶

Miután az ember a teremtő és a szülők együttes műve, nem meglepetés, hogy a Zsinati konstitúció az ember transzcendenciáját emeli ki. „Nem önáltatás ... *ha az ember az anyagi világnál magasabb rendűnek ismeri fel magát* (K. G.) és ha többre tartja mint a természet részecskéjének vagy az emberi társadalom névtelen elemének. Benső valójával ugyanis az anyagi mindenség fölé emelkedik; ha magába száll, azokba a mélységekbe tér vissza, ahol Istenben a szívek vizsgálója vár rá, s ahol az Isten színe előtt ő maga dönt saját sorsa felett. Amikor tehát az ember felismeri önmagában a szellemi, halhatatlan lelket, nem hitegeti magát valami csaloéka ábrándképpel, a fizikai és a társadalmi körülmények pusztá termékével, hanem éppen ellenkezőleg, a mélységes tárgyi igazságra bukkan rá.”¹⁷

Mielőtt ennek az okfejtésnek a nyilvánvaló tévedését vizsgálnánk, rá kell mutatnunk arra, hogy miért vállalják magukra teológusok a tévedések egész sorát. A tévedés kockázatának vállalására JEAN MOUROUX világít rá egyértelműen, amikor a következőket írja: „Amennyiben testet éltető szellem az anyagi világ feltételeinek van alávetve, tagja egy fajnak és érte van teremtvé. Amennyiben pedig a testen túlmutató (transzcendens) szellem, a szellemi teremtmény állapotában részesedik, tehát ebben az értelemben a személyiség az Istenhez való közvetlen viszony jelzi és túlhaladja a fajt, amely a személyért van teremtvé.”¹⁸

SZABÓ FERENC még MOUROUXnál is világosabban és részletesebben fogalmaz. „De az ember nemcsak „természet” — írja —, a szellem túlmutat az anyagi valóságon. A mai fenomenológiának és az egzisztencializmusnak egyik nagy érdeme, hogy kimutatta az anyagi valóságon a szellem kétségtelen nyomait és a dialektikus materializmussal szemben hangsúlyozta a szabadság teremtő erejét, „transzcendenciáját”. Az embernek azért van történelme, mert értelemmel és szabadsággal rendelkezik. A tűz feltalálásától a holdrakétáig, az égetési kultusz kezdetétől az atomkorszak hajnaláig mily szédületes fejlődés, mily csodálatos történelem. „*A szerszámkészítő állat — az „animal rationale” — éppen azzal mutatja meg, hogy Isten képmása, hogy a Teremtőt utánozza.*” (K. G.)¹⁹

Most pedig térjünk vissza a jelzett problémákra. Az antropológia felszeletelhetősége miatt az embert nem lehetett a maga totalitásában megragadni. S ezért az embert lényegében befolyásoló tényezők, mint például a természet, még inkább a társadalom a vizsgálódás látóköréből kiestek. Ez az eljárás mód nem csupán önkényes, hanem az ember lényegének redukálásához, az emberi lényeg megcsonkításához vezet. A történelem régóta igazolja, hogy az ember társadalmi lény mivoltát egyáltalán nem lehet figyelmen kívül hagyni. S ezt a megcsonkítást nem tudja egyensúlyozni az az állítás sem, hogy az ember biológiai lény és szellem. A tény tény marad. SARDEN azon gondolatának oltárán, miszerint az anyag csupán a szellem bölcsője (matéria matrix); fel kellett áldozni a társadalmat. Ezzel az áldozattal viszont megnyílt az útja az ember szellemi tevékenysége, úgynevezett belső élete elemzése eltúlzásának.

Eddig az ember kettős hasonlóságának egyikével, az úgynevezett természetes hasonlósággal foglalkoztunk. Most megvizsgáljuk, hogy mit jelent a másik, az úgynevezett természet feletti kegyelmi hasonlatosság. Az első kérdés itt nyilvánvalóan az, hogy miért van szükség a *kettős* hasonlóságra, azaz a természetes hasonlóság mellett még a kegyelmi hasonlatosságra is. SZABÓ FERENC a *Gaudium et spes* című dokumentumra támaszkodva a következőket írja: „Isten az embert az igazság állapotába helyezte. Az ember azonban története legkezdetétől fogva a *Gonosz sugallatára visszaélt szabadságával, szembeszállt Istennel, és nélküle akarta célját elérni.* (K. G.) Noha fölismerték az Istent, de nem dicsőítették Őt mint Isten, hanem oktan szívük elborult, és inkább a teremtménynek szolgáltak, mint a Teremtőnek.” (vö. Rom. 1, 21—25)²⁰

A „teremtett ember” „lázadó ember” lett. Ez a lázadás *bűn*, hiszen a lázadó ember nem dicsőíti a „teremtőt”, nem ad hálát neki, és nem akarja szolgálni. Önmaga akar mindennek a végső normája lenni. E „bűnök” által felborította az isteni rendet. Noha a vallás tanítása szerint az isten szolgálat lenne kiteljesedésének útja.

A „bűntől” való megszabadulás érdekében isten elküldte egyszülött fiát Krisztust az emberek közé. E pillanattól kezdve adva van a kegyelem, s vele együtt a kegyelmi úton való hasonlatosság, hiszen az nem más mint Krisztushoz s ezen keresztül az istenhez való hasonlóság.

Mielőtt elemzésünket ezen az úton folytatnánk, tisztáznunk kell még egy dolgot. A teológusok ezt a kérdésfeltevést jogosnak ismerik el, s általában azzal válaszolják meg, hogy a kétféle hasonlatosság egymást feltételezi és kiépítésében segíti. Egyébként is Krisztusban a természetes és a természet feletti istenkép tökéletes szintézisben egyesül. A teológia tanítása szerint: amióta isten ember lett, hogy az embereket istenhez vezesse, azóta minden erkölcsi törekvésnek Krisztusra és általa istenre kell irányulnia. Krisztus tulajdonképpen az az ember, akiben természetes és a természetfölötti istenkép végső szintézisben egyesül. Krisztus tehát a „rekapitulációs” modell.

Az ember (félreértés elkerülése érdekében, pontosabban az egyes egyén) isten fia, de nem úgy mint Krisztus, hiszen ő természet szerinti (egyszülött fia) az ember pedig örökbe fogadás útján, azaz kegyelmi úton. A dolog lényege, hogy Krisztushoz tartozunk, vele való élet és sorsközösségre vagyunk meghíva. S az ember számára a probléma éppen itt kezdődik. El tudja e fogadni, s ami még ennél is fontosabb — a vallás számára természetesen — modelljének tudja e tekinteni az atomkor embere a kétezer évvel ezelőtt fellépett s akkor is csődbe jutott Krisztust. NYÍRI TAMÁS írja: „Jézus élete is csődbe jutott, de alig zárták le a sírkamra ajtaját egy hatalmas kövel, az Isten ereje elhengeríti a követ és feltámasztja halottaiból Jézust. »Feltámadt, már nincsen itt.«” (Mk. 16)²¹

Az alapp probléma itt természetesen az, hogy a jelenben élő és a jövőjét fürkészve kutató ember távoli múltba nyúl-e vissza példaképpért. A kérdést úgy is fel lehet tenni, hogy az idő (mint távoli múlt) nem ignorálta-e Krisztust mint esetleges példaképet? Ezt a problémát csak úgy lehet feloldani ha Krisztust „időállóvá”, másszóval s talán ez a pontosabb, időfelettivé teszik.

GÁL FERENC például a következőképpen oldja meg ezt a kérdést: „Nem kora szellemének vagy valamilyen irányzatnak a szóvivője, hanem az örök élet szerzője. Amit követel azzal a *mindenkori ember* (K. G.) tartozik Istennek, lelke üdvösségének és embertársainak. *Ezért lehet példaképe* (K. G.) a férfinek és a nőnek, fiatalnak és öregnek, egészségesnek és betegnek, tudósnak és tudatlannak.”²²

GÁÉ és általában a teológusok törekvése annak bizonyítása, hogy Krisztus az egyetemes ragadta meg. Ez természetes, hiszen Krisztusnak éppen múltbelisége miatt ahhoz, hogy a jelenben is példakép lehessen, ez az egyetlen járható út. Ez az út azonban áldozatokat is követel. Az egyetemeshez, az örököshöz való kötődés egyik ágon megkívánja annak nyomatékos hangsúlyozását és bizonyítását, hogy az ember istentől való függése tény, sőt, mindig változatlan tény. A másik ágon pedig — s ez logikusan következik az elsőből — *hogy az egyetemes független a társadalomtól*, annak konkrét berendezkedési formáitól.

GÁL írja: „Amikor Krisztus beszélt az Atya házáról, a mennyek országáról s az egész természet feletti világról, nem a fantáziának akart táplálékot nyújtani. Nem a mesék világába vezetett, hanem azt világította meg, mi lesz a követésének eredménye.”²³ Krisztus ezen az elméleti alapon lehet példakép, sőt különös példakép, aminek lényege abban áll, hogy nem egyszerűen emberi ideál. Erről írja GÁL: „Megmutatta, hogyan kell beleállni a családba, a testi és szellemi munkába, hogyan kell visel-

kedni barátokkal és ellenséggel; hogyan kell reménytelennek látszó feladatot megvalósítani, hogy kell terhet hordozni és meghalni...

Igazolni akarta, hogy Istentől nem idegenek azok a problémák, amelyek minket lelkesítenek, untatnak, amikért küzdünk vagy amelyektől menekülünk. Nem idegen a család, a társadalom, az állam, a testi és szellemi munka, a tudomány, a művészet, a barátok és szomszédok egymásra utaltsága. Meg akarta mutatni, mit lehet kezdeni az érthetetlen helyzetekkel, amikor az ember reménytelennek látszó vállalkozásba fog, amikor másokat erkölcsi eszmék követésére serkent, vagy amikor minden ok nélkül gyűlölnék vagy kisémmiznek bennünket.”²⁴

Krisztus ezzel a magatartásával a teológusok szerint megújította az erkölcsi életet: Tevékenysége során azonban itt nem állt meg, hanem ahogyan a teológiai jegyzet is rámutat „új létet ad, s ettől kezdve a legmesszemenően ez az új természet feletti lét határozza meg a kapcsolatot, amely Istenhez fűzi az embert. Krisztus által Isten a természetes, velünk született léten túl valami mást is ajándékoz nekünk, amely által új teremtménnyé leszünk. A keresztségben működő Szentlélek műveként Isten gyermekeinek új természetével új életre születünk.” (J. n. 3, 5)²⁵

A Krisztus-ideál megértéséhez feltétlenül szükséges még a következők figyelembe vétele:

A keresztyénység története során Krisztus több interpretációjával találkozunk, például: Krisztus mint főpap, jó pásztor, a tisztelet tárgya, a szenvedő Krisztus-eszmény, embersége. A Krisztus-interpretációknak jelenkori alapproblémájára CSERHÁTI JÓZSEF így mutatott rá: „A zsinati dokumentumokban kétségtelenül új vonásként jelentkezik az a tény, hogy az egyház újra felfedezte a világot, benne a földi, az anyagi értékeket és ezek boldogítóbb szerepét.”²⁶

Majd pedig így folytatja: „Keresik a találkozási felületeket a marxizmussal: Minden hiteles keresztyén humanista keresésnek *figyelembe kell vennie* a korszerű szociológiai tanulmányoktól, továbbá a marxizmustól és a szocializmusból kidolgozott embertanok azon pozitív elemeit, amelyek a belterületen művelt keresztyén társadalomtanokkal és általában a keresztyén erkölcsi tanítással összeegyeztethetők.”²⁷

Ha minden teológus nem is osztja CSERHÁTI álláspontját, az feltétlenül mégis igaz, hogy napjainkban a magya erkölcszteológusok az eddigiekhez képest *új vonásokkal rendelkező* Krisztus interpretációra törekcszenek. Az eddigiek során a következő új elemekre figyelhetünk fel:

a) Isten, Krisztus és az ember kapcsolatában a régebbi felfogásokhoz képest figyelemre méltó új vonás, hogy több hangsúlyt kap (vagy talán a Krisztus interpretáció történetében most kap először hangsúlyozást) az ember s az ember viszonya a, személy és a közösség kapcsolatának újfajta elemzési törekvése, a földi értékek lét- és szerepe az ember életében. Egyre többen hangoztatják, életöröm nélkül, élni akarás nélkül nem lehet ma keresztyén az ember. S e tételek hangoztatása közben még a felmerülő kételyek eloszlatására is vállalkoznak. SZENNAY írja például: „Hangoztatják, hogy az a régebbi a gnoszticizmus kétezer éves örökségének terhé hordozó szemlélet, mely szerint a profán világ és annak értékei jelentéktelenek, sőt veszedelmesek, mert elvonják az embert az „égretekintés”-től, *feltétlen hibás, és semmiképpen sem keresztyén*, (K. G.) de még az Ószövetségi kinyilatkoztatástól is távol áll. Ez a gnosztikus dualistafelfogás minden evilági, istentől útjára indított érték ontológiai méltóságát támadja és ássa alá.”²⁸

b) A földi értékek „felfedezése” — vagy mondhatnánk úgy is, hogy elismerése — nem ignorál ugyan bizonyos régebbi tanításokat, de feltétlenül háttérbe szorítja azokat. Pl. arégebben igen hosszú időn át hangsúlyos kifejezést kapott azon gondolatot

hogy „míg a földön élünk, zarándokok vagyunk” (2 Kor. 5, 6), ma már nem hangsúlyos. Az egyház keresi helyét az új világban.

c) Hosszú időn keresztül Krisztust egy olyan tökéletes erkölcsstanítónak mutatták be, aki után már nem jöhet tökéletesebb erkölcsstanító, s nem is nézték „jó szívvel” a történelem során az egyéb erkölcsi törekvéseket és tanításokat. Ma azonban már sokan nemcsak realitásként fogják fel a szocialista erkölcsöt, hanem értékelik annak létéből fakadó tényleges jelentőségét. Ezért azután a „harc a Krisztusellenes hatalmakkal” (2 Kor. 10, 3—6) [Esetünkben mondhatnánk úgy is, hogy a Krisztusellenes tanításokkal] elméletileg is, de gyakorlatilag is egy sor új problémát vet fel.

Tény, hogy itt különböző elképzelésekkel és törekvésekkel találkozhatunk, például a kimondatlanul a múlthoz való ragaszkodástól az ideológiai harc felfüggesztésének gondolatáig, de megvan az igény a meglévő problémák tisztázására.

A teológiai antropológia „tárgykörébe” tartozó eddig érintett kérdésekből is világos, hogy magának a teológiai antropológiának fokozottabb szerep jut az úgynevezett morálteológiai kérdések elvi, de módszertani megítélésében is. Eppen ezért, mert ezt a növekvő szerepet a katolicizmus nem szándékszik a morálteológia működési szférájában hagyni, erre a folyamatra nekünk is nagyobb figyelmet kell fordítani. Miről is van szó tulajdonképpen? A problémát NYIRI igen markánsan így fogalmazta meg: „A marxista antropológia nem válaszol a „valódi, egyéni, hús-vér ember” végső problémájára, bár ebből indul ki, s ennek ígéri a megoldást.”²⁹

NYIRI idézett álláspontjának közvetlen motiváló tényezője a halál megítélésének a kérdése. Mint ahogyan írja: A halálról MARX csak annyit mond, hogy a faj kegyetlen bosszúja az egyeden, hogy „az egyén meghatározott nembeli lény, s mint ilyen halandó.”³⁰

NYIRI szerint a probléma azonban sokkal összetettebb. „A halálban születik meg — írja — véglegesen az ember. A szülési fájdalmak erőszakosan tolják ki a magzatot a méh védelméből — és szükségéből — a világ tágasságába. A védettség megszűnése egyben teljes kiszolgáltatottságot eredményez. Valami hasonló történik a halálban is. A lélek elveszíti a test védelmét, kiszolgáltatott helyzetbe kerül, egyúttal azonban új világ nyílik meg előtte. Nemcsak testében, hanem az egész világban lesz jelen. Talán ezzel magyarázhatók egyes pszichológiai jelenségek is. *A halál nem az emberi lét vége, nem csak átmenet az egyik létformából a másikba, hanem az örökkévalóság kezdete.* (K. G.) A teremtet világ az ember testén keresztül személyé élelődik, és a halálon át a világ is eljut beteljesüléséhez: nem lineárisan, hanem dialektikusan: a pusztuláson át teljesíti be teremtményeit Isten. Megszüntetve-megőrizve emeli fel magához az embert és az emberen keresztül a világot. Egyrészt tehetetlenül vagyunk kiszolgáltatva a halálnak, másrészt az emberi halál a személy beteljesülése is szabad tette. *A halál személyes tett, amelyben teljesen megvalósul a szabadságunk és egészen kivilágosodik értelmünk. Külsőleg az emberi személy pusztulása, bensőleg önmagunk aktív megvalósítása: az élet beérése, életünk termésének betakarítása, személyes birtokba vétele a külső letörés és pusztulás közben.* (K. G.) A halál a személy legtökéletesebb belső aktivitása és az ember legradikálisabb tehetetlensége egyben. Az emberi egység miatt a halál két elemét nem oszthatjuk meg egyszerűen a test és a lélek között, mert ezzel megszüntetnénk az emberi halál tulajdonképpeni mivoltát.

A halál alapvetően kétértelmű. Nem dönthető el, hogy a halálban beérő élet a személy eddig leplezett ürességét takarja-e, vagy hogy a halálban mutatkozó sivár pusztaság az igazi bőség külső látszata-e csupán. A halált beburkoló kétértelműség miatt a halál éppen úgy lehet a bűn és büntetés kifejezése, sőt a bűn tetőpontja: az igazi halálos bűn, mint az élet delelője, a legvégső személyes tett, amelyben eddigi szétszórtságát egybegyűjti és hívó bizalommal Isten felfoghatatlan Titkának adja át

az ember. Ezért mondhatjuk, hogy a halál mindig itt van életünkben. Nem esik egybe az orvosi exitus időpontjával, hiszen a halál végül is azonos az ember szabadságának egész történetével, amely végérvényessé teszi a személyt. Ezt a rahneri gondolatot fejlejteti tovább BOROS. Azt állítja, hogy a halálban valósul meg a személy végső döntése. (*Optio finalis*) saját magáról a világról és Istenről. Boros *abból indul ki, hogy a személy meghalás közben tér magához.* (K. G.) Transzcendentális akaratunk, a Blondel-féle akaró-akarat mindig túlnyúlik az akart akaraton, s magára a létre irányul. Ezt az „excesszust” csak akkor hozhatja be teljesen az akaró akarát, amikor meghal az ember, csak akkor éri utol magát, amikor közvetlenül a lét teljessége elé kerül. De nemcsak az akarat, hanem az értelem excesszusa is eléri célját. Az ítéletben megvalósuló értelmi megismerés lehetőségének a föltétele a lét elővétele. Ez földi életünkben mindig töredékes. Amikor meghalunk, tetté válik szellemünk végtelen vágya:ivilágosodik létre-utaltságunk, s egészen magunkhoz térünk. A világ és a lét közvetlenségében önmagunk közvetlensége is megvalósul. Egészen biztosan — de nem közvetlenül — megismerjük Isten létét is, mivel mind a kozmosz, mind önmagunk legbenső magva Istenre való irányulás.

Így jöhet létre a lét teljes világosságában a szeretet végső döntése, amikor meghalunk, egészen kiszolgáltatjuk és maradéktalanul átadjuk magunkat az isteni szeretet misztériumának.”³¹

A másik probléma NYIRI szerint a halál megítélésével kapcsolatban az „örök élet kivetítésének” a kérdése. Aminek marxista értelmezését, de leginkább kritikáját véleménye szerint nem lehet kellően megalapozottnak tekinteni.³² Ez a probléma azután átvezet bennünket egy újabb nagy kérdéskör színterére: a szeretet, az élet céljának (értelmének, a boldogságnak problematikájához).

Még legalább egy nagyon fontos antropológiai kérdésre feltétlenül reflektálnunk kell, ez pedig a személy.

„Az ember minden tekintetben társadalmi lény. Az egyén felelősségét és szabadságát a társadalom közvetíti az egyén, a társadalom segítségével fejlejteti magát: a társadalom az ember »második természetek«. — olvashatjuk NYIRI TAMÁS gondolatát.³³ Sokan mondhatnák, hogy hol a probléma, ami miatt külön ki kell térni a személy értelmezésére, hiszen NYIRI fentebb idézett álláspontja valós. Kétségtelenül. De ha figyelmesen végigkövetjük gondolatmenetét, az elrejtett problémák egész sora tárulkozik fel. Állításunk jól érzékelhető NYIRI következő gondolatával: „A társadalom — bár meghatározza — nem determinálja az embert; a személy nem a csoport gondolkodásának a kifejezője csupán, s a társadalmi szükségszerűség nem szünteti meg a szabadságot.”³⁴

Ki hát akkor a személy? Pontosabban mit kell a személy fogalmán értenünk? NYIRI írja: „A szellemi természettel rendelkező, önmagában fennálló, minden mástól különböző, s önmagával azonos létezőt mondjuk személynek.”³⁵

Miért kell a teológiai antropológiában nyomatékos súlyt kapni a személynek? Erre a kérdésre a legracionálisabb választ BODA adta, amikor a következőket írta: „A keresztény világszemlélet etikai síkon is elismeri az ember közösségi voltát, mégis kiemeli az emberi személy méltóságát és transzcendens irányú küldetését.”³⁶

Az immanens világ kényszerű elismerése és a transzcendens világ állításának fenntartása egy ponton és egy idő után kikerülhetetlenül veti fel a vallási erkölcsnek — már az előbbiekben kimutatott — dichotom jellegét. Ezért kell tulajdonképpen „két etikai rendszerrel” operálnia a katolicizmusnak. A transzcendens világra érvényes etika adott (ez a morálteológia) az immanens világ számára pedig az úgynevezett perszonális etika a leginkább ajánlható.

S itt nem szabad azt hinnünk, hogy a perszonális etika csupán az egzisztencializmus sajátos hatásának az eredménye. Az kétségtelen, hogy a perszonális etika kapott „indíttatást” az egzisztencializmustól, de mégsem ez a legfontosabb tényező. Úgy vélem, hogy az egyik legfontosabb — ha nem a legfontosabb — tényezőre NYIRI TAMÁS mutatott rá: „A perszonalista gondolkodás legfontosabb feladata napjainkban — írja — az individualista és *kollektivist*a felfogásokkal szemben (K. G.) az ember, a társadalom és a történelem személyes értelmezése, s hogy rámutasson az individualizmus és a kollektívizmus egyoldalúságára.”³⁷

A „kritika” elvi alapja pedig: „Az individualizmussal és a kollektívizmussal elmentétben a perszonalizmus eszménye a szabad (az elidegenülés különféle formái alól felszabadult) felelősségtudó személyek társas közössége.”³⁸

Valójában sokkal inkább arról van szó, hogy az általános világnézeti szembenállás a marxizmussal érvényesül és konkretizálódik a morál síkján is.

Ilyen okok miatt nemcsak a marxizmust vagy a marxista „antropológiát” általában kell ütköztetni a vallással, hanem a személyiségelméletét is a teológiai antropológia személy, pontosabban személyiségelméletével.³⁹

Éppen a teológiai antropológia téves felfogása miatt nyomatékosan kell hangsúlyozni, hogy a személyiség formálódása s személy és a társadalom összetevékenysége együttes hatása megy végbe. Ezen a kritikai ágon válaszolhatjuk meg és utasíthatjuk vissza leghatékonyabban NYIRI következő állítását: „Ha az antropológia az emberi lét meggondolása, szélteben (történelmiség és társadalmiság) és hosszában (transzcendencia) való megvilágítása, akkor nem tekinthet el attól, amit egészen általánosan az emberi lét „vallási” dimenziójának mondunk. A vallási dimenziók minden korban és időben — még a kereszténység utáni ateizmus korában is, amikor az ateizmust az emberi lét értelmezéseként hirdetik — hozzátartozik az emberi lét alapstruktúrájához. Az olyan antropológia, amely nem vezet a teológia felé, nem érdemli meg nevét, mert nem látja világosan tárgyát, amelyre reflektál: az embert.”⁴⁰

Jegyzet

1. Idézi: KISS LÁSZLÓ: Emberi kibontakozásunk elé. Vigilia. 45. évf. 1980/2. 73.
2. Uo.
3. Uo.
4. Uo.
5. HORVÁTH TIBOR: A kinyilatkoztatás teológiája. Róma 1975. 81—82.
6. Uo. 82.
7. BARTHOT idézi: SZÉLL MARGIT „Teremtsünk embert képmásunkra” című írásában. Teológia 1979/1. 7.
8. NYIRI TAMÁS arra vállalkozott, hogyha vázlatyszerűen is, hogy összefoglalja a teológiai antropológia lényegét. Erre hivatott az Antropológiai vázlatok című 1972-ben megjelent könyve. Egyes kérdések tárgyalásánál mindig figyelembe vettük az említett munkájában kifejtett álláspontját.
9. NYIRI TAMÁS: Antropológiai vázlatok. Szent István Társulat 1972. 10.
10. Idézi SZÉLL MARGIT Teremtsünk embert képmásunkra című írásában. Teológia. 1979/1. 7.
11. Uo. 16.
12. SZABÓ FERENC: Az ember és világa. Róma 1969. 73.
13. Uo. 143—144.
14. Uo. 144.
15. ERŐSS ALFRÉD: „Az emberi személy problémája” című munkájából idézi SZABÓ FERENC: Az ember és világa. Róma 1969. 147.
16. Uo. 150.
17. Uo. 146.
18. Uo. 147.
19. Uo. 146.
20. Uo. 176.

21. NYIRI TAMÁS: A keresztény ember küldetése a világban. Szent István Társulat 1968. 51.
22. GÁL FERENC: A hit ébresztése. Szent István Társulat 1966. 184.
23. Uo. 190.
24. Uo. 185—186.
25. DR. BAGI—DR. DIÓS: Erkölcssteológiai jegyzet I. Nyíregyháza 1978. 36.
26. CSERHÁTI JÓZSEF: Az egyház szolgálata a világban. Vigilia. 44. évf. 1979/2. 73.
27. Uo. 74.
28. SZENNAY ANDRÁS: A profánvilág — megszentelt világ. Teológia 1979/1. 14.
29. NYIRI TAMÁS: Antropológiai vázlatok. Budapest, 1972. 34.
30. Uo. 34.
31. Uo. 98—100.
32. Ezen a ponton lép be Marx kritikája. Azt mondja, hogy nem az ember vetíti ki az örök életet, hanem a visszájára fordított világ tükröződik ebben a visszájára fordított világtudatban. Amit Marx a visszájára fordított világról mond, abban teljesen igaza van, de mivel magyarázza, hogy a vallási tudat ennek a tükröképe, hiszen a vallás a kibékíthetetlen földi ellentétek, az ember belső szétszakitottságának összebékítését kíséri? Mi az a tükröző közeg, ami megfordítja a képet? Ha a vágyra hivatkozik, akkor egyrészt visszaesik Feuerbach szintjére, amit sikerrel bírált, másrészt honnét tudja, hogy ez a vágy téved? Pontosabban: mivel a halálban nem a visszájára fordított világ tükröződik: hiszen a halál független az elnyomó társadalmi struktúráktól, hogyan állapítható meg a marxizmus rendszerén belül, hogy az erre adott válasz, a halhatatlanság, a hamis tudat terméke? Miképpen dönthető el marxista kritériumokkal, hogy a halhatatlanság kivetítése illúzió-e csupán, vagy objektív valóság tükröződik benne? Mi a magyarázata annak, hogy az ember a nyomorúság és pusztulás ellenére nem a teljes abszurditás és végleges megszűnés, hanem az élet beteljesült örökkévalóság mellett dönt? Ha az ember nem találkozni életében a feltétlen valósággal, ha nem tapasztalja meg az élet pusztulásánál közvetlenebbül az élet romolhatatlanságát, akkor aligha lenne képes kivetíteni magából a halhatatlanságot, vagy aligha tükrözhetné tudata örök életként a halált. A kérdés tehát az, hogy van-e olyan tapasztalati tény, amely a halál-on túli életre utal? Uo. 225—226.
33. Uo. 150.
34. Uo. 167.
35. Uo. 186.
36. BODA LÁSZLÓ: Bevezetés a perszonális etikába. Nyíregyháza, 1973. 15.
37. Uo. 188.
38. Uo. 199.
39. Úgy vélem, hogy az itt kimutatott morálteológiai törekvések leghatékonyabb marxista kritikája úgy lehetséges, ha kimutatjuk a személyiség új erkölcsi jellemvonásait a fejlett szocialista társadalom építésében. Erre a feladatra vállalkozott például KOVÁCS FERENC a IV. országos etikai konferencián. Véleményével teljes összhangban állítjuk, hogy társadalmunk megköveteli: hogy minden egyes egyén személyes képességeitől és adottságaitól függően egyszerre fejlessze és gyakorolja önmagát:
 - mint dolgozó, akinek életszükséglet a munka,
 - mint közéleti lény, aki társaival együtt tudatosan formálja a társadalmi viszonyait,
 - mint intellektuális lény, aki törekszik a világ és önmaga megismerésére, megértésére és megváltoztatására,
 - mint kulturális, erkölcsi és érzelmi lény, aki elsajátítja és továbbfejleszti a szellemi értékeket és magánéletét harmóniában tartja közösségi életével,
 - mint egészséges és edzett fizikumú lény, akit mindezek folytán az életöröm jellemez.
40. NYIRI TAMÁS: Antropológiai vázlatok. Budapest, 1972. 292.

ÜBER EINIGE FRAGEN DER THEOLOGISCHEN ANTROPOLOGIE

GÁBOR KALLÓS

Der Verfasser versucht in seiner Arbeit eine Sinnerklärung der Hauptfragen der theologischen Antropologie im Spiegel des II. vatikanischen Konzils kurz zusammenzufassen. Das Ausgangsproblem liegt in der Bestimmung der theologischen Antropologie, daraus folgend im Verhältnis unter dem Gott, dem Menschen und Christi, mit besonderer Rücksicht auf die Mission von Christi.

In den weiteren erweist der Autor die positiven Tendenzen in der heutigen ungarischen antropológischen Literatur und macht auf die Wichtigkeit des Zusammenstosses der marxistischen Antropologie mit der theologischen aufmerksam.

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ТЕОЛОГИЧЕСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ

ГАБОР КАЛЛОШ

Автор в своей работе стремится коротко подытожить трактовку наиболее главных вопросов теологической антропологии в зеркале 11-ого Ватиканского Синода. Основная проблема заключается в определении теологической антропологии, затем, — исходя из этого, — отношение Бога, человека и Христа, с особым вниманием на миссию Христа.

Далее автор раскрывает положительные устремления, проявляющиеся в современной венгерской теологической антропологической литературе, обращает внимание читателей на важность противодействия марксистской антропологии теологической антропологии.

A TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓ HELYE ÉS SZEREPE KLEBELSBERG KÚNÓ KULTÚRPOLITIKÁJÁBAN

T. KISS TAMÁS

Az ellenforradalom konszolidációjával foglalkozó kutatások és publikációk zöme azzal magyarázza a Horthy-rezsim stabilizálódását — jogosan —, hogy a rendszer politikusainak sikerült megnyerniük a társadalmi osztályok különféle rétegeit. A parasztság jelentős részét a felemás (ún. Nagyatádi-féle) földreformmal, a „középosztályt” az államfenntartó és nemzeti értékeket hordozó funkciók felruházásával, a munkásság kevésbé öntudatos tömegeit részint demagógiával, részint szociálpolitikával, a hatalom tényleges gyakoroltatásával pedig a nagybirtokos-nagytőkés szövetséget.

A rendszer megszilárdításában, a társadalmi osztályok különféle rétegeinek, csoportjainak a megnyerésében azonban fontos és igen lényeges szerep jutott a tömegkommunikációnak, elsősorban a sajtónak, később a Magyar Rádiónak is.

KLEBELSBERG azok közé tartozott, akik már a húszas évek legelején „megéreztek valamit” a modern tömegkommunikáció lényegéből. *A kultuszminiszter „egész politikájából eredően több kortársi ellenforradalmi politikusnál világosabban felismert valamit abból a kulturális mozgásból, a tömegkommunikációs eszközök „modernségéből”, amelyet a 19. század végétől a tömegsajtó, majd éppen a rádió megjelenése jelentett”* — állapítja meg GLATZ FERENC¹.

KLEBELSBERG valóban megsejtette, hogy a társadalom irányításában [befolyásolásában sőt manipulálásában], a könyvkiadás, a sajtó és a „megszületett” Magyar Rádió lényeges szerepet tud/fog betölteni.

Felismerte, hogy *a tömegkommunikációs intézmények és eszközök, a közvélemény alakításában „nemcsak információkat szállító”, hanem egységesítő, integráló funkciókkal is rendelkeznek. Segítségükkel megteremthető az ellenforradalmi rendszer nyilvánossága, amely lehetővé teszi, hogy az uralkodó osztályok, a számukra fontos-lényeges kérdésekben „megértessék magukat”, konszenzusra jussanak a társadalommal.*

Ahhoz, hogy a tömegek elfogadják az ellenforradalmi rendszer értékrendjét és érdekeit, „nyíltságra és nyitottságra” volt szükség. A jelenség ismert, hiszen a modern kapitalizmus védelme [és újratermelése] azt igényelte, hogy az „alsóbb néposztályok” rendelkezzenek azokkal az alapvető műveltségbeli ismeretekkel-információkkal, amelyek „elősegítik beépülésüket” az egyre bonyolultabbá váló polgári világ mindennapjaiba.

KLEBELSBERG azért hangsúlyozta, hogy a „kultúrpolitikának alig lehet titkolni valója”. Mint tájékozott és művelt kultúrpolitikus azonban túllátott a propaganda-iratokon és programbeszédeken. A „jól megírt — elsősorban történelmi tárgyú — munkák többet érnek mint bármilyen” — említette egy alkalommal². Ezért — kezdetben

a Történelmi Társulat elnökeként, később kultuszminiszterként — szorgalmazta azoknak a munkáknak a „népszerű formában történő megjelentetését”, amelyek azt bizonygatták, hogy egyedül az ellenforradalmi rendszer őrzi-stabilizálja a „destruktív forradalmak” előtti világot, a „boldog békeidők” értékeit.

Erőfeszítései, az ország gazdasági-politikai-társadalmi válsága, a pénz erőteljes romlása és a „papírhány” ellenére sikerrel jártak.

KLEBELSBERG a következőkből indult ki. Ha a „pesti aszfaltot a napilapok légiója lepi el, arra lehet következtetni, hogy papír és nyomdafesték mégis csak akad”,³ a „nyerészkeszedeésre alakult nyomdavállalatoktól — pedig — nem lehet követelni azt, hogy veszteséggel dolgozzanak”.⁴ Ezért befolyása és személyes kapcsolatai segítségével, az Országos Központi Hitelszövetkezet anyagi támogatásával altruista nyomdát alapított, ahol a rendszer „jogszerűségét bizonygató” művek önköltségi áron készültek.

KLEBELSBERG nem elégedett meg azzal, hogy sikerült megoldania a könyvkiadás legégetőbb problémáit. Megszervezteti a könyvek üzleti-kereskedelmi terjesztését is. „Kötelességünk gondoskodni a termés értékesítéséről, mi csak abban az esetben sikerülhet, ha kellő mozgékonyssággal végezzük a könyv kiadását, ha a sajtót a tudományos könyv terjesztésének szolgálatába tudjuk állítani, és ha meg tudjuk szervezni az olvasóközönséget”. Mert a „magyar könyvnek be kell jutnia minden magyar házába. Ez nemcsak művelődésünknek, hanem nemzeti fennmaradásunknak is lét — vagy nemlét — kérdése” — mondta a Történelmi Társulat előtt, 1921. december 30-án tartott beszédében.⁵

Az idézetből kiderül, hogy KLEBELSBERG mennyire rendszerben gondolkodott. Nemcsak a könyvek „előállításával” és kereskedelmi terjesztésével törődött, figyelme a sajtó propaganda funkciójára is kiterjedt, sőt úgy vélte, hogy „az érdeklődés felkeltése végett nem szabad visszariadni a tisztas tárgyi reklámtól sem”.⁶

A „magyar könyveket tartalmi vonatkozásban az ismét normává emelt „nemzeti klasszicizmust”, a „barokk szellem” ideálját, a „keresztény-nemzeti gondolatot” terjesztő művek jelentették. Bizonyítható azonban, hogy KLEBELSBERG a parasztság és a munkásság, az „alsóbb néposztályok” műveltségének emelésében látta az ország gazdasági stabilizálódását és fejlődését is. Gazdaságpolitikai eszköznek tekintette a könyveket és az olvasást, ez utóbbinak persze ellentmondott a valóság, hiszen az ország lakosságából, az 1920-as években, több mint egymillió ember analfabéta.

KLEBELSBERG és a korabeli tömegkommunikáció közötti kapcsolat vizsgálatakor érdemes kitérni egy jól érzékelhető, sajátos jelenségre is. Kimutatható, hogy a „Gróf”, *különféle publikációival részint bizonyítani akarta azokat a küzdelmeket, amelyeket az ellenforradalmi rendszer, részint ő, a felkészült-agilis kultúrpolitikus, kulturális területen folytat, az ellenzéki — baloldali és szélsőjobboldali — erőkkel szemben.* Vagyis remekül össze tudta kapcsolni a rezsim érdekeit saját egyéni törekvéseivel. Példa erre az a kötet, amelyet az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. T. jelentetett meg 1927-ben.⁷ A könyv válogatást közölt a különféle lapokban megjelent cikkeiből, a nemzetgyűlésben tartott néhány beszédéből, jelentős törvényjavaslaiból, a képviselőkkel folytatott — gyakorta éles, időnként személyeskedő — vitáit tartalmazó jegyzőkönyvekből.

A „kétfrontos harcot vívó”, gyakorlatias, ám teoretikus hajlandóságú miniszter legalább annyira fontos feladatnak tekintette az elvi-elméleti nézetek osztálytársadalmi szintű tudatosítását is, mint hírt adni a tettekről, a nemzetgyűlési „perlekedésekről”. A „Neonacionalizmus”⁸ címmel megjelentetett kötetében összesítette, rendszerbe foglalta az ellenforradalmi rendszer ideológiáját.

Az államigazgatás, és ezen belül a kulturális élet irányítása elkerülhetetlenül magával hozta azt az igényt, hogy a mindennapi életben szükséges híreket, információkat egyre tömegesebb méretekben, s főként pedig gyorsan lehessen intézményes úton továbbítani. KLEBELSBERG is úgy vélte, hogy a „sajtó a modern életben olyan eszköz, amely nélkül tömegeredményeket elérni nem lehet.”⁹

A „miniszterségem alatt többször kellett tollhoz nyúlnom, hogy népművelési és tudománypolitikai kérdésekben cikkeket írjak” — olvasható a Pesti Napló, 1926. augusztus 25-i számában. KLEBELSBERG úgy vélekedett, hogy „más országokban a miniszter publicisztikai működésére kevésbé van szükség, mert a nyugati államokban erős a kultúrpolitikai közvélemény, amelyhez a parlamentális miniszternek alkalmazkodnia kell. Néhány nappal ezelőtt éppen egyik baloldali lap mutatott rá, hogy nálunk teljesen hiányzik az ilyen kultúrpolitikai közvélemény. Ha valaki egy tetszetős frázist bedob a közvéleménybe, azt egy darabig utána mondogatják, hangoztatják és ezután megint elcsendesedik minden, mert alapjában véve csekély az érdeklődés. Így azután kétszeres kötelessége a miniszternek, hogy reformeszményeit és terveit a nemzetnek megmagyarázza és kérje azok megvalósításához a támogatást.”¹⁰

Nyilvánvaló azonban, hogy nemcsak erről volt szó. A korabeli Magyarországon megjelenő napilapok, mert különféle pártokhoz, felekezetekhez, vagy csoport érdekekhez kötődtek, más és más — egyik csupán megfogalmazásban, a másik irányvonalában stb. — kultúrpolitikát képviseltek. A kulturális élet állami, vagyis „felülről vezérelt” irányítása, sajtó nélkül, aligha lehetett volna eredményes. Jóllehet a bethleni sajtópolitika módszerei között jelentékeny szerepet kapott az ún. szubvenciórendszer bevezetése. Az állami támogatást [segélyezést] a főispánok és a kormány megbízottjai állapították meg és osztották szét. Tőlük függött a lapokat kiadó nyomdavidallatok állami munkával való ellátása is.

KLEBELSBERG tehát többféle okból is fontosnak tartotta, hogy cikkeket és tanulmányokat írjon. Gyakran publikált különféle kormánypárti lapban, elsősorban a Pesti Napló hasábjain. Többnyire aktuális kultúrpolitikai kérdéseket taglaló írásai-val nemcsak terjesztette a kultusz kormányzati elképzeléseket, de befolyásolta a művelődés-igazgatás helyi irányítóit is.

Az „Egy budai polgár nyílt levele a belügyminiszterhez” című cikk, KLEBELSBERG másféle törekvéséről is árulkodott. A Pesti Napló 1928. október 14-i számában megjelent írásában elmarasztalta a belügyminisztert. Nyíltan megvádolta; amiért az elhanyagolta azt a dunántúli területet, amelyik Buda, Visegrád és Esztergom között terül el. „Lassan összedől Visegrád vára” — írta.

Mi készíthette a „Gróf”-ot arra, hogy a belügyminisztert ilyen úton-módon figyelmeztesse a feladataira?

A választ felfedezhetjük KLEBELSBERG munkamódszerében és ambíciójában. A kultuszminiszter amennyire tisztelte és szorgalmazta a hivatali rend [a hierarchia, az ügyintézési előírások] betartását stb., annyira fontosnak tartotta saját autonómiáját, „mindenekfölöttiségét” hangsúlyozni. Példa erre az a kijelentése, amelyet büszkén hangoztatott a nemzetgyűlésben. „Ha valahányszor állami pénzek nem elégségesek, akkor — én — báró KORNFIELD MÓRIC barátomhoz fordulok”¹¹ segítségért akinek kulturális célokra „mindig akad egy-két milliója.”

KLEBELSBERG arra „figyelmeztetett”, hogy az uralkodó osztályok legfelső rétegei-hez, vagyonosaihoz fűződő származásbeli és személyes kapcsolataival fölötté áll annak a hivatali apparátusnak, amelyet mind tökéletesebbnek szeretett volna látni. Érzékelte, hogy mekkora és milyen befolyással rendelkezik. A miniszter ugyanis „magasabb pozícióra” vágyott. Törekvése nem volt teljesen alaptalan. A frankhamisítási

botrány idején, BETHLEN ISTVÁN — többek között — Klebelsberget is javasolta Horthynak, miniszterelnöki posztra.¹²

A kultuszminiszter, hogy magasabb pozícióba kerülhessen, igyekezett minden alkalmat megragadni. Többek között felhasználta a sajtó nyújtotta lehetőségeket is, hogy problémalátásával és írásaival bizonyítsa rátermettségét-érettségét a közvélemény előtt. Elhitesse az állampolgárral, hogy kész bátran és nyíltan kiállni az igazság mellett, még akkor is, ha minisztertársával szemben kell ezt megtennie.

KLEBELSBERG jól tudta, hogy a *közvéleményre hivatkozó-támaszkodó politikus mindig népszerűbb, eredményesebb és hatékonyabb munkát képes végezni, mint az, aki — rendelkezék bár a legzséniálisabb elgondolásokkal is — elzárkózik a nyilvánosságtól, vagy lebecsüli azt.*

KLEBELSBERG az elsők közé tartozott, akik „felfedezték, hogy van rádió”.

A miniszter, a Magyar Rádió kultúrpolitikai jelentőségéről legelőször 1925. november 25-én, a nemzetgyűlésben mondott beszédében szólt. Figyelemre méltó, hogy mennyire gyorsan és programszerűen reagált az új tömegkommunikációs intézmény megjelenésére. A rádió ugyanis csak 1925. december 1-től jelentkezett rendszeresen műsorokkal! Azt hangsúlyozta, hogy a rádió olyan taneszköz, olyan oktatási lehetőség, amelyet az oktatásügynek feltétlenül ki kell használni. „Budapestről az egész országnak lehet előadást tartani mert a rádió folytán egész Magyarország jóformán egy nagy tantermet képez s az oktatásnak oly lehetőségei nyílnak meg, melyeket elődeink nem ismertek”.¹³

A rádióval kapcsolatos miniszteri elképzelésekből tulajdonképpen két forma valósult meg. Egyrészt sor került az ún. „rádiós szabadegyetemi” előadások sugárzására. Hosszas előkészületek után az „iskolánkívüli népművelés rádióadásai” című műsor 1928-ban jelentkezett először, hetente kétszer — vasárnap és csütörtökön — egy-egy órás időtartalommal. Másrészt néhány alkalommal KLEBELSBERG beszédet mondhatott és felolvasást tarthatott a rádióban.

*A rádióval valóban olyan új tömeghasználati cikk jelent meg, ami valamennyi átlagkeresetű család [ember] számára elérhető volt. A viszonylag szegényebb rétegek is megvásárolhatták. Még akkor is, ha a rádiózás a húszas évek Magyarországon nem tartozott az „olcsó mulatságok” közé. Szegeden például, mint ahogyan erről hírt adott a Délmagyarország című lap, nagyon sokan nem tudtak maguknak rádiókészüléket venni.*¹⁴

KLEBELSBERG helyesen ismerte fel, hogy *az új tömegkommunikáció fontos részét képezi a kultúra demokratizálásának.* A rádió a korábbi időszakhoz mérten hatalmas mértékben kiszélesíti a kulturális értékekhez való hozzáférhetőség lehetőségét. A „szabadegyetemi” műsorok — elvileg — az ország legeldugottabb településén is hallhatók.

A valóság és a gyakorlat azonban azt mutatta, hogy a kulturális demokrácia kiszélesítéséhez sok minden másra is szükség van. A fiatal, még sok problémával küszködő rádiótól sem lehetett elvárni, hogy egy országos népművelési programban központi helye legyen.

A korabeli szegedi statisztika¹⁵ szerint, amely akár országos, reprezentatív mintának is tekinthető, a forgalomban lévő rádiókészülékek alacsony technikai színvonalat képviseltek.

A statisztika jól mutatja, hogy az őstermelők és az ipari munkások tulajdonában kevés, zömmel a „feszült hallgatózást” igénylő detektoros rádió volt.

	Előfizetők száma és megoszlása		Detektoros készülékek száma és megoszlása	
	1930	1929	1930	1929
Kereskedő, iparos:	1951	1680	1102	1076
Kisbirtokos, őstermelő, földműves:	246	230	112	103
Szabadfoglalkozású (orvos, ügyvéd, tanár, újságíró, tisztviselő, értelmiségi):	2600	2226	1284	1138
Ipari munkás:	459	440	370	361
Diák:	216	210	138	132
Intézetek:	28	28	1	1
Nyilvános helyiségek (klubok, kávéházak, éttermek):	50	49	—	—
Magánzók:	238	204	—	—
Összesen:	5688	5075	3108	2895

A Magyar Rádió műsorainak hatékonyságát egyébként jelentősen befolyásolták a vételi viszonyok is. Az ország egyes részein nem, vagy alig lehetett fogni az adásokat. A Szegedi Rádióklub tagjai például ezért kérték KLEBELSBERG segítségét, 1930. májusában, hogy támogassa egy reléállomás megépítését.¹⁶

Az országos statisztika szerint, 1929/30-ban nyilvántartott rádió-előfizetőknek 7,2, illetve 7,4%-a tartozott az őstermelőkhöz, ami 22 219, illetve 19 831 előfizetőt jelentett.¹⁷ Ugyanakkor ha azt vesszük figyelembe, hogy az őstermelők táborába elsősorban a mezőgazdasági tisztviselőket és önállókat foglalta magába 63,5% illetve 23,7%-os arányban [tehát a kettőből kiszoruló mezőgazdasági gépész, földnélküli mezőgazdasági munkás csak 12,8%],¹⁸ akkor látható, hogy a parasztság birtokos résszéhez, illetőleg annak is csak szűk rétegéhez érhetett el a „szabadegyetemi” adás. Amennyiben még azt is figyelembe vesszük, hogy a műsort délután 15 és 16 órakor sugározták, amikor a megcélzott réteg éppen dolgozik, érzékelhető, hogy a rádió-előfizetőknek is csaknem mintegy harmada hallgathatta hétköznapi a rádiót.¹⁹

KLEBELSBERG minden tőle telhetőt megtett annak érdekében, hogy a „rádiós szabadegyetem” műsorait minél többen hallgathassák. Egy akció keretében például, mintegy száz rádiókészülékét ajándékozott a falusi és tanyai iskoláknak, hogy a népiskola még inkább „30—40 tanya művelődési központja” legyen. A néptanítóktól pedig azt kérte, hogy csoportos rádióhallgatásokat szervezzenek.

A „szabadegyetem” hatékonyságát a rádiókészülékek számán, technikai színvonalán, a vételi lehetőségeken vagy az adások időpontjain kívül, maga a műsor tartalma is jelentősen befolyásolta. Az első húsz percben könnyűzenét, a második húsz percben előadást, a harmadikban pedig „nevezetesebb aktualitásokat közlő szabadegyetemről”, a Magyar Rádió igazgatója, KOZMA MIKLÓS, naplójában a következőket írta: „A program úgy néz ki, hogy a tisztelt parasztnak énekel Basilides Mária egyet, utána beszélnek a trágyázásról, azután jön valami a Walkürből, és a végén egy előadás arról, hogyan kell a pöcegödöröt rendben tartani”.²⁰

A naplófeljegyzésből is kiderült, hogy KOZMA MIKLÓS nem csupán a programról mondott véleményt, átvitt értelemben magáról Klebelsbergéről is nyilatkozott. Kozma ugyanis elutasította a „rádióval kapcsolatos miniszteri terveket”. A „programot ő szeretné irányítani” — írja felháborodva naplójában a rádió igazgatója. Ezért mindent elkövetett, hogy intézményét függetlenítse a VKM befolyásától. Nem azért, mert VITÉZ KOZMA MIKLÓS ellenezte volna az ellenforradalmi rendszer hiva-

talos kultúrpolitikáját, hanem mert hangsúlyozni akarta, hogy a Magyar Rádió — mint részvénytársaság — független a napi politikától. Erőfeszítése sikerrel járt, mert KLEBELSBERG valóban nem tudta érvényesíteni elképzeléseit.

A „rádiós szabadegyetem” azonban jó példa arra, hogy kimutassuk a „Gróf” kultúrpolitikai vénáját.

Nem kétséges, a miniszter a „szabadegyetemi” adásokkal arra törekedett, hogy elősegítse a tömegek művelődését, a rádiótól pedig elvárta, hogy hatékonyan terjessze az uralkodó osztályok értékrendjét. Mint rendszeréhez hű és taktikus politikus viszont elérkezettnek látta az időt, hogy a rádiós programmal válaszoljon az ellenzék kulturális demokráciát sürgető támadásaira. KLEBELSBERG munkamódszerére ugyanis az is jellemző volt, hogy a baloldali [sőt a szélsőjobboldali] képviselők tartalmi problémákat megfogalmazó kérdéseire, formai megoldásokkal válaszolt.

A miniszter egész kultúrpolitikájából és szemléletéből adódóan szükségesnek tartotta, hogy közvetlenül a rádió útján is, formálja-alakítsa az ország kulturális közvéleményét. Az első miniszterek közé tartozott, aki beszédet mondhatott és előadásokat tarthatott a mikrofonok előtt. Például 1926-ban a Testnevelési Tanács előadás-sorozatának megnyitóját sugározták, 1931-ben Széchenyiről beszélt, majd a szegedi iskolaavatóját közvetítették, 1932-ben pedig az Alföld gazdasági-társadalmi-kulturális problémáiról tartott előadását adták a rádióban.

Mint láttuk: KLEBELSBERG nemcsak felismerte a tömegkommunikáció kultúrpolitikai jelentőségét, de élt is a közvélemény-formálás eszközeivel. Abban, hogy „Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország”-féle propaganda befolyást gyakorolhatott a tömegekre, hogy a revíziót hirdető politikai és magatartásbeli egység kialakulhatott²¹, a miniszter nem csekély szerepet játszott. Ugyanakkor a *kiterjedt és tudatos publikációs tevékenységével olyan újszerű művelődés-igazgatási módszert alkalmazott, amely napjainkban is érvényes.*

Jegyzetek

1. GLATZ FERENC: Kultúrpolitika, hivatalos ideológia és Rádió (1927—1937) = Tanulmányok a magyar rádió történetéből 1925—1945. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp. 1975. 50. p.
2. Gróf KLEBELSBERG KUNÓ beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916—1926. Az Athenaeum Kiadása, Bp. 1927. (A továbbiakban: Beszédei, cikkei... i. m.) 53. p.
3. Beszédei, cikkei... i. m. 34. p.
4. Beszédei, cikkei... i. m. 48. p.
5. Beszédei, cikkei... i. m. 49. p.
6. Beszédei, cikkei... i. m. 48. p.
7. Gróf KLEBELSBERG KUNÓ beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916—1926. Az Athenaeum Kiadása, Bp. 1927.
8. KLEBELSBERG KUNÓ: Neonacionalizmus, Bp. 1928.
9. Beszédei, cikkei... i. m. 48. p.
10. KLEBELSBERG KUNÓ: Egyetem-mészárlás és kultúrfölény = Pesti Napló, 1926. augusztus 25.
11. Beszédei, cikkei... i. m. 574—575. p.
12. HORTHY MIKLÓS titkos iratai, Kossuth Kiadó, Bp. 1962.
13. Beszédei, cikkei... i. m. 543. p.
14. 2580 rádióállomás van Szegeden = Délmagyarország, 1928. november 25. 7. p.
15. 5688 rádiókészülék működik Szegeden = Délmagyarország, 1931. január 1. 5. p.
16. Memorandumban kéri a szegedi rádióállomás megépítését = Délmagyarország, 1930. május 23. 5. p.
17. Statisztikai Szemle, 1931. 5. sz. 510. p.
18. Az 1934. évi részletes felmérésből derül ki. Statisztikai Szemle, 1935. 1. sz. 56. p.
19. GLATZ FERENC: Kultúrpolitika, hivatalos ideológia... i. m. 55. p.
20. OL. KOZMA MIKLÓS iratai. Naplófeljegyzések, 1929. január 17.
21. VITÁNYI IVÁN: Valóság és lehetőség a művelődési otthonban, Bp. 1979. 51. p.

STELLE UND ROLLE DER MASSENKOMMUNIKATION IN DER KULTURPOLITIK VON KUNÓ KLEBELSBERG

TAMÁS T. KISS

Die Stabilisierung des Horthy-Regimes wird von der Mehrheit der die Konsolidation der Gegenrevolution behandelnden Forschungen und Publikationen — mit Recht — dadurch erklärt, dass die Politiker des Systems die verschiedenen Schichten gesellschaftlicher Klassen gewinnen konnten. Bedeutender Teil der Bauerschaft wurde mit der ungleichen Agrarreform („Nagyatádi“), die Mittelklasse mit Ausstattung der staatshaltenden und nationalen Werte tragenden Funktionen, die weniger selbstbewussten Massen der Arbeiterschaft teilweise mit Demagogie, teilweise mit Sozialpolitik, der Grossgrundbesitzer- und Grosskapitalistenbund aber mit wirklicher Übertragung der Macht gewonnen.

In der Stabilisierung des Systems, der Gewinnung verschiedener Schichten und Gruppen der gesellschaftlichen Klassen spielte aber auch die Massenkommunikation von Kunó Klebelsberg eine wesentliche und wichtige Rolle.

МЕСТО И РОЛЬ МАССОВОЙ КОММУНИКАЦИИ В КУЛЬТУРНОЙ ПОЛИТИКЕ КУНО КЛЕБЕЛСБЕРГА

ТАМАШ Т. КИШ

Большая часть исследований и публикаций, освещающих проблемы консолидации контрреволюции, справедливо обосновывают факт стабилизации режима Хорти тем, что политикам системы удалось привлечь на свою сторону различные слои общественных классов. Значительная масса крестьянства была привлечена непоследовательной земельной реформой Надьатади, «средний класс» — обеспечением функций, носящих национальные интересы и сохранения государства, а менее сознательные массы рабочего класса поддались отчасти демагогии, отчасти социальной политике, помещичье-капиталистический союз был привлечен действительным употреблением власти.

Однако, в укреплении системы, в завоевании различных групп и слоев общественных классов важную и существенную роль сыграли средства массовой коммуникации под руководством Куно Клебелсберга.

LENIN GONDOLATAI A KULTÚRÁRÓL

LACZÓ KATALIN

A mai marxista kultúrakoncepciók vizsgálatánál a marxizmus klasszikusainak gondolataihoz nyúlunk vissza, náluk keresve az alapot, amelyre a későbbi korszakok építettek.

Lenin kultúraelméleti koncepcióinak kialakításához az alapot Marx és Engels adták. Tételeiket azonban nemcsak átvette és alkalmazta, hanem eredeti gondolatokkal gazdagította, alkotóan továbbfejlesztette.

Lenin egész munkásságára jellemző, hogy egyrészt hosszú távú stratégiai koncepciókat fogalmazott meg, amelyek máig is érvényesek, másrészt sok írásában, beszédeiben foglalkozott a kor aktuális, taktikai feladataival is.

Lenin összefüggő kultúraelméleti munkát nem írt, gondolatait elsősorban írásai, beszédei alapján elemezzük.

KÖPECZI BÉLA írta „Lenin és a tömegek kultúrája” című tanulmányában, hogy „nincs olyan ember a világtörténelemben, aki oly mértékben járult volna hozzá a kultúra terjesztéséhez, mint Lenin. Nemcsak az első szocialista kulturális forradalom kivívásával segítette a nép kulturális alapjának megeremtését, hanem a kultúrát az új társadalmi formáció szerves részének tekintette, ezért a művelődés elméleti és szervezeti kérdéseivel különleges módon foglalkozott”.¹

Az alapkérdést, a társadalmi lét és a társadalmi tudat kérdését érintette Lenin, amikor kifejtette, hogy az *élet anyagi alapjait kell megváltoztatni ahhoz, hogy az ember maga igazán, tartósan, véglegesen megváltozzék*. Szerinte a kultúra problémája a totalitás egyik része, s az egész kultúra-probléma elszakíthatatlan a társadalmi összmozgás folyamatától.

Lenin munkáiban — bár kimondottan kultúradefiníciót nem adott — igen tág körű *kultúrafogalom* bontakozott ki. LUNACSARSZKIJ a következőket írta Lenin kultúrafelfogásáról: „Magától értetődik, hogy Lenin tanítása a kultúráról alapvonásai-ban ugyanaz, mint Marxé és Engelsé. A kultúra az ő felfogásukban lényegében véve a társadalmi élet valamennyi formáját átfogja, kivéve a közvetlen termelési formákat. Természetesen az utóbbiakat is a kultúrához sorolhatnánk, ha a kultúrát a természet — az emberi kéztől érintetlen természet fogalmával állítanánk szembe”.² Lunacsarsz-kij meglátását KRUPSZKAJA is megerősítette: „Vlagyimir Iljics a kultúrát egész bonyo-
ultságában szemlélte... Kultúrafelfogását teljes összetettségében alakította ki... A kultúrát nem izolált, időn és téren kívüli dolognak fogta fel. Ő a kultúrát az élet minden oldalával szorosan összefonódottnak tekintette... Ezt a kapcsolatot az élet minden oldalával ... fáradhatatlanul kímélte ... A kultúra kérdéseire közle-
dve, Vlagyimir Iljics nem úgy vizsgálta a kultúrát, mint valami változatlan, for-
málhatatlant, ellenkezőleg, a kultúrát mindenféle közvetítésében tekintette”, és hang-

súlyozta, hogy „a láncszemek egész sora határozza meg a kulturális mozgást”.³ Lenin tehát Marx és Engels kultúrafelfogásával azonosul, mégis „egészen újszerű, „lenini” hangvételét, jellegét elsősorban az magyarázza, hogy a kultúra elméleti elsajátítását, egész kulturális megismerő tevékenységét a proletár szocialista forradalmi gyakorlat szolgálatába állította ” — írta róla Soós PÁL.⁴

A kultúra marxi hagyománya, hogy minden kultúra alapja az ember szabad ideje. „Valamely kultúra jellegét az határozza meg, hogy valamely társadalomban melyik rétegnek és milyen feltételek között van szabad ideje. Amikor Marx a szocializmusról mint a »szabadság birodalmáról« beszélt, következetesen hozzátette, hogy ennek mulhatatlan előfeltétele a társadalmilag szükséges munkaidő csökkentése” — emelte ki LUKÁCS GYÖRGY.⁵ Ez az alapkoncepció áthatja Lenin munkáit is. Hozzá kell tenni, hogy Marx, Engels és Lenin a munka és a szabad idő harmonikus egységében látta az ember kibontakozásának lehetőségét.

LENIN elemezte először munkáiban a *szocialista kulturális forradalom* törvényszerűségeit, céljait, gyakorlati kérdéseit. Kereste a társadalmi forradalom okait,⁶ s azt a társadalom ellentmondásaiban találta meg. Definiálta magát a forradalmat,⁷ a forradalmi helyzetet⁸ s kereste a forradalom objektív és szubjektív okait.⁹ A forradalmi átalakulás szerves részével, a kulturális forradalommal is Lenin foglalkozott először részletesebben.

Legfontosabb felismerése volt, hogy a szocialista forradalom nem győzhet, a szocialista társadalom nem építhető fel, ha nem forradalmasítja az egész kultúrát, ha nem vonja maga után a kultúra és a néptömegek egymásra találását. „A szocialista forradalom győzelmének egyik legfőbb feltétele, hogy a munkásosztály megtanulja, hogyan kell uralkodni, és hogy megvalósítsa a maga osztályuralmát a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmenet idején” — írta.¹⁰ Ehhez viszont — s ezt több helyen kifejtette — „meghatározott kulturális színvonalra van szükség”¹¹ mert analfabéta országban nem lehet a kommunista társadalmat felépíteni”.¹² „Az ifjúsági szövetségek feladatai” címmel megtartott beszédében mondta: „Meg kell értenie, hogy a kommunizmust csak a korunk színvonalán álló műveltség alapján valósíthatja meg, és hogy ha ezzel a műveltséggel nem fog rendelkezni, a kommunizmus csak óhaj marad”.³ Máshol úgy fogalmazott, hogy „az egész szovjet építés sikeréhez elengedhetetlen a kultúra és a technikai műveltség magasabb fokára való átmenet”.¹⁴ Világosan látta, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakításához, az ipar fejlesztéséhez s az államapparátus átalakításához is magasabb általános műveltséggel bíró emberekre van szükség. A lenini kultúraértelmezés tehát „a termelésre, a gazdasági, társadalmi életre, a tudatra, a mindennapi magatartásra kiterjedő kategória volt; a kulturális forradalom egy soktényezős, összetett, a társadalmi gyakorlat egészét átható fejlődést feltételezett és indított el. S éppen ebben a tág, gazdag tartalmában vált a szocializmus felépítésének a munkásosztály, az egész haladó emberiség programjának szerves részévé”.¹⁵

Leninnek a magyar Tanácsköztársasággal kapcsolatos gondolataiban is felmerült a forradalom, a társadalmi haladás és a műveltség összefüggése: „Egy kulturáltabb ország burzsoáziája világosabban ismerte fel, mint a mi burzsoáziánk... hogy az ország a pusztulás útját járja”¹⁶, „a magyar forradalom talán nagyobb szerepet játszik a történelemben, mint az orosz forradalom. Ebben a kulturált országban figyelembe veszik az orosz forradalom minden tapasztalatát”,¹⁷ „szervezettség tekintetében a magyar proletáriátus, úgy látszik, már túltett rajtunk. Ez érthető, mert Magyarországon a lakosság általános kulturális színvonala magasabb, azonkívül az ipari munkások aránya az egész lakossághoz képest... hasonlíthatatlanul nagyobb”.¹⁸

A szocialista kultúra demokratizálódása az egyik központi gondolata a lenini kulturális forradalomnak. Sőt — mint ZOLTAI DÉNES is írta „első pillantásra is világos, hogy a szocializmus és a kultúra egyesítésének programja egyáltalán nem valami „vegytisztán” szocialista program. Lenin ... tudta, hogy a szocialista kulturális forradalomnak mindenekelőtt olyan feladatokat kell megoldania, amelyek egyébként a polgári demokratikus forradalom tennivalói közé tartoznak: fel kell számolni az írástudatlanságot, meg kell teremtenie a demokratikus közélet és a modern technika által egyformán igényelt népkultúrát”.¹⁹

Lenin részletesen elemezte, hogy milyen konkrét tennivalók szükségesek a szocialista kulturális forradalom megvalósításához,²⁰ hogy kiknek a segítségével akarja a szocialista kultúrát megalapozni,²¹ s foglalkozott a társadalmi forradalom és a kulturális forradalom időbelisége kérdésével is.²² Ezeknek részletes kifejtését most a terjedelmi kötöttségek akadályozzák.²³

A kulturális forradalommal összefüggő kérdés a *kontinuitás és diszkontinuitás* kérdése. Lenin kultúrafelfogásának alapvető eleme a folytonosság. E koncepció szerint — mint KÖPECZI BÉLA is írta — kétféle újítási programmal állott szemben. Egyrészt a proletkultosokkal, akik szerint csak a munkások közül kerülhetnek ki az új kultúra alkotói és ezért szembenálltak a múlt értékeivel, másrészt a futuristákkal, akik ki akarták dobni az irodalomból még Tolsztojt és Dosztojevszkijt is. Lenin mindkét irányzattal szemben a folytonosságot képviselte. Kontinuitáskoncepciója sok írásában és beszédében olvasható. A legtöbbször idézett gondolat „Az ifjúsági szövetségek feladatai” című beszédében hangzott el: „Marx az emberi tudásnak arra a szilárd alapjára támaszkodott, amelyet az emberiség a kapitalizmus idején szerzett meg: „oly módon, hogy tökéletesen elsajátította mindazt, amit az előző korok tudománya nyújtott. Marx kritikailag átdolgozta mindazt, amit az emberi társadalom alkotott, egyetlen pontot sem hagyott figyelmen kívül. Átdolgozta, bíráló alá vette, a munkáosztály szempontjából ellenőrizte mindazt, amit az emberi gondolat alkotott... proletárkultúrát csak akkor lehet építeni, ha pontosan ismerjük az emberiség egész fejlődése által létrehozott kultúrát, csak úgy, hogy ezt a kultúrát átdolgozzuk... A proletárkultúrának ama felhalmozott tudás törvényszerű továbbfejlődésének kell lennie, amelyet az emberiség a tőkés-földesúri-hivatalnoki társadalom igája alatt szerzett meg ... Kommunistaikká csak úgy lehetünk, ha elménket mindazoknak a kincseknek ismeretével gazdagítjuk, amelyeket az emberiség felhalmozott”.²⁴ Másik munkájában azt olvashatjuk, hogy „nem új proletár kultúra kitalálása, hanem a legjobb példának, a hagyományoknak, a már meglévő kultúra eredményeinek továbbfejlesztése a marxizmus világnézetének és a proletáriátus életfeltételeinek és harcának szempontjából a proletárdiktatúra korszakában”²⁵ — ez a szocialista kultúra kialakításának útja.

Ez a probléma — mint HERMANN ISTVÁN is írta — sokáig a kulturális forradalom vitáinak homlokterében állott. „Ahhoz ugyanis, hogy a kultúra kontinuitását hangoztassuk, el kell fogadnunk, hogy az osztálytársadalmak körülményei között — tehát a polgári társadalom történelme folyamán is — létrejöttek olyan értékek, melyeket a szocialista társadalom használni tud, annak ellenére, hogy nincsenek mögöttük a szocialista forradalommal létrehozott társadalmi viszonyok...”²⁶

A kontinuitás-diszkontinuitás témakörnek ez az egyik oldala. A másik oldal a megszakítottság. Ennek lényege az, hogy minden új korszak új problémákat hoz, amlyre választ kell adni. HERMANN többek között a realizmus problémáját említette a diszkontinuitás elemzésénél. „Kontinuitást jelent a szocialista realizmus abban az értelemben, hogy felhasználja a művészet által felhalmozott értékeket és módszereket, a legmodernebb formákat is, s ugyanakkor diszkontinuitást abban az értelemben,

hogy az osztársadalmi tartalom szempontjából valami teljesen újat, művészileg valami eddig még sohasem tapasztaltat, merőben eredetit nyújt”.²⁷

E kérdéskörrel kapcsolatos az *evolutio-revolutio* kérdése is. LENIN a fejlődést a kettő egységében látta. Ahogyan LUKÁCS GYÖRGY írta LENIN koncepciójáról: „Amíg arról van szó, hogy az igazi népuralom létrejöjjön, hogy ledöntessenek a valódi demokrácia akadályai, addig szükségképpen a forradalmi módszer áll előtérben ... A forradalom kivívott győzelme azonban már a reformok jelentőségét tolja előtérbe, a kivívott pozíciók esetleg lassú, de mindenképpen rendszeres kiépítését... Lenin mindig az alapoknál kezdi építeni a házat, hogy a kezdő szocialista kultúrának szélességbe menő extenzív jellege van”²⁸

Lenin műveiben két kiemelten fontos gondolatkör összefonódva jelenik meg: *a kultúra osztályjellege és Lenin „két kultúra” elmélete*. A két kultúrával kapcsolatos koncepcióját legteljesebben a „Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdéssel kapcsolatban” című munkájában olvashatjuk: „Minden nemzeti kultúrában megvannak — ha nem is kifejtett formában — a demokratikus és a szocialista kultúra elemei, mert minden nemzetben van dolgozó és kizsákmányolt tömeg, amelynek az életkörülményei elkerülhetetlenül demokratikus és szocialista ideológiát szülnek. De minden nemzetben van burzsuá kultúra is ... mégpedig nem csupán „elemek”, hanem uralkodó kultúra formájában ... Amikor kiadjuk a „demokratikus és a nemzetközi munkásmozgalom internacionális kultúrájának” jelszavát, minden nemzeti kultúrának csupán demokratikus és szocialista elemeit vesszük át, mégpedig csakis és feltétlenül minden nemzet burzsuá kultúrájának, burzsuá nacionalizmusának ellensúlyozására ... Két nemzet van minden jelenkori nemzetben ... Két nemzeti kultúra van minden nemzeti kultúrában”.²⁹

Lenin két kultúra elmélete utal a kultúra osztályjellegére, de a két kultúra elméleten kívül is kifejtette sokszor a kultúra osztályhoz kötöttségének lényegét: Pl. „Természetes, hogy a régi iskola, amelyet teljesen áthatott az osztályszellem, csak a burzsoázia gyermekeinek adott tudást”.³⁰

Az osztályjelleg egy másik alapkérdéssel, művelődéspolitikai alapelvvel is összefügg: *a kultúra pártosságának kérdésével*. A pártosság elvének megfogalmazása többek között „A párt szervezete és a pártos irodalom” című írásában található: „Az irodalomnak pártos irodalomná kell válnia... a szocialista proletáriátusnak a pártos irodalom elvét kell hirdetnie, ezt az elvet kell kifejlesztenie és a lehető legteljesebb és legtisztább formában valóra váltania. Mi a lényege ennek az elvnek, a pártos irodalom elvének? Az, hogy a szocialista proletáriátus számára az irodalom nem lehet egyes személyek vagy csoportok nyereszkezdésének eszköze, sőt egyáltalán nem lehet a proletáriátus közös ügyétől független magánügy ... Az irodalmi munka legyen része az egyetemes proletár munkának ... Az irodalmi munkának a szervezett, tervszerű, egységes szociáldemokrata pártmunka alkotórészévé kell válnia ... Mindenki szabadon írhat és mondhat, amit akar, a legcsekélyebb korlátozás nélkül. De minden szabad egyesülésnek (többek között a pártnak) megvan a joga arra is, hogy kizárja azokat a tagokat, akik a párt cégérét pártellenes nézetek hirdetésére használják fel ... Hogy mi pártos és mi pártellenes, ezt a pártprogram, a párt taktikai határozatai és szervezeti szabályzata, a párt, s végül a nemzetközi önkéntes egyesüléseinek tapasztalatai határozzák meg”³¹ ZOLTAI DÉNES szerint Lenin itt első sorban a pártsajtó számára adott direktívákat, s ezeknek érvénye csak feltételesen terjeszthető ki a kommunista értelemben vett művészi tevékenységre általában. Van azonban a pártosságnak egy olyan lenini koncepciója is — fejt ki — amely elég konkrét ahhoz, hogy benne a tudományos szocializmus világnézetének megkülönböztető jegyeit felismerjük, és elég tág is, hogy egy általános esztétikai törvényszerűség

megalapozásának, a szocialista-humanista művészet valamennyi ágában és korszakában ható alapigazságnak tekintsük. A pártosságnak ez a felfogása az egész életművön végighúzódik. Konkrétan LENIN így fogalmazta meg: „A materializmus... magában foglalja a pártosságot, amely arra kötelez, hogy az események minden megítélésében közvetlenül és nyíltan egy bizonyos meghatározott társadalmi csoport álláspontjára helyezkedjünk.”³² A pártosság elvét ma is a lenini koncepció alapján vizsgáljuk, hozzátevé, hogy az újabb marxista terminológiák szerint a pártosságnak a tágabb értelmű tartalmát az irányzatosság kategóriával jelölik, s a pártosság fogalmát a proletár pártosság számára tartják fenn.³³

A polgári kultúraelmélet képviselői VOLTAIRE-től kezdve sokat foglalkoztak a *kultúra és a civilizáció* kettéválasztásának kérdésével. A különbségtétel végigvonult — s napjainkban is él — elsősorban a polgári kultúraelméletben. Mi a marxista álláspont ebben a kérdésben? Marx elutasította a kultúra és a civilizáció szembeállítását. MARX számára „a kultúra totalitás, és nem a civilizációval van ellentmondásban, hanem ellentmondásossága saját belső természete”.³⁴ LENIN sem ismeri kultúrafelfogásában a civilizáció és a kultúra ellentétességét, koncepciójában „egybeforrnak kultúra és a civilizáció ... összefonódott egységük alkotja az új szocialista kultúra fogalmát”.³⁵

LENIN több alkalommal is írt a *kultúra internacionalista* jellegéről. „Az öntudatos munkások azon az állásponton vannak, hogy valamennyi nemzetiség munkásai teljes egységben dolgozzanak mindenféle művelődési-szakmai, politikai, stb. munkásszervezetben”³⁶ — írta a munkásosztály és a nemzeti kérdés kapcsolatát vizsgálva. Véleménye szerint „a munkások az egész világon meg fogják teremteni a maguk internacionalista kultúráját”³⁷, „a munkásdemokrácia jelszava nem a „nemzeti kultúra”, hanem a demokratikus és a nemzetközi munkásmozgalom internacionális kultúrája”.³⁸ Több helyen kifejtette Lenin, hogy a nemzeti kultúrákból a legértékesebb alkotások emelkednek ki, s ezek alkotják majd a szocialista internacionalista kultúrát.

Nemcsak kultúraelméletének, hanem ismeretelméletének is egyik alapvető gondolatköre az *elmélet és a gyakorlat* kapcsolatának kérdése. Az elmélet a művelődés területén is arra hivatott, hogy a gyakorlat törvényszerűségeit keresse és a tapasztalatok általánosításával új felfedezésekhez jusson el. LENIN ezt úgy fogalmazta meg, hogy „az elméleti munka csak választ ad azokra a kérdésekre, amelyeket a gyakorlat feltesz”.³⁹ Idézzük itt az oly sokszor emlegetett mondását, melynek azonban csak az első részét szokták idézni, jöllehet az idézet egészéből következtethetünk az elmélet és a gyakorlat kapcsolatának fontosságára, a megszerzett ismeretek gyakorlatra válthatóságának szükségességére, olyan tudásra, amely életmód és magatartásszabályozó tényező lehet. „Államapparátusunk megújítása érdekében a következő feladatokat kell mindenáron magunk elé tűznünk: először tanulni, másodsor — tanulni és harmadszor — tanulni, és azután ügyelni arra, hogy tudásunk ne maradjon holt betű vagy divatos frázis... hogy a tudás valóban a vérünkbe menjen át, hogy teljes mértékben és igazán mindennapi életünk alkotórészévé váljon”.⁴⁰

A kultúra *alkotási szféráján belül* sokat foglalkozott a *művészet*tel. LENIN szerint a széles dolgozó tömegekben kell mély gyökeret eresztetni a művészetnek. Bennük kell a művészeteket felébresztetni. S ez az a pont, ahol az esztétikai törvényszerűségek felismerése a kulturális forradalom egészének elméletével találkozik. Mint ZOLTAI DÉNES is írta: „Lenin újra és újra hangsúlyozta, hogy a művészet megújítása a tömegek forradalmi aktivitását előfeltételezi — az új művészet igazi termőtalaja a demokratikus és szocialista feladatait következetesen megoldó kulturális forradalom... Ez teremt először is értő befogadókat... Az új művészet központi problémájává teszi a recepció kérdését — ezt a műalkotás szerkezeti meghatározottságáig ha-

toló, szó szerint perdöntő esztétikai kérdést, mely a korábbi művészetelméletekben mindig a vizsgálódás periferiájára szorult”.⁴¹

A kultúra szférái közül sokat foglalkozott a *közvetítő szférával*. A népművelésre vonatkozóan különösen sok gondolatot találunk munkáiban. Az I. Összoroszkói iskolán kívüli oktatási kongresszuson elmondott beszédében olvashatjuk: „Biztos vagyok abban, hogy aligha akad olyan szovjet munkaterület, ahol másfél év alatt olyan óriási sikereket értünk volna el, mint az iskolán kívüli oktatás és népművelés terén”.⁴² Egy másik beszédében azt hangsúlyozta, hogy „a propaganda és népművelés terén a teljes átépítésnek ezt a feladatát, melyet a kulturális-technikai szükségleteknek megfelelő alapon kell megoldani, mégis szem előtt kell tartaniuk és teljesíteniük kell”.⁴³

A *közoktatással* kapcsolatos kérdések központi helyet foglalnak el Lenin munkáiban. Érthető ez a központi szerep, hiszen a kulturális forradalom alapvető feladata volt az analfabétizmus felszámolása. „Hogy az iskolai oktatást komolyabb alapokra helyezzük, ehhez számos anyagi változtatás szükséges: iskolákat kell építeni, tanítókat kell kiválogatni, belső reformokat kell keresztül vinni az oktatászművelődés szervezése és kiválogatása terén”.⁴⁴ — mondta. Az oktatással kapcsolatosan utalt a munka és a művelődés kapcsolatának szükségességére is: „A kapitalista társadalomban az oktatás és művelődés szervezésének egyik legfőbb hiányossága volt, hogy el volt szakítva a munkaszervezés fő feladatától, mert a kapitalista számára alázatos és idomított munkásokat kellett betanítani és bedresszírozni”.⁴⁵ Nagy megbecsüléssel és több alkalommal is írt a tanítókról: „Nem törődünk, vagy korántsem eléggé törődünk azzal, hogy a néptanítót arra a magas szintre emeljük, amely nélkül szó sem lehet semmiféle kultúráról: nem hogy proletár kultúráról, de még burzsoá kultúráról sem ... S néptanítót olyan magasra kell emelnünk, amilyen magasán sohasem állt, nem áll és nem állhat a burzsoá társadalomban.”⁴⁶

A művelődés egyik legfontosabb forrásával, a *könyvvvel*, s a közművelődés egyik alapintézményével, a *könyvtárral* nagyon sokat foglalkozott. KRUPSZKAJA írta: „Iljics abból ítélte meg a kultúra színvonalát, hogy mennyire szervezett a könyvtárügy; számára a könyvtárügy állapota az általános kulturáltság fokmérője volt”.⁴⁷ Elsődleges feladatok között tartotta számon a könyvtárhálózat megszervezését. LUNACSARSKIJ mondotta egyik emlékbeszédében Leninről: „Az elhunyt Vlagyimir Iljics rendkívül nagy figyelmet fordított mindenre, ami összefügg a könyvvvel. A forradalom első napjától kezdve foglalkoztatta őt a könyvtárak és a könyvkiadás ügye. A Téli Palota elfoglalását követő éjszakán, úgy 4 vagy 5 órakor, miután kinevezték közoktatásügyi népbiztossá, félrehívott, és szólt: „Ígyekezzon elsősorban a könyvtárakkal törődni. Át kell venni a fejlett burzsoá országoktól a könyvtári könyvek széleskörű terjesztésének mindazokat a formáit, amelyeket ott kidolgoztak. Minél gyorsabban hozzáférhetővé kell tenni a könyvet a tömegek számára”. Majd, kicsit elgondolkodva hozzátette: „Könyveinket a lehető legnagyobb mennyiségben el kell juttatni Oroszország minden zugába.”⁴⁸

Több alkalommal sürgette a szervezett könyvtárhálózat létrehozását: „Hozzá kell látnunk egy egyszerű, de halaszthatatlan fontos feladathoz, az írástudók mozgósításához és az írástudatlanság elleni harchoz. Fel kell használnunk azokat a könyveket, amelyekkel rendelkezünk, és hozzá kell látnunk, hogy megteremtsük a szervezett könyvtárhálózatot... Ebben a kis dologban forradalmunk alapvető feladata tükröződik.”⁴⁹ Máshol: „Most a könyvtárnak a népművelésügy egyik legfontosabb hajtóerejévé kell válnia, ezért kell, hogy mindenkit érdekeljen a hálózat kérdése.”⁵⁰

Leveleiből és Krupszkaja visszaemlékezéseiből is tudjuk, hogy Lenin sok időt töltött könyvtárakban. Több külföldi nagy könyvtárban is dolgozott: pl. Londonban,

Bernben, Zürichben, s gyakran kért könyveket könyvtárközi kölcsönzéssel is külföldről. A külföldi könyvtárakban anyagot gyűjtött munkáihoz. KRUPSZKAJA írta, hogy „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban” című könyvének megírásához 583 könyvet használt fel. Közben a hálózat létrehozásához, a könyvtárak szolgáltatásainak megszervezéséhez is szerzett tapasztalatokat a könyvtárakban.

A tömegkommunikáció szférái közül különösen sokszor írt a *sajtóról*, mely szerepe „a politikai szervezkedés központja és alapja”.⁵¹ Hirdette, hogy a sajtónak „a munka kérdéseit kell legelső helyre állítania, közvetlenül gyakorlati szempontból.”⁵²

Hangsúlyozta a tömegkommunikációs eszközök között a *rádió* szerepét, mely szerint óriási jelentőségű propaganda a nevelés szolgálatában. Hasonlóan értékelte a *film* szerepét is. Szorgalmazta a filmgyártást, s szolt a filmforgalmazással kapcsolatos művelődéspolitikai feladatokról is.

Több helyen szót emelt az orosz *nyelv* védelmében „Rontjuk az orosz nyelvet. Idegen szavakat használunk szüntelenül”.⁵³ „Nincs-e itt az ideje annak, hogy elkészítsük az igazi orosz nyelv szótárát, mondjuk a most használatos, valamint Puskin-tól Gorkijig a klasszikusok által használt szavak szótárát?”⁵⁴

Mindezek a gondolatok Lenin beszédeiben, leveleiben, cikkeiben fogalmazódtak meg. S hogyan?

LUKÁCS GYÖRGY így írt erről: „Lenin hatalmas életművében nincs egyetlen mondat sem, amely a közkeletű értelemben akár csak patetikus is volna; csak az életmű egészének van magával ragadó, nagyvonalú pátosza.”⁵⁵

Jegyzetek

1. KÖPECZI BÉLA: Lenin és a tömegek kultúrája. Társadalmi Szemle, 1970. 2. sz.
2. LUNACSARSZKIJ: Válogatott esztétikai munkák. Bp. 1968. 510. p.
3. KRUPSZKAJA: Leninről. Moszkva. 1965. 58—65. p.
4. SOÓS PÁL: A kultúra-fogalom értelmezése a marxista művelődésméletben. Magyar Pedagógia, 1970. 442—452. p.
5. LUKÁCS GYÖRGY: Lenin és a kultúra kérdései. Lukács György: Lenin. Magvető Zsebkönyvtár. 151. p.
6. LENIN: Művei. 24. köt. 26. p.
7. Uo.
8. LENIN Összes Művei. 41. köt. Kossuth Könyvkiadó. Bp. 1976. 66—67. p.
9. Uo. 66—67. p. és 334. p.
10. LENIN: Levél a proletár kulturális felvilágosító szervezetek konferenciája elnökségéhez. Lenin: Művészetről, irodalomról. I. m. 347. p.
11. LENIN: Forradalmunkról. Lenin: Művészetről, irodalomról. I. m. 523. p.
12. LENIN: Az ifjúsági szövetségek feladatai. Lenin: Művészetről, irodalomról. I. m. 456. p.
13. Uo. 448. p.
14. LENIN: Beszéd a kormányzósági közoktatási osztályok iskolán kívüli oktatási alosztályvezetőinek III. Összoroszországi tanácskozásán. 1920. február 25-én. I. m. 434. p.
15. ÓVÁRI MIKLÓS: Kulturális forradalmunk három évtizede. Művészetpolitikánk időszerű kérdései. Kossuth Könyvkiadó. Bp. 1977. 32. p.
16. LENIN: Beszéd az OK(b)P VIII. kongresszusán a kongresszus befejezése alkalmából. 1919. március 23. Lenin Művei. 29. köt. 221—223. p.
17. LENIN: Beszéd a Kolcsak elleni harcról a moszkvai bizottságok és szakszervezetek konferenciáján. 1919. április 17. Újságtudósítás. Lenin Művei. 29. köt. 325. p.
18. LENIN: Üdvözet a magyar munkásoknak. 1919. május 27. Lenin Művei. 29. köt. 393—397. p.
19. ZOLTAI DÉNES: Lenin a kultúra forradalmáról. Zoltai Dénes: Az esztétikai rövid története. Kossuth Könyvkiadó. Bp. 1972. 282—283. p.
20. LENIN: A szovjethatalom sikerei és nehézségei. Lenin: Művészetről, irodalomról. I. m. 387. p. és Lenin: A nagy kezdeményezés. Uo. 401—402. p.
21. LENIN: A szovjethatalom sikerei és nehézségei. Lenin: Művészetről, irodalomról. 387. p. 388, 391. p. Lenin: Egy kis kép nagy kérdések tisztázására. Uo. 362. p.;

22. LENIN: A szovjethatalom sikerei és nehézségei. I. M. 387. p.
23. Részletesebben: Laczó Katalin: A szocialista kulturális forradalom elméleti kérdései. Tanulmányok a művelődésemélet köréből. Tankönyvkiadó, Bp. 1985. Szerkesztette: Dr. Laczó Katalin 137—175. p.
24. LENIN: Az ifjúsági szövetségek feladatai. Lenin: Művészetről, irodalomról. 445—446. p.
25. LENIN: A proletár kultúráról szóló határozat vázlata. I. m. 461. p.
26. HERMANN ISTVÁN: A kulturális forradalom. Szocialista közművelődés. I. m. 51. p.
27. Uo. 55. p.
28. LUKÁCS GYÖRGY: Lenin és a kultúra kérdései. I. m. 337—338. p.
29. LENIN: Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdéssel kapcsolatban. Lenin: Művészetről, irodalomról. 281. és 290. p.
30. LENIN: Az ifjúsági szövetségek feladatai. I. m. 444. p.
31. LENIN: A párt szervezete és a pártos irodalom. Lenin: Művészetről, irodalomról. 42—46. p.
32. LENIN: A narodnyikság gazdasági tartalma és bírálata Sztruve úr könyvében. I.-m. 19. p.
33. Esztétikai kislekcion. Kossuth Kiadó. Bp. 1972. 517. p.
34. HERMANN ISTVÁN: A szocialista kultúra problémái. Kossuth Kiadó, Bp. 1970. 193. p.
35. LUKÁCS GYÖRGY: Lenin és a kultúra kérdései. Lukács György: Lenin. Magvető Zsebkönyvtár, 157. p.
36. LENIN: A munkásosztály és a nemzeti kérdés. Lenin: Művészetről, irodalomról. 257. p.
37. Uo. 257. p.
38. LENIN: Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdéssel kapcsolatban. I. m. 279. p.
39. LENIN: Kik azok a „népbarátok” és hogyan hadakoznak a szociáldemokrácia ellen. Lenin Művei. I. köt. 1963. 281—283. p.
40. LENIN: Inkább kevesebbet, de jobban. Lenin: Művészetről, irodalomról. I. m. 526. p.
41. ZOLTAI DÉNES: Lenin a kultúra forradalmáról. I. m. 283. p.
42. LENIN: Az I. Összoroszországi iskolán kívüli oktatási kongresszuson elmondott üdvözlő beszéde. Lenin: Művészetről, irodalomról. 393. p.
43. LENIN: Beszéd a kormányzósági közoktatási osztályok iskolán kívüli oktatási alosztályvezetőinek III. Összoroszországi tanácskozásán. 1920. február 25. I. m. 435. p.
44. Uo. 432. p.
45. Uo. 432. p.
46. LENIN: Naplójegyzetek. I. Lenin: Művészetről, irodalomról. 515—516. p.
47. KRUPSZKAJA: Hogyan dolgozott Lenin a könyvtárakban. Lenin: Könyvekről, könyvtárakról. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1971. 213. p.
48. A. V. LUNACSARSKIJ: Könyvet — Oroszország minden zugába. Részlet az Állami Kiadó megalakulásának 5. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi ülésen mondott beszédéből, Lenin: Könyvekről, könyvtárakról. I. M. 228. p.
49. LENIN: Az I. Összoroszországi iskolán kívüli oktatási kongresszus. 1919. május 19. Lenin: Könyvekről, könyvtárakról. I. m. 52. p.
50. LENIN: Bejegyzések F. Dobler: „A korszerű könyvtárhálózat” c. cikkében. Uo. 74. p.
51. LENIN: Levél G. Mjasznyikovnak. Lenin: Művészetről, irodalomról. I. m. 483. p.
52. LENIN: A szovjethatalom soronlevő feladatai c. cikk első fogalmazványa. Marx—Engels—Lenin: A sajtóról. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1974. 290. p.
53. LENIN: Az orosz nyelv megtisztításáról. Lenin: Művészetről, irodalomról. 430. p.
54. LENIN: A. V. Lunacsarszkijnek. Uo. 431. p.
55. LUKÁCS GYÖRGY: Lenin és a kultúra kérdései. I. m. 327. p.

GEDANKEN VON LENIN ÜBER DIE KULTUR

KATALIN LACZÓ

Lenin hat keine zusammenfassende theoretische Arbeit über die Kultur geschrieben, alldiese Gedanken konzipierten sich in seinen Reden, Briefen, Artikeln. Die vorliegende Studie beschäftigt sich mit der Sinndeutung des „Kultur-Begriffes“ von Lenin, mit seiner Meinung über die Beziehung zwischen der Arbeit und Kultur, der Kultur und Freizeit, der Gesellschaftsentwicklung und Bildung, Von besonderer Bedeutung ist die Meinung von Lenin über die Kontinuität und Diskontinuität, die Evolution und Revolution, den Klassencharakter der Kultur, die Parteilichkeit, die Beziehung zwischen der Kultur und Zivilisation.

В. И. ЛЕНИН О КУЛЬТУРЕ

КАТАЛИН ЛАЦО

В. И. Ленин не писал отдельную, самостоятельную работу по теории культуры; свои мысли он сформулировал в речах, беседах, статьях и письмах.

Наша работа освещает вопросы трактовки В. И. Лениным понятия культуры, его толкования связи труда и культуры, культуры и свободного времени (досуга), общественного прогресса и образования. Особенно важными являются взгляды В. И. Ленина на континуитивность — дисконтинуитивность, эволюцию и революцию, классовый характер и партийность культуры, на связь культуры и цивилизации.

A MARXI ELIDEGENEDÉS-ELMÉLET HATÁSA ERICH FROMM MUNKÁSSÁGÁRA

MÁLOVICS JÁNOSNÉ

1. A szociológiai tényező szerepe Fromm elméletében

ERICH FROMM fő gondolatait a „Menekülés a szabadságtól” (*Die Furcht von der Freiheit*) és az „Egészséges társadalom” (*„Der moderne Mensch”*) című munkáiban fejti ki.

Műveiben Freud ösztönei, filogenetikus emlékei és veleszületett fogalmai helyébe társadalmi tényezőket állít. E két művében ugyanolyan mély gazdasági és társadalmi elemzések találhatók, mint szigorúan vett pszichológiai fejtegetések. Ehhez felhasználja a marxista történelmi materializmus és politikai gazdaságtan számos elméleti alapfogalmát. Bizonyos értelemben azt mondhatjuk róla, hogy Freud rekonstrukciójához Marxot használja fel.

FROMMnál a pszichológiai elválaszthatatlanság összefonódik a szociológiaival. Nyomon követi a kapitalizmus történetét középkori kezdeteitől a szabadverseny korszakán keresztül a monopolkapitalizmusig, és kifejti mindegyik szakasz pszichológiai következményeit is.

FROMM szerint Freudnak és legtöbb tanítványának igen naiv fogalma volt arról, hogy mi megy végbe a társadalomban. Azt írja, hogy fő mondanivalója néhány „alapvető freudi felfedezésen” nyugszik, azonban arra is rögtön felhívja a figyelmet, hogy Freud eltorzította felfedezéseit, amikor egyoldalúan kiemelte az ösztönöket és azok visszaszorítását a társadalom által. „Freud szemléletmódjával ellentétben, az e könyvben szereplő elemzés azon a feltevésen és véleményen nyugszik, hogy a pszichológiai alapprobléma megoldása főleg a világ és az egyén vonatkozásában nem az ösztönzés vágyak kielégülésében, illetve megghiúsulásában van.

Az emberi természet, szenvedélyeivel és szorongásaival a kultúra terméke. A szakadatlan emberi erőfeszítésnek a legjelentősebb alkotása és legfontosabb terméke maga az ember. Erről szól a világtörténelem”¹ — írja FROMM.

FROMM tehát arra a kérdésre, hogy miért más a monopolkapitalizmusban élő ember jellemszerkezete, mint a régebbi korok emberé, az emberi történelemben keresi a választ. E kérdés megválaszolásához sajátos módon, de jelentős mértékben felhasználja K. Marx gondolatait, főleg a marxista társadalomkritika filozófiai következtetéseit.

Ugyanakkor elhatárolja magát azon elméletektől, amelyek a társadalmi folyamatokban figyelmen kívül hagyják az emberi tényezőt. „Az ember lényege, annak ellenére, hogy a történelmi fejlődés produktuma, meghatározott törvényeket és pszichikai mechanizmusokat hordoz magában. Ezek felderítése a pszichológia feladata.”²

2. Az elidegenedés kialakulása és lényege

A „Menekülés a szabadságtól” című művében FROMM először leírja a középkori társadalmat, az erre jellemző munkafeltételeket és eszközöket, az osztálytagozódást. Ezután bemutatja ezek változását, mindezt azonban az emberi szabadság változásának szempontjából.

A középkori ember nem volt szabad, de elszigetelt sem, szoros kötelékek fűzték közösségéhez („Primäre Bindungen”), tehát nem volt bizonytalan, magányos és szorongó. „Az emberi szabadság olyan mértékben csorbul — képletesen szólva — amilyen mértékben sértetlen az embert a közösséghez kötő köldökzsinór. Ez a zsinór, ez a kötelék azonban biztonságot nyújt neki és azt az érzést, hogy valahova tartozik.”³

Amíg fennálltak a „közvetlen, elsődleges kötelékek”, nem volt elidegenedés az ember és a dolgok, vagy az ember és a többi ember között. Az elsődleges kötelékek azokat a természetes és társadalmi kapcsolatokat jelentik, amelyek a primitív társadalomban, a prekapitalista történetben és a korai gyermekkorban találhatók.

A késői középkorban megváltozott a társadalom szerkezete, s ezen változásoknak FROMM szerint pszichológiai következményei voltak. A kapitalizmus kialakulásával, a régi társadalom pusztulásával az egyén felszabadul elsődleges kötelékei alól. Ez az ember egyedül van, kapcsolataitól elvágva, a természettől és embertársaitól elidegenedve. Az új ember szabad, független, bizonyos értelemben az egyenlőség érzésével ismerkedik, mindez azonban a valahova tartozás, a szolidaritás és a biztonság rovására történik. „A természeti korlátok átlépésével, a természettől és az embertársaitól való elidegenedés révén az ember védtelenné válik és kétségek gyötrik. Egyedül van és szabad, ugyanekkor gyenge és szorongó. Az így nyert szabadság átok; szabad minden jótól, amit a Paradicsom nyújtott neki, ez azonban nem az önrendelkezés, a személyiség önmegvalósításának a szabadsága.”⁴ (Előzőleg a Paradicsomból való kiűzetés bibliai példáját is párhuzamba állította az emberi individualizálódással.) Ez a szabadság „negatív szabadság” (Freiheit von), vagyis a kiválás a középkori társadalom organikus egységéből és primér kötelékeiből azt eredményezte, hogy az egyén egyedül áll szemben a világgal, magányos és elszigetelt, kétség és szorongás kezdi eltölteni.

Ha csak az eddigieket tekintjük, már világosan látható miként használja Marxot Freud rekonstrukciójához. Az eddigi fejtegetések minden eleme megtalálható MARXnál, igaz, hogy más összefüggésekbe ágyazva.

MARXnál a kommunizmus igazi tartalma az elidegenedés leküzdése. Ennek lényegét a prekapitalizmus — kapitalizmus — kommunizmus hármasság alapján magyarázza meg. A prekapitalista társadalmi formákra a természetadta közösségek voltak jellemzőek. A termelés alapvető bázisa közvetlenül a természetadta földrajzi — biológiai környezet, a föld. A termelés alapvetően önellátó, elsődleges és közvetlen célja a szükségletek kielégítése. A tőkés viszonyok kialakulása vezet a természetadta formák megszűnéséhez, s ezzel forradalmi fordulat megy végbe az emberiség életében. A tőkés formáció alapvető jellemzői a természetadta formák sajátosságainak tagadása. A termelés bázisa a föld helyett a gyár, azaz egy mesterséges környezet. A termelő ember különválik a termelőeszközöktől, a termelés célja az anyagi gazdagodás lesz. A tőkeviszony lehetővé teszi és megköveteli a racionalitás maximális érvényesülését. Míg azonban a természettudomány és a technika fejlődése következtében a természet az ember számára legyőzhetővé válik, a társadalomban kiszámíthatatlan és személytelen viszonyok jönnek létre. A tőkés társadalom tehát, Marx szerint, elidegenedett társadalom, az eddig ismeretlen gazdaságot létrehozó forma az elidegenedés révén jön létre, és ennek feltételei között működik. A tőkés társadalom

minden közösségtől „eloldozott” egyénére a „negatív szabadság” jellemző. S ezzel el is jutottunk FROMM központi kategóriájához, a „Freiheit von”-hoz.

Időben tovább haladva FROMM szerint a kapitalizmus további fejlődése mélyíti az ellentmondást, egyfelől a növekvő önbizalom, a természet leigázása, a szabadság, másrészt az elkülönülés és bizonytalanság között. Ez az érzés szerinte minden osztály tagjai között megtalálható.

Elemzi azt az ellentétet, ami fennáll a termelés növekvő társadalmi jellege és a termelési eszközök magántulajdona között.

Az elidegenedett emberi viszonyok elemzése során FROMM ír arról is, hogy az elidegenedés-probléma, megértéséhez különösen MARX járult hozzá, a fogyasztási javak „fetisizálásának” és a „munkától való elidegenedés” fogalmával.

Elidegenedésen FROMM az ember elidegenedését érti a munkaeszközöktől és a természetben található nyersanyagoktól, embertársaitól és önmagától. Mindezek megvásárolható használati tárgyak lettek. Az elidegenedésnek legfontosabb és legpusztítóbb példája az egyén saját magához való viszonya. Az ember önmagát is áruba bocsátja és önmagát is csupán használati tárgynak érzi.

Az emberi kvalitások értékét is a piac határozza meg. FROMM szerint ennek mélyreható pszichológiai következményei vannak. Az emberi jellem alapformái között már felsorolja a piacra-orientált karaktert. Ennek kialakulása szerinte a kapitalizmus fejlődése során történt.

„Az utóbbi években kialakult új piac a „személyiségpiac” („Persönlichkeit—markt”), létrejöttével vette kezdetét a piacra-orientáltság.”⁶ E körülmények között az érték azonos a csereértékkel. A sikerhez vezető úton döntő szerepet játszik a személyiség. Az elérhető eredmények nagy mértékben fügnek attól, hogy az egyén hogyan képes eladni „magát” a piacon, hogy személyiségét mennyire elfogadható formában képes kínálni. „Az ember inkább érdekelt saját, eladhatóságában, mint élete alakulásában, vagy boldogulásában.”⁶

Ebből FROMM szerint az következik, hogy ha az ember úgy érzi, hogy értéke nem saját emberi minőségétől függ, hanem az állandóan változó piaci feltételektől, önértékelése bizonytalanná kell hogy váljon, szükségessé lesz ennek állandó megerősítése. Ebből következik a siker utáni állandó törekvés, hiszen minden kudarcnak az önértékelés látja kárát. Itt arról van szó, hogy az „az vagyok, amit teszek” helyébe az „olyan vagyok, amilyennek kívántok” lép. Az ember teljes mértékben attól válik függővé, amilyennek mások látják és értékelik. Ebből viszont az is következik, hogy „ahogy az ember magát árúnak látja — ugyanúgy árúnak látja a többieket is”.⁷

Az egyén már nem önmagát adja, hanem csak azt a részt magából, amit eladni kíván. Ebből az elidegenedett emberek teljes hasonlósága következik. E gondolat-sort tovább folytatva, „Ha az én elcsökevényesedik, akkor az emberek közötti viszonyok is szükségszerűen felszínesekké lesznek”.⁸

Az ember teljesen saját magára állítódik be, állandóan a kudarctól retteg, és mindenekelőtt tetszeni vágyik. A piacra-orientáltság a gondolkodást és az érzelmeket is áthatja. „A piacra orientált személyiségnek szabadnak kell lennie, szabadnak minden egyéni vonástól.”⁹

Valamely orientáltság uralkodóvá válása messzemenően azon kultúra jellemzőitől függ, amelyben az individuum él.

Ennek ellentétéként ír a produktivitásra orientált karakterről. „A produktivitas olyan emberi tevékenység, amelynek során az ember kibontakoztatja képességeit és megvalósítja a benne rejlő lehetőségeket.”¹⁰

A produktivitas azt jelenti, hogy az ember azonos képességeivel, ez egy magatartásmód, amelyre minden ember képes, amennyiben gondolkodása és érzései nincse-

nek megnyomorítva. A produktivitás nem azonos az aktivitással, az aktivitás forrásai ugyanis irracionális szenvedélyek is lehetnek. A produktivitás FROMM szerint az egyén világhoz való viszonyulásának egy különös formája. Ez egy folyamat, amely soha le nem zárható. „Az Én fejlődése soha nem ér véget, ez az ember tragédiája. Minden ember meghal, mielőtt még teljesen megszületett volna.”¹¹

3. Az elidegenedés pszichológiai következményei

„Semmi sem elterjedtebb, mint az a felfogás, hogy mi a XX. század nyugati világának emberei lelkileg rendkívül egészségesek vagyunk.”¹² Írja FROMM az „Egészséges társadalom” című művében. A könyvben pedig a továbbiakban igyekszik megcáfolni eme elterjedt véleményt és vázolni azt, hogy szerinte mi a megoldás.

A pszichiátria „jól bevált szokása” szerint sorra veszi a tényeket, korunk fő elmentmondásait. Az utóbbi évszázadban a nyugati világ eddig ismeretlen gazdagságot teremtett meg, ugyanakkor a lakosság milliói pusztultak el a háborúban. A tegnap ellenségei ma barátokká lettek és fordítva. Az emberiség felkészült arra, hogy bármely pillanatban megsemmisítsen mindent, amit eddig létrehozott. A fejlett országokban visszafogják a mezőgazdasági termelést a piac stabilizálása végett, a föld más részein ugyanakkor milliók halnak éhen. Az átlagos munkaidő a felére csökkent, ugyanakkor emberek tömegei nem tudnak ezzel mit kezdeni. E közismert tények ellenére a legtöbb pszichiáter és pszichológus vonakodik attól, hogy a lelki egészség, illetve ennek hiánya fogalmát, kiterjessze a társadalomra. FROMM szerint nemcsak az egyének patológiájáról beszélhetünk, az is lehet, hogy egy társadalom nem megfelelő, tehát a könyv témája a továbbiakban a szociálpatológia is.

E téma központi kérdését szintén az elidegenedés, illetve az elidegenedett emberi viszonyok adják. Szerinte a pszichiátriai kifejezések arzenáljában a legnépszerűbb kifejezés a biztonság. Korunkban megnőtt az igény a biztonság iránt és a lelki egészség lényegévé vált e fogalom. Ennek oka részben abban keresendő, hogy évtizedek óta érzi az emberiség a háború fenyegetését. Az emberek a növekvő automatizáltság és szuperkonformizmus ellenére létbizonytalanságban érzik magukat.

„Érezheti-e magát biztonságban egy érzékeny és eleven ember?”¹³ — teszi fel a kérdést FROMM.

Az emberi élet sajátos feltételei következtében semmiben sem lehetünk biztosak, kezdi a kérdés megválaszolását. Az ember élete és egészsége olyan véletleneken múlik, amik felett nincsen hatalma. Minden döntés következménye rengeteg tényezőtől függ, amelyekkel szemben az ember tehetetlen. A pszichikai feladat, amit az ember célul tűzhet ki magának, tehát nem az, hogy biztonságban érezze magát, hanem hogy a bizonytalanságot pánik és túlzott szorongás nélkül elviselje.

„A szabad ember szükségképpen bizonytalan, ...”¹⁴

Hogyan tudja az ember elviselni a létevel együttjáró bizonytalanságot? A hagyományos megoldás erre a közösséghez való tartozás. A modern ember azonban FROMM szerint lényegében egyedül van. A saját lábára állították, és elvárják tőle, hogy egyedül, szilárdan álljon. Saját identitásérzését csak úgy vívhatja ki, hogy ha saját egyszerűségét és különösségét olyan fokra fejleszti, hogy valóságosan érezze, hogy „én, én vagyok”. Ezt azonban, csak saját produktív erőinek kibontakoztatásával érheti el, ami alapjául szolgál a világhoz való viszonyulásának, azaz a produktív orientáltság kell, hogy jellemezze.

Az elidegenedett ember, szerinte másképp oldja ezt meg, mégpedig a konformitás útján. Akkor érzi magát biztonságban, ha amennyire csak lehetséges, hasonló a

többi emberhez. Fő célja mások tetszésének megnyerése. Biztonságérzetét a legjobban az fenyegeti, ha különbözik környezetétől. Ebből adódik erős törekvése a korlátlan konformitásra. Az adott sémától való minden eltérés, minden kritika félelmet ébreszt benne és csökkenti biztonságérzetét. „Az ember úgy függ mások véleményétől, mint a narkómániás a drogjától, és ennek mértékében önbizalma egyre csökkent. A bűntudat érzését, amely néhány generációval ezelőtt uralta az érzelmi életet, s amelynek alapjául a bűn fogalma szolgált, most felváltotta a kisebbségi érzés, amelynek alapja a félelem, hogy az ember különbözik a többiektől.”¹⁵

A másik népszerű kifejezés, amellyel a lelki egészséget jellemzik, a boldogság. Ez alatt általában a bánat és a fájdalom hiánya értendő. Az emberi létből azonban rengeteg fájdalom és bánat következik.

Az elidegenedett ember boldogsága belső passzivitás, ami a fogyasztói magatartással függ össze. Az átlagember állandóan mindenféle élvezetre és szórakozásra törekszik, ugyanakkor legbelül igen csüggedt. Jellemző rá a belső üresség és produktív erőinek bénulása.

FROMM szerint „Az élet célja, intenzíven élni az életet, megszabadulni a gyermeki nagyzási mániától és tudomásul venni saját valódi korlátozott erőinket. ... elviselni a bizonytalanságot a legfontosabb kérdésekben, amik az élet során felmerülnek, ennek ellenére hinni gondolatainkban, érzéseinkben, amennyiben azok valóban tőlünk származnak.”¹⁶

Az elidegenedett ember nem lehet egészséges, írja Fromm. Mint tárgyat éli meg saját magát. Hiányzik belőle az önmagával való azonosság tudata. Ez a hiány egy mélyről jövő szorongó állapotot idéz elő.” Az attól való félelem, hogy a semmivel kell szembenéznie, kínzóbb, mint a pokolrajutástól való rettegés. „Ha a modern kort joggal nevezhetjük a félelem korának, akkor ezt elsősorban az ebből adódó szorongás miatt tehetjük, hogy az ember nem érzi magát azonosnak önmagával. „Amennyiben olyan vagyok, amilyennek kívánsz” én nem vagyok, állandóan félek mások ítéletétől és állandóan azon fágadozom, hogy tetsszem.”¹⁷

Az elidegenedés másik következménye a bűntudat érzése. Az emberek ezerféle dologért tesznek maguknak szemrehányást. A mai ember a korábbi generációk számára ismeretlen komfortban és kényelemben él, ugyanakkor érzi, hogy a még nagyobb komfort utáni hajsza közben élete kicsúszik kezei közül, s így állandóan bűntudatot érez az elszalasztott lehetőségek miatt.

„Az elidegenedett ember boldogtalan. Azért hajszolja az élvezeteket, hogy mélyről jövő szorongó érzéseit elnyomja. Időt akar megtakarítani, s ugyanakkor kétségbeesetten törekszik arra, hogy a megtakarított szabadidőt valahogy agyonüsse.”¹⁸

Ahhoz, hogy végérvényes választ adjon arra a kérdésre, hogy az elidegenedés kapcsolatba hozható-e a lelki betegségekkel, előbb azt elemzi, hogy az ember milyen módon kapcsolódhat a világhoz. Ezt kétféle képpen lehetséges. Egyrészt értelmileg, ez szükséges az életbenmaradáshoz. Másrészt érzelmileg, szubjektíven. „Az az ember, aki ébren is álmodik, és kizárólag saját belső világának él, képtelen objektív összefüggéseiben látni a világot, lelki beteg. Az az ember viszont, aki fényképszerűen észleli a valóságot, de ennek semmi kapcsolata saját belső világával, elidegenedett önmagától. A skizofrénia és az ember önmagától való elidegenedése kiegészíti egymást. A betegség mindkét formájánál hiányzik az emberi tapasztalatok egyik pólusa.”¹⁹

5. Az „egészséges társadalom”

Az egyetlen konstruktív megoldás FROMM szerint a szocializmus. Csak a szocializmus győzheti le az emberek és a dolgok elidegenedését, a kizsákmányolást, a válságokat és háborúkat, valamint a negatív szabadságtól való menekülés neurotikus kényszermechanizmusait. A szocializmus racionális társadalmat és racionális pszichés alkatot állítana ezek helyébe.

Az, hogy a megoldás a szocializmusban van, FROMM szerint magától értetődik, a probléma abban rejlik, hogy hogyan található meg az egészséges társadalomhoz vezető út. Egyetért Marxszal abban, hogy az új társadalom lényege az elidegenedett emberi viszonyok megszüntetése. Szerinte is az emberrel kell kezdeni a társadalom és a történelmi fejlődés vizsgálatát, azonban a valóságos, konkrét emberből kell kiindulni nem pedig egy absztrakcióból. A konkrét embert, annak fiziológiai és pszichológiai tulajdonságait kell vizsgálni.

FROMM szerint tehát Marx tévedett, amikor az embert racionális lénynek tartotta. Nem vette figyelembe a freudi felfedezéseket, azt, hogy az ember irracionális cselekedeteit és érzelmeit kényszeres-neurotikus indítások határozzák meg és racionális gondolkodása főleg racionalizálásból áll. „Nem értékelte kellően az emberi szenvedélyek összetettségét. ... Nem ismerte fel az emberben működő irracionális erőket, melyeknél fogva az ember fél a szabadságtól, és amelyek hatalomvágyának és destruktív tendenciáinak forrásai.”²⁰

És e gondolatmenetet folytatva következik: „Nincs igaza, a munkásosztály romantikus idealizálásával sem, ez inkább a teoretikus gondolkodás eredménye, mint a munkásság valóságos tanulmányozásáé.”²¹ A munkásosztály nemcsak a láncait veszítheti el, ahogy Marx írja, hanem azokat az irracionális szükségleteit is, amelyek kialakultak, miközben láncait viselte. Tehát a termelési eszközök szocializálása után szintén egy kényszeres motivációktól vezetett osztály kerül uralomra. Azok az emberek, akik maguk erkölcsileg nem változtak meg, nem tudják a jobb társadalmat létrehozni. Az embereknek előbb ki kell gyógyulniuk egyénileg neurotikus kényszeireikből, s csak utána valósulhat meg a szocializmusba való átmenet. A társadalom FROMM szerint csak úgy változtatható meg, ha megváltoztatják a benne élő egyéneket. Az ilyen értelemben neurotikus, beteg társadalom gyógykezélése tehát a társadalmat alkotó egyének gyógykezelését jelenti. A szociális változás legfőbb eszköze ennek megfelelően „a humanisztikus pszichoanalízis”. A pszichoanalitikus regenerálhatja az egyes egyéneket, s ők aztán elkezdhetik a régi társadalmon belül létrehozni az új viszonyok kis központjait. Ahogy egyre több és több egyén gyógyul ki neurózisából, úgy terjednek az új viszonyok.

Mindez nagyon emlékeztet az utópikus szocialisták által leírt megoldásokra, nem véletlen, hogy FROMM náluk keres szellemi támaszt. Ők nem a tulajdon kérdését hangsúlyozták elsősorban, hanem a munkaszervezést és az emberek közti kapcsolatokat.

FROMM tehát nemcsak Freudot rekonstruálja Marxszal, hanem ugyanakkor Freuddal reformálja Marxot. FROMM szerint az egyetlen út a megoldáshoz, hogy az egyén kigyógyítható örültségéből. E feladat elvégzéséhez azonban nincs elég pszichoanalitikus, ez szinte reménytelen.

Csaknem elkerülhetetlen a háború és a pusztulás.

FROMM tehát azáltal, hogy megmarad a pszichoanalízis fogalomrendszerében, a freudi végkövetkeztetéseket sem kerülheti el. „A bennünket fenyegető veszélyek, a háború és a robotizmus ... ámbár van még némi remény, az árnyékok hosszabbodnak, az örület hangja erősödik.”²²

Jegyzetek

1. E. FROMM: Die Frucht von der Freiheit. Steinberg V. Zürich, 1945. 20.
2. Uo. 22.
3. Uo. 32.
4. Uo. 42.
5. E. FROMM: Psychoanalyse und Ethik 84.
6. Uo. 85.
7. Uo. 88.
8. Uo. 88—89.
9. Uo. 92.
10. Uo. 100.
11. Uo. 110.
12. E. FROMM: Der moderne Mensch' Europäische Verlagsanstalt 1960. 8.
13. Uo. 176.
14. Uo. 176.
15. Uo. 177.
16. Uo. 177.
17. Uo. 183—184.
18. Uo. 185.
19. Uo. 186.
20. Uo. 233.
21. Uo. 233.
22. Uo. 318.

Felhasznált irodalom

- E. FROMM: Die Furcht von der Freiheit. Steinberg V. Zürich 1945.
E. FROMM: Der moderne Mensch. Europäische V. 1960.
E. FROMM: Psychoanalyse und Ethik. Stuttgart-Konstanz 1962.
E. FROMM: Haben oder Sein. DTV 1979.
K. MARX: Gazdasági-filozófiai kéziratok. Kossuth, 1977.
K. MARX: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. Marx-Engels Művei 46.
Bp. Kossuth, 1984.

WIRKUNG DER MARXISTISCHEN ENTFREMDUNGSTHEORIE AUF DIE TÄTIGKEIT VON E. FROMM

ERZSÉBET MÁLOVICS

Die Diagnose des in der gegenwärtigen bürgerlichen Gesellschaft lebenden Menschen wird aus dem Gesichtspunkt des sich entfremdeten Individuums von Fromm eingehend aber etwas einseitig beschrieben. In seinen Untersuchungen vermischen sich soziologische und psychologische Elemente. Die Entfremdung spielt in seinen Werken eine zentrale Rolle, während deren Analyse werden die Gedanken von Marx in grossem Masse verwendet; dementsprechend wird Freud von ihm revidiert.

ВЛИЯНИЕ ТЕОРИИ ОТЧУЖДЕННОСТИ К. МАРКСА НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ Е. ФРОММА

МАЛОВИЧ ЯНОШНЭ

Е. Фромм детально, но несколько односторонне, с точки зрения отчужденного индивидуума, описывает диагноз человека в современном буржуазном обществе. В его исследовании сочетаются социологические и психологические элементы. В произведениях философа проблема отчуждения стоит на центральном месте. В ходе анализа этой проблемы Е. Фромм в большой мере использует идеи К. Маркса и на их основе пересматривает программу Фрейда.

A SZOVJETUNIO TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉSÉNEK MEGGYORSÍTÁSA: SZÜKSÉGSZERŰ ÉS LÉNYEGI FELADAT

OPIJARI, V. I. — CSEPINOGA, V. G. — JAREMA, V. O.

A pártkongresszusok mindig fontos mérföldkövet jelentenek a kommunista építőmunkában, de vannak közöttük olyanok, amelyek különlegesen fontos szerepet játszanak országunk életében. Ezek közé tartozik az SZKP XXVII. kongresszusa is, amely országunk fejlődésének sok tekintetben fordulópontot jelentő időszakában határozott meg programadó célokat, és jelölte ki a párt stratégiájának csomóponti kérdéseit.

A kongresszus anyagai világos marxista—leninista elemzést adnak az ország belső helyzetének és a nemzetközi helyzetnek a fő tendenciáiról, mélyreható, általános elméleti következtetéseket vonnak le, reális tanulságokat és javaslatokat fogalmaznak meg. „A XXVII. kongresszus határozatai — olvashatjuk az SZKP Központi Bizottságának politikai beszámolójában — több évre és évtizedre előre meg fogják határozni haladásunk jellegét és ütemét, a szovjet szocialista társadalom minőségileg új állapotra felé haladását.”¹ A párt XXVII. kongresszusának minden határozatát mélyen áthatja az ország gazdasági-társadalmi fejlődése meggyorsításának koncepciója. „Az 1985. évi áprilisi plénumon elfogadott irányvétel társadalmunk társadalmi-gazdasági fejlődésének meggyorsítására — olvashatjuk a XXVII. kongresszus anyagaiban — annak a kifejeződése, hogy a párt felismeri az országban és a nemzetközi küzdőtéren jelentkező elvileg új helyzetet, átérzi felelősségét a haza sorsáért, el van tökéltve az átalakulás irányvonalának megvalósítására.”²

Az ország társadalmi-gazdasági fejlődése meggyorsításának nagyszabású koncepcióját az SZKP a történelmi fejlődés marxista értelmezésének az élet által igazolt fő elveire alapozza, a szocializmus alapvető előnyeire, arra, hogy ez a társadalmi rendszer az emberiség történelmében a legdinamikusabb, leghaladóbb társadalmi rendszer.

Az ország társadalmi-gazdasági fejlődése gyorsításának egyik elméleti előfeltétele a történelmi idő marxista—leninista értelmezése, amelyet a társadalmi-gazdasági, politikai és művelődési folyamatok gyorsaságával, ezeknek a folyamatoknak a történelmi feltételektől meghatározott tartalmi telítettségével mérjük. A történelmi fejlődés gyorsulása az emberi társadalom fejlődésének egyetemes törvényszerűsége. A nagy októberi szocialista forradalommal ezen törvényszerűség megnyilvánulásával elvileg új szakasza veszi kezdetét. Felhasználva a szocializmus előnyeit (a fejlődés tervszerűsége, a termelés alárendelése az össztársadalmi érdeknek és az egyes társadalmi csoportok érdekeinek, a válságok hiánya, a munkaképes lakosság teljes foglalkoztatottsága), hazánk történelmileg rövid idő alatt a gazdasági és társadalmi haladás magas szintjét érte el. Az egyik legfontosabb gyorsító tényező az SZKP-nak a tudományos kommunizmus elméletén alapuló forradalmi átalakító tevékenysége volt.

A hazánkban végbement forradalmi változások történelmi tapasztalatai szerint a társadalmi fejlődés gyorsításának általános törvényszerűségei nem zökkenőmente-

sen valósulnak meg valamely meredeken felfelé ívelő egyenes mentén. A gazdasági fejlődés gyors ütemének időszakai mellett társadalmunk történetében voltak lassúbb fejlődési szakaszok is, amikor a gazdasági pangás jelei is mutatkoztak. Ennek okai között vannak objektív okok is (a háborúk okozta rombolás), de szubjektívek is. Ez utóbbiak között meg kell említenünk, hogy a társadalmi fejlődés objektív tényezőit nem mindig vették teljes egészében figyelembe, megpróbálták a fejlődést indokolatlanul siettetni, és figyelmen kívül hagyva a társadalom anyagi és szellemi érettségének szintjét a kommunista társadalom elveit próbálták alkalmazni. A gazdasági fejlődés indokolatlan siettetése mellett ugyancsak csökkenti a gazdasági fejlődés ütemét az időszzerű változtatások véghezvitelében és az új feladatok megoldásában való této-vázás. Ilyen helyzet alakult ki a 70-es években és a 80-as évek elején, amikor a vitathatatlan eredmények mellett bizonyos kedvezőtlen tendenciák és nehézségek jelentkeztek hazánk népgazdaságának számos ágazatában.

A marxizmus—leninizmus elméletére támaszkodva és figyelembe véve a jelenlegi belső és nemzetközi helyzetet, valamint a szocializmus tökéletesítésének és a kommunizmusba való fokozatos átmenet programadó feladatait, az SZKP sokoldalúan megindokolta azt, hogy szükségszerű az ország társadalmi-gazdasági fejlődésének a gyorsítása. A párt abból indul ki, hogy a Szovjetunió a szocialista és kommunista építőmunka során jelentős sikereket ért el a szovjet társadalom fejlesztésében. „A párt érvénybe levő Programjának elfogadása óta — hangzik a politikai beszámolóban — a szovjet társadalom jelentős fejlődésen ment át.”³ Ez idő alatt az ország nemzeti vagyona ötszörösére nőtt, és elérte a 3,6 trillió rubelt (a föld, a természeti kincsek és az erdők ára nélkül).⁴ Ez az összeg magába foglalja mind a társadalom munkájának eddigi eredményeit, mind a most folyó termelését: a termelés álló és forgó alapjait, a társadalmi-kulturális rendeltetésű nem termelő alapokat, az ország lakásállományát, a lakosság egyéni vagyonát, a termelés készleteit és tartalékait.

A nemzeti vagyon legfontosabb alkotórészét képezik a termelő alapok, amelyek a termelő kapacitás gerincét alkotják. Ezek az elmúlt negyedszázad alatt hétszeresükre növekedtek. Megerősödött a nem termelő kapacitás szférája is, ezek álló alapja ugyanezen idő alatt elérte a 760 milliárd rubelt.⁵

A termelő kapacitás megerősítése lehetővé tette a termelés volumenének jelentős növelését a népgazdaság legfontosabb ágazataiban. Így az ipari termelés volumene 7-szeresére, a mezőgazdaságé 1,7-szeresére, a teherszállítás összértéke 4-szer, a személyszállításé majdnem 4-szeresére nőtt.⁶ Egy sor fontos ipari termék terén (acél, műtrágya, traktor, cement, gyapjú, állati zsiradék) ma iparunk az első helyet foglalja el a világon. Ez lehetővé tette, hogy a tudományos-technikai és gazdasági potenciálunk lényegesen megközelítse az USA gazdasági szintjét, és néhány fontos termék gyártása terén meghaladja azt.

Amíg 1950-ben országunk nemzeti jövedelmének volumene az USA-énak csak 31%-át tette ki, addig ma eléri a 67%-át. Az ipari termelés terén ezek a számok 30, illetve 80 százalékot tesznek ki.⁷

Ezek az eredmények lehetővé tették a szovjet emberek életszínvonalának jelentős emelését. Az ország nemzeti jövedelme az utóbbi negyed évszázad alatt négyeszeresére nőtt. A lakosság reáljövedelme ez alatt az idő alatt 2,6-szeresére emelkedett.⁸ Ez egyrészt a munkabér növekedése, másrészt a különböző társadalmi fogyasztási alapokból történő kifizetések és juttatások emelkedése révén vált lehetővé. A lakosság jövedelmének növekedése a szovjet emberek fogyasztási struktúrájának, a kereslet jellegének és a fogyasztási javak minőségével szemben támasztott követelmények lényeges változtatásával járt együtt. 1960-ban minden száz család közül csak négynek volt hűtő-, mélyhűtőgépe, illetve mosógépe. Nyolcnak televíziókészüléke, 46-nak

rádiója, jelenleg 100 közül 91 családnak van hűtő-, illetve mélyhűtőgépe, 70-nek mosógépe, 96-nak televízió, illetve rádiókészüléke.⁹

Lényeges előrehaladás történt a lakásprobléma megoldása terén. Az elmúlt 25 év alatt felépült 54 millió lakás, ami lehetővé tette a családok többsége lakáskörülményeinek a javítását.¹⁰ Jelenleg a városi lakosság több mint 80%-a külön lakásban él.

Új fellendülést értünk el a szovjet társadalom szellemi élete terén. Általánossá tettük a középfokú oktatást. Négyeszeresére nőtt a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma. Általánosan elismertté váltak a szovjet tudomány, az orvostudomány, a kultúra vívmányai.

Az ország gazdasági erejének, a termelés volumenének növekedése, az életszínvonal emelkedése, a fogyasztás növekedése, és szerkezetének bonyolultabbá válása új követelményeket állított a gazdaság elé: a társadalmi-gazdasági fejlődés dinamizmusának fokozását, áttérést az újratermelés intenzív formájára, a gazdasági növekedés minőségi tényezőinek aktivizálását. Ezek a feladatok annál is inkább időszzerűvé váltak, hogy a 70-es években a népgazdaságban szaporodni kezdtek a nehézségek, észrevehetően lelassult a gazdasági növekedés üteme. Ezt szemlélteti az alábbi táblázat is:

A fontosabb gazdasági mutatók növekedésének üteme
a Szovjetunió népgazdaságában (százalékban)¹¹

	1961— 1965	1966— 1970	1971— 1975	1976— 1980	1981— 1985
Nemzeti jövedelem	32	41	28	21	17
Ipari termelés	51	50	43	24	20
Mezőgazdasági termelés éves átlaga	12	21	13	9	6
Fogyasztási áruforgalom	34	48	36	24	16
A társadalmi munka termelékenységé	29	37	25	17	16,5
Reáljövedelmek	19	33	24	18	11

A tervezettnél lassabban valósult meg a termelés intenzívebbé tétele. Nem kielégítő mértékben tökéletesedett a népgazdaság szerkezete, nem felelt meg a tudományos-technikai forradalom követelményeinek. Ennek következtében — mutat rá a politikai beszámoló — nem teljesültek a gazdasági fejlődésnek az SZKP Programjában kitűzött feladatai, sőt a IX. és a X. ötéves tervek mérsékeltebb célkitűzései sem. Nem sikerült teljesíteni az ezekre az évekre kitűzött szociális programokat sem. A tervezettől elmaradt az anyagi alapok, a tudomány és művelődés, az egészségügy, valamint a lakosság kulturális és egyéb szolgáltatásainak fejlődése.

A XXVII. kongresszus anyagai meggyőzően bizonyítják: mindennek oka abban rejlik, hogy nem vették kellőképpen figyelembe a gazdasági helyzet gyökeres változását, nem nyilvánult meg kellő politikai kintartás a szerkezeti változások megvalósításában, az irányítási formák és módszerek megújításában, nem tudatosult a gazdálkodás intenzív formáira való áttérés aktualitása és halaszthatatlansága, annak szükségessége, hogy aktívan felhasználjuk a tudományos-technikai fejlődés vívmányait.

Sok szó esett arról, hogy mindez mennyire szükségszerű, ám a foganatosított intézkedések felemások, következtelenek voltak, és ezért nem bizonyultak eléggé hatékonyaknak. A gazdaság a tehetetlenségi erő hatására lényegében extenzív alapon fejlődött, arra orientálódott, hogy új munkaerő- és anyagi tartalékokat vonjon be a termelésbe. A munkatermelékenység növekedési üteme lelassult, és a hatékonyság több más mutatója terén is hanyatló tendencia jelentkezett. Ugyanakkor a lakosság

pénzbeli jövedelmei a tervben előirányzottaknak megfelelően növekedtek. Ennek következményeként szakadék jött létre a társadalmi fogyasztás és a termelés elért szintje között, a fizetőképes kereslet és annak anyagi fedezete között. Épp ennek az ellentmondásnak a feloldása az egyik fő oka a társadalmi-gazdasági fejlődés elkerülhetetlen gyorsításának.

„Ma a párt, az egész nép elsőrendű feladata — olvashatjuk politikai a beszámolóban — határozottan megtörni a gazdasági fejlődés kedvezőtlen tendenciáit, kellő dinamizmust adni neki, teret biztosítani a tömegek alkotó kezdeményezésének, a valóban forradalmi átalakulásoknak.”¹²

A szovjet gazdaság fejlődésének a gyorsítása összefügg a szocializmus és a kommunizmus legmagasabb céljainak megvalósításával, vagyis a szovjet emberek anyagi és szellemi igényeinek mind teljesebb kielégítésével, valamint olyan körülmények megteremtésével, amelyek biztosítják a szovjet emberek képességeinek sokoldalú fejlesztését és azok hasznosítását. Mindez a szovjet emberek élet- és munkakörülményeinek javításával is összefügg. Ehhez pedig elengedhetetlen a közszükségleti cikkek gyártásának és a lakossági szolgáltatásoknak a további bővítése, a nagyarányú lakásépítés, a városok és falvak közműveinek fejlesztése, az egészségvédelem tökéletesítése, a közművelődés, kultúra, művészetek fejlesztése, vagyis széles körű szociális programok megvalósítása. Érthető, hogy ilyen célok elérésének egyetlen járható útja a hatékonyság és az előrehaladás ütemének fokozása.

Az ország gyorsított gazdasági-társadalmi fejlődésének a szükségességét komoly külső tényezők is indokolják. A szocializmus történelmi vívmánya a katonai stratégiai egyensúly megteremtése a Szovjetunió és az Egyesült Államok, illetve a Varsói Szerződés szervezete és a NATO között. Ez megerősítette a Szovjetunió, a szocialista országok és a többi haladó erő helyzetét, áthúzta az imperializmus agresszív köreinek számításait, hogy egy globális atomháborút megnyerhetnek. Mindamellet az imperializmus erői nem hagytak fel azzal a reménnyel, hogy katonai, stratégiai erőfölénnyel tegyenek szert a szocializmus erői fölött, és hogy ebből a helyzetből diktálják feltételeiket. Különös igyekezetet tanúsít ebben az a jobboldali csoportosulás, amely a 80-as évek elején jutott hatalomra az Egyesült Államokban, s amely a katonai erőfölény doktrínáját tette meg fő politikai fegyverévé. Az imperializmus agresszív politikája és fenyegetései közepette a Szovjetunió kénytelen védelmi erejének fokozásáról gondoskodni, mindez szintén csak az ország társadalmi-gazdasági fejlődésének a gyorsítása útján érhető el.

A gyorsítás stratégiáját a kapitalista világtól való gazdasági függetlenségünk biztosítása is megköveteli. Az imperializmus mindig is megpróbálta a gazdasági diktátum, a gazdasági korlátozások és bojkott módszereit alkalmazni országunkkal szemben, hogy fékezze gazdasági építőmunkánkat. Annak érdekében, hogy biztosítsuk magunkat a véletlenektől, meg kell teremtenünk a teljes gazdasági függetlenséget a kapitalista országoktól, elsősorban a legfontosabb stratégiai szférában. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy a Szovjetunió sikra száll a fejlett kapitalista országokkal való gazdasági együttműködésért. De csakis az egyenlőség, a kölcsönös megegyezések szigor betartásának alapján.

A Szovjetunió gazdasági-társadalmi fejlődésének gyorsítása terén a XXVII. kongresszus által meghatározott feladatok összefüggnek a szocialista országokkal, többek között a baráti Magyarországgal való még szorosabb együttműködés erősítésével is. Mint ismeretes M. Sz. Gorbacsov elvtárs, felszólalva a Csepeli Gépgyárban 1986. június 9-én tartott barátság i nagygyűlésen, meglelégedéssel említette, hogy „a szovjet és magyar tudósok, közgazdászok, gazdasági szakemberek közös vállalatok, tudományos csoportok, laboratóriumok szervezésén munkálkodnak”.¹³ Emellett

különösen hangsúlyoznunk kell, hogy ezek a közös vállalatok a gépgyártás vezető ágazataiban, az elektronikában és a mikroelektronikában, a robottechnikában és a biotechnológiában szerveződnek.

Tehát a társadalmi-gazdasági fejlődés gyorsítását mind az ország belső fejlődésének szükségletei, mind a külső feltételek szükségessé teszik. „Az SZKP úgy véli — hangzik az új szerkesztésű program —, hogy a jelenlegi belső és nemzetközi viszonyok közepette a szovjet társadalom sokoldalú haladása, fokozatos fejlődése a kommunizmus felé csak *a gazdasági-társadalmi fejlődés gyorsításával* biztosítható és így kell biztosítani. Ez a párt stratégiai irányvonala...”¹⁴ Mi ennek a lényege? Ez a folyamat sokrétű. Jelenti elsősorban a gazdasági fejlődés ütemének a gyorsulását: „A fejlődés ütemének kérdése — hangzott el a XXVII. kongresszuson — mindig is a párt gazdaságpolitikájának központi kérdése volt és marad. A jelenlegi szakaszban a gyorsítás koncepciójának fényében mindez elvi jelentőséget és új tartalmat nyer.”¹⁵ A gyorsulás feltételezi a gazdasági növekedés üteme érezhető lassulásának leküzdését. Ez a lassulás különösen élesen jelentkezett a XI. ötéves terv első éveiben. 1982-ben az ipari termelés növekedésének üteme 1,5-szer volt alacsonyabb a X. ötéves terv éves átlagánál, a reáljövedelmek növekedése gyakorlatilag megállt. Az SZKP KB 1982. évi novemberi plenumán elfogadott határozott intézkedések bizonyos ösztönzést adtak a gazdasági fejlődésnek. Ezt a javuló tendenciát megerősítette és tovább ösztönözte „Az SZSZKSZ gazdasági és szociális fejlesztése fő irányainak az 1986—1990. évekre és a 2000-ig terjedő időszakra „vonatkozó dokumentum. Az elkövetkező 15 évben azt tervezzük, hogy megkétszerezzük a nemzeti jövedelem és az ipari termelés volumenét.

A gazdasági növekedés ütemének gyorsításában fontos szerep jut a XII. ötéves tervnek, amely az első és igen felelősségteljes szakasza az SZKP hosszú távú gazdasági stratégiája megvalósulásának. Éppen ebben az időszakban kell a szovjet gazdaságot gyorsuló pályára juttatni. Erről tanúskodik a következő táblázat is.¹⁶

	Abszolút növekedés (milliárd rubel)		Évi átlagos növekedés százalékban	
	1985. 1980- nos vi- szo- nyítva	1990-es adat az 1985-össel össze- hasonlítva (az „Irányelvek” szerint)	XI. ötéves terv	XII. ötéves terv (az „Irányelvek” szerint)
A felhalmozásra és fogyasztásra használt nemzeti jövedelem	71	96—111	3,1	3,5—4,0
Ipari termékek ezen belül:	135	169—194	3,7	3,9—4,4
A csoport	99	123—142	3,6	3,7—4,2
B csoport	36	46—52	3,9	4,1—4,6
Mezőgazdasági termékek (a termelés éves átlagos növekedése az előző ötéves tervvel összehasonlítva, 1983. évi árakon)	11	28—32	1,1	2,7—3,0
Kiskereskedelmi áruforgalom	46	59—73	3,1	3,4—4,0
A fizetett lakossági szolgáltatások mennyisége	9,8	13,7—18,2	5,0	5,4—7,0

A táblázat adatai azt mutatják, hogy a gazdasági fejlődés ütemének főbb mutatói a XII. ötéves tervben meghaladják az előző ötéves tervéit. Ez nemcsak a gyorsítás megvalósítását teszi lehetővé a jelenlegi ötéves terv időszakában, hanem biztos alapot képez a gazdasági-társadalmi növekedés ütemének fokozásához az elkövetkező évtizedben is.

A társadalmi-gazdasági fejlődés gyorsítása azonban nem szűkíthető le csupán a gazdasági növekedés ütemének gyorsítására. Arról van szó, hogy gazdasági növekedést a minőségi, intenzív tényezők alapján kell elérni, pedig nem úgy, mint korábban, a gazdasági erőforrások növelésével, hanem a termelés intenzívebbé tételével, az egész gazdasági front intenzifikálásával. „Határozott fordulatot kell végrehajtani — mint az SZKP új szerkesztésű Programjában olvasható — a termelés intenzívebbé tételében, minden egyes vállalatot, minden ágazatot a gazdasági növekedés minőségi tényezőinek a mindenek előtt való és teljes kihasználására kell újraorientálni.”¹⁷

A XII. ötéves tervben határozott lépéseket kell tenni az ország népgazdaságának intenzív alapokra való átállítására. Így például a nemzeti jövedelem növekedési üteme a tervek szerint ebben az ötéves tervben 2—5 ponttal magasabb lesz, mint az elmúlt ötéves tervidőszakban, az ipari termelés növekedési üteme 1—4 ponttal, a mezőgazdasági termékeké 8—10 ponttal. Ugyanakkor az anyagi termelés szférájában foglalkoztatottak száma a XII. ötéves tervben 1,8 ponttal lesz alacsonyabb, mint a múlt tervidőszakban. A fő termelői alapok 7 ponttal, a munkaeszközök termelése pedig 2 ponttal lesz alacsonyabb.¹⁸

Ezek az adatok meggyőzően bizonyítják, hogy az ország gazdaságának fejlődése a jelenlegi tervidőszakban a sokoldalú intenzifikálás révén fog végbemenni. A termelés növekedésének fő tényezőjévé az erőforrásokkal való takarékoskodás válik. A társadalmi munka termelékenységét 20—23%-kal tervezzük növelni. A nemzeti jövedelem, az ipar és más termelő ágazatok termékeinek növekedését gyakorlatilag először tervezzük teljes egészében a munkatermelékenység növekedése révén elérni. Enélkül a népgazdaságnak pótlólagosan több mint 22 millió dolgozóval többre lenne szüksége. A takarékoság válik a fokozott fűtőanyag-, energia-, nyersanyag- és egyéb anyagszükségletek kielégítésének fő forrásává is. A számítások szerint, ha a nemzeti jövedelem tervezett növelését továbbra is az eddigi, nagyrészt extenzív alapon biztosítanánk, akkor minden ötéves tervidőszakban 10—15%-kal kellene növelnünk a fűtő- és nyersanyag termelését, 30—40%-kal a tőkebefektetést és 8—10 millió embert kellene pótlólagosan bevonni a termelésbe.¹⁹ Társadalmunk jelenleg nem rendelkezik ilyen lehetőségekkel.

A gazdaság intenzív típusú fejlesztésére való áttérés olyan lényegbe vágó problémák megoldásával kapcsolatos, mint a termékek és a munka minőségének javítása. A megtermelt termékek és a szolgáltatások minőségi mutatóinak lényeges javítása az ország gyorsított gazdasági-társadalmi fejlesztésének szerves részét képezi. A Szovjetunió több termék tekintetében vezető helyre tett szert a világban, ezeknek a termelés megközelíti azt a szintet, amely teljes egészében biztosítja a szükségletek kielégítését. Ugyanakkor a termékek és a szolgáltatások minősége igen gyakran nem felel meg a követelményeknek. Mint ezt a XXVII. kongresszuson is szóvá tették, tervezési hibák következtében, a technológiai fegyelem megsértése, rossz minőségű alapanyagok felhasználása, gyenge minőségű munka miatt nagy anyagi és erkölcsi veszteségek érnek minket. A gazdaság olyan szintre jutott, amelyen a minőség gyökeres megjavítása nélkül már nem lehet megoldani egyetlen nagyszabású termelési vagy szociális feladatot sem. Hangsúlyoznunk kell, hogy a termékek minőségének javítása egyúttal az erőforrások gazdaságos felhasználását is jelenti. A jó minőségű termékek a szükségletek nagy tömegét elégítik ki és erőforrásokat takarítanak meg.

A minőség a gazdasági növekedés legfontosabb mutatójává válik. A XXVII. kongresszus határozata felhívja a figyelmet arra, hogy „a termékek és szolgáltatások minőségének gyökeres megjavítását elsőrendű fontosságú feladatnak kell tekinteni, mivel ez a gazdasági intenzifikálásának, a növekvő népgazdasági és lakossági szükségletek egyre teljesebb kielégítésének legfontosabb tényezője.”²⁰ Már a XII. ötéves terv azzal számol, hogy az osztályon felüli minőségű ipari termékek aránya 1,9—2,1-szeresére nő, javul a technika megbízhatósága, nőnek tartalékai.

A gyorsított társadalmi-gazdasági fejlődés jellemző vonása az, hogy a szovjet társadalomban mindinkább erősödik a társadalmi-gazdasági folyamatok dinamizmusa. A politikai beszámoló az egyik legfőbb feladatnak éppen a szovjet gazdaság fejlesztésének ezt a dinamizmusát jelöli meg. Ez mindenekelőtt a népgazdaságban végbemenő tudományos-technikai átalakulások gyorsaságában jelentkezik. „Az a feladat áll előttünk — olvashatjuk a párt új szerkesztésű programjában —, hogy megvalósítsuk a népgazdaság új technikai rekonstrukcióját és ezen az alapon átalakítsuk a társadalom anyagi-technikai bázisát.”²⁰ Az elkövetkező 15 év folyamán meg kell kétszerezelnünk az ország termelői potenciálját párhuzamosan gyökeres minőségi megújításával. Az ország anyagi-technikai bázisának gyors megújításáról van szó, arról, hogy minőségileg új szintet érjünk el, amely megfelel a világszínvonalnak.

A dinamizmus erősödése egyben a haladó szerkezeti változások megvalósítását is jelenti. Ezek irányát a XXVII. kongresszus határozta meg. „A népgazdaságnak — mondja az új szerkesztésű pártprogram — a kellő időben és rugalmasan kell alkalmazkodnia a tudományban, technikában, technológiában a társadalmi és az egyéni igényekben végbemenő progresszív változásokhoz.”²² A „Fő irányelvek” sokoldalú meghatározását nyújtják a népgazdaság szerkezeti változtatása terén szükséges legfőbb feladatoknak, a különböző népgazdasági ágazatok fejlesztésének és a többi elérendő céloknak. Fő feladatként jelöli meg a végtermékek termelésének a félkésztermékekkel szembeni gyorsabb növekedését. A XII. ötéves tervben a nyersanyag- és anyagköltségek növekedésének minden egyes rubelére 1,4-szer több végterméket kapunk, mint az 1981—85. években. A feldolgozó iparban a végtermékek termelése majdnem 2-szer magasabb ütemben nő, mint az energia- és nyersanyagtermelés. Ez is a végtermékek termelésének gyorsabb ütemét bizonyítja. Dinamikusabban fognak fejlődni azok az ágazatok, amelyek a tudományos-technikai haladás meghatározói és amelyek a gyorsabb gazdasági megtérülést biztosítják. Ide tartozik a villamos-energetika, a kőolaj- és a vegyipar, gépgyártás.

A gazdasági fejlődés dinamizmusa abban is megnyilvánul, hogy fokozottabban, mint korábban orientáljuk a különböző ágazatokat a közszükségleti cikkek gyártására és a lakosság szolgáltatások bővítésére. Ezt az irányzatot fejezi ki az ipari termelés B csoportjának gyorsabb ütemű fejlesztése, mint az A csoporté.

A dinamizmus fokozását jellemző szerkezeti átalakítás legfontosabb irányai közé tartozik a szovjet emberek sokrétű és fokozódó szükségleteinek a kielégítése. Már a jelenlegi ötéves terv előírja a mezőgazdasági termelés növekedési ütemének a megkétszereződését, hogy ezáltal biztosítsuk a hús, tej, zöltség és gyümölcs egy főre jutó fogyasztásának növekedését. Az előírányzatok között szerepel az a feladat, hogy a könnyű- és a helyiipart, a szolgáltatásokat és a kereskedelmet a technikai haladás élvonalába juttassuk, s hogy meggyorsítsuk fejlődésük ütemét. Ez lehetővé teszi, hogy lényegesen bővüljön a nem élelmiszer jellegű közszükségleti cikkek gyártása és a szolgáltatás javuljon minőségük, és ezen az alapon minél teljesebben elégíthessük ki a szovjet emberek szükségleteit.

Ily módon a társadalmi-gazdasági fejlődés gyorsítása nem szűkíthető a gazdasági növekedés ütemének növelésére. „A lényeg a növekedés új minőségében rejlik —

hangoztatja a politikai beszámoló —: a termelésnek a tudományos-technikai haladásra alapozott, teljes mértékű intenzifikálásában, a gazdaság szerkezeti átalakításában, az irányítás hatékony formáiban és a munka ösztönzésének a megszervezésében.”²³

A gyorsított társadalmi fejlődés a társadalmi szféra dinamizmusának a növekedését is jelenti, főképp a társadalmi fogyasztás dinamizmusának a növekedését. Ennek irányát az új szerkesztésű pártprogram határozza meg. „Az SZKP feladatul tűzi ki — olvashatjuk ebben a dokumentumban — a szovjet emberek jólétének minőségileg új szintre való emelését, az anyagi, szociális és kulturális javak olyan szintjének és szerkezetének a biztosítását, amely messzemenően megfelel a harmonikusan fejlett, szellemileg gazdag személyiségek kialakítása céljainak, és annak, hogy lehetővé váljon a szovjet emberek képességeinek és tehetségének a hasznosítása a társadalom javára.”²⁴

Ily módon, amikor a társadalmi-gazdasági fejlődés gyorsításáról beszélünk, nem egyszerűen a gyorsításról van szó, hanem a fejlődés gyorsításáról, amely magába foglalja szovjet társadalom valamennyi szférájának mélyreható minőségi változását. A gyorsításra vett irányvonal — hangsúlyozza a politikai beszámoló — nem szűkíthető le a gazdasági szféra átalakítására. Ez aktív társadalompolitikai, a társadalmi igazságosság következetes érvényesítését tételezi fel. A gyorsításról stratégiája a társadalmi viszonyok tökéletesedését, a politikai és ideológiai intézmények munkamódszereinek megújítását, a szocialista demokratizmus elmélyülését, a tehetetlenség és a konzervativizmus határozott leküzdését is jelenti, vagyis mindannak a leküzdését, ami a társadalmi haladást gátolja.²⁵

A társadalmi-gazdasági haladás irányvonalának kidolgozásával egyidőben az SZKP feltárta a megvalósításhoz szükséges eszközöket is. Ezek a társadalmi tulajdonon alapuló szocialista termelési mód előnyeiben rejlenek. A Szovjetunió jelenleg sokoldalúan fejlett, erős gazdasággal rendelkezik. A felhasználható termelési erőforrások (munkaerő, tőkebefektetések, fűtő- és nyersanyag) volumene terén országunk megelőzi valamennyi kapitalista országot, beleértve az Egyesült Államokat is. Hatalmas tudományos potenciállal rendelkezünk: 1,5 millió tudományos munkatárssal. Ez arról tanúskodik, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés gyorsításához minden erőfeltétellel rendelkezünk. A társadalom rendelkezésére álló lehetőségek jobb kihasználása képezi a gyorsítás stratégiájának legfontosabb erőforrását. Amint a politikai beszámoló is hangsúlyozza, „szervezési-gazdasági, társadalmi-pszichológiai tényezőkről van szó, vagyis arról, hogy jobban használjuk ki a meglévő társadalmi potenciált, növeljük a munka ösztönzésének hatékonyságát, erősítsük a szervezettséget és fegyelmet, küzdjük le a rossz gazdálkodást”.²⁶ Itt elég fontos tartalékaink vannak.

A Szovjetunióban hatalmas termelési potenciál jött létre. A XII. ötéves terv kezdetén a fő termelési alapok értéke meghaladta az 1,5 trillió rubelt. De ezek az alapok nem mindenütt vannak kellően kihasználva. Különösen vonatkozik ez a gépek és felszerelések, vagyis az alapok aktív részének a kihasználtságára.

Igy például a gépgyártásban a gépek alig több, mint egy műszaknyi időre vannak kihasználva. Lényegesen a műszakon belüli gépállások is, ezek elérik a műszakidő 14%-át. Nem ritka jelenség, hogy késlekedik a termelő kapacitások üzembe helyezése. Mindez oda vezet, hogy az ország évente több milliárd rubel értékű ipari terméktől esik el. A kapacitások tervezett szintű kihasználása csak a nehéziparban is lehetővé teszi, hogy a termékgyártás növekedési ütemét megkétszerezzük.

Óriási tartalékok rejlenek a takarékos fűtő- és nyersanyag-felhasználásban. Erről tanúskodik Ukrajna népgazdaságának tapasztalata is. A szeverodonyecki „Nitrogén” termelési egyesülésben például az elmúlt ötéves tervben a termelés volumene 1,5-szere-

sére nőtt, az energia-felhasználás viszont gyakorlatilag az 1980-as szinten maradt. Ukrajna Erdőgazdasági Minisztériuma vállalatainál az elmúlt 10 évben a faanyag felhasználása az 1975. évi szinten maradt, miközben a termelés 1,5-szeresére nőtt.²⁷

Lényeges tartalékot jelent az ipari hulladékanyagoknak a termelésbe való bevonása. Köztársaságunkban a hulladékanyagok részesedése a termelésben az elmúlt öt éves tervben elérte a 12%-ot. A felhasználásukból nyert termékek értéke elérte a 17 milliárd rubelt.

A gyorsított társadalmi-gazdasági fejlődés egyik tartalékát azok a veszteségek jelentik, amelyek a szén, cement és műtrágya gondatlan szállítása, tárolása és felhasználása következtében jelentkeznek.

A párt feladatul tűzte ki ennek a tékozlásnak a megszüntetését, a felelősség fokozását minden anyagi érték megóvásáért és helyes felhasználásáért.

Különösen lényeges tartalékok rejlenek a mezőgazdasági termelésben. Itt első sorban a mezők és farmok termékvesztése jön szóba, amely a betakarítás, szállítás, tárolás és a feldolgozás során jön létre. Amint a XXVII. pártkongresszuson is szóvá tették, itt a többletfelhasználás tartaléka elérheti a 20%-ot, de egyes termékeknél a 30%-ot is. Ez fontos forrása a gyorsításnak a mezőgazdasági termelés terén.

Nagy tartalékok vannak a munkaerő-felhasználás terén is. Erről tanúskodik sok vállalat tapasztalata. Csupán a munkaszervezés javítása, a munkaidő-kiesés kiküszöbölése, a fegyelem megszilárdítása révén rövid időn belül sikerült a munkatermelékenység olyan mértékű fokozása, amelynek nagyságrendje néha eléri az öt éves tervre kitűzött mutatókét. Egy példa. A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala által végzett vizsgálat napján az odesszai forgácsoló gépgyárban 19%-kal növekedett a munka termelékenysége. A munkatermelékenység növelésének tartalékairól tanúskodik a fölösleges munkaerő jelenléte a termelésben. Közismert tény — hangsúlyozták a XXVII. pártkongresszuson —, hogy üzemeink, tervező és kutató intézeteink azonos teljesítmény mellett lényegesen több munkatársat foglalkoztatnak, mint a hasonló külföldi intézmények.

A munkaerő-felhasználás terén meglévő jelentős tartalékokról tanúskodik az új körülmények közötti gazdálkodás tapasztalata is. Így például az USZSZK volt Élelmiszeripari Minisztériumához tartozó vállalatoknál már a gazdasági kísérletek első évében a dolgozók létszáma 2800 fővel csökkent az előző évihez képest.

Nagy tartalékok rejlenek a beruházási építkezések javításában is. Ezen a téren súlyosan megsértették a létesítmények üzembe helyezésének határidejét, előfordult a beruházások drágulása, mértéktelenül megnőtt a befejezetlen építkezések és az üzembe nem helyezett gépi felszerelések száma. Volt eset arra is, hogy a beruházásokra kiutalt összegeket elsikkasztották. Jelenleg az országban több mint 300 000 objektum épül. A tőkebefektetések koncentrálása lehetővé fogja tenni a létesítmények kitűzött időn belül való átadását, az építő-szerelő munkák iránti igények lényeges csökkenését. A beruházási építkezések gyökeres megjavítása lehetővé teszi a termelő ágazatok termelésének kiegyensúlyozott növekedését, a veszteségek kiküszöbölését a népgazdaságban. Másfelől, mindez lehetővé teszi azt is, hogy meggyorsuljon a működő üzemek műszaki rekonstrukciója, ami elősegíti az erőforrásokat megtakarító technológiai folyamatok hatékony bevezetését.

Ez a gyorsított társadalmi-gazdasági fejlődés tartalékainak egyik csoportja. Ezen tartalékok felhasználása első sorban a fegyelem és rend megszilárdításától függ, az összes dolgozóval szemben támasztott fokozott követelményektől, a munkástól a miniszterig, a felelőtlenséggel és a bürokratizmussal folytatott fokozott harctól. Ezek a tartalékok nem követelnek nagy ráfordítást, de gyors és érzékelhető eredményt

hoznak. Megfelelő érdekltség és gazdálkodói szervezőkészség mellett — mint mondták a XXVII. kongresszuson — mindez nagy hasznot ígér.

Ezeknek a tartalékoknak a fontosságát hangsúlyozva le kell szögeznünk, hogy mindez nem oldja meg teljes mértékben a gyorsítás problémáját. Ezek a források egyszerűek és kimeríthetőek. Fontosságuk ellenére nem oldhatják meg a gyorsítás valamennyi feladatát: a gazdasági fejlődés minőségileg új szintjére való átmenetet. Olyan tartalékokra van szükségünk, amelyek biztosítják ezeket a minőségi változásokat. Az SZKP kijelölte ezeket a forrásokat. Ez elsősorban a tudományos-technikai haladás és a társadalom termelőerőinek gyökeres átalakítása.

Irodalom

1. Горбачев М. С. Политический доклад ЦК КПСС XXУП с «езду КПСС. Материалы XXУП с» езда КПСС. М., 1986., с. 3.
2. Там же, с. 5.
3. Там же, с. 3.
4. Экономическая газета, 1985, № 45, с. 2.
5. Там же.
6. Там же.
7. Народное хозяйство СССР в 1984 г. М.: Статистика, 1985, с. 67.
8. Горбачев М. С. Политический доклад Центрального Комитета КПСС XXУП с «езду КПСС. Материалы XXУП с. «езда КПСС, с. 22.
9. Экономическая газета, 1985, № 45, с. 2.
10. Там же.
11. Составлено на основе данных: Народное хозяйство СССР в 1970 году, с. 57; Народное хозяйство СССР в 1980 году, с. 41—47; Правда, 1986, 4 марта.
12. Горбачев М. С. Политический доклад Центрального Комитета КПСС XXУП с «езду КПСС. Материалы XXУП с «езда КПСС, с. 24.
13. Известия, 1986. 10 июня.
14. Программа Коммунистической партии Советского Союза. Новая редакция. Материалы XXУП с «езда КПСС, с. 139.
15. Рыжков Н. И. Об Основных направлениях экономического и социального развития СССР на 1986—1990 гг. и на период до 2000 года. Материалы XXУП с «езда КПСС, с. 288.
16. Там же, с. 231—232.
17. Программа Коммунистической партии Советского Союза. Новая редакция. Материалы XXУП с «езда КПСС», с. 141.
18. Рыжков Н. И. Об Основных направлениях экономического и социального развития СССР на 1986—1990 годы и на период до 2000 года. Материалы XXУП с «езда КПСС, с. 233.
19. Экономическая газета, 1985. №47, с. 2.
20. Основные направления экономического и социального развития СССР на 1986—1990 гг. и на период до 2000 г. Материалы XXУП с «езда КПСС, с. 279.
21. Программа Коммунистической партии Советского Союза. Новая редакция. Материалы XXУП с «езда КПСС, с. 141.
22. Там же, с. 143.
23. Горбачев М. С. Политический доклад Центрального Комитета КПСС XXУП с «езду КПСС. Материалы XXУП с «езда КПСС, с. 21.
24. Программа Коммунистической партии Советского Союза. Новая редакция. Материалы XXУП с «езда КПСС, с. 151.
25. Горбачев М. С. Политический доклад Центрального Комитета КПСС XXУП с «езду КПСС. Материалы XXУП с «езда КПСС, с. 21.
26. Там же, с. 41.
27. Ресурсосбережение и научно-технический прогресс. К.: Политиздат Украины, 1985, с. 13—14.

BESCHLEUNIGUNG DER GESELLSCHAFTLICH-WIRTSCHAFTLICHEN ENTWICKLUNG IN DER SOWJETUNION: NOTWENDIGE UND WERSENTLICHE AUFGABE

V. I. OPIJARI — V. G. TSCHEPINOGA — V. I. JAREMA

In der von drei Lehrkräften der Universität in Uschgorod verfassten Studie wird die Frage der Notwendigkeit der gesellschaftlich-wirtschaftlichen Beschleunigung in der sowjetischen Entwicklung auf Grund des Plenums des ZK der KPdSU im April 1985, des neu konstruierten Programms der Partei und des XXVII. kongresses geforscht.

Es wird das Bedingungssystem der Beschleunigung analysiert, ihre Notwendigkeit begründet, werden die Gebiete, Prozesse demonstriert, in denen die Beschleunigung zur Geltung gebracht werden muss.

Es wird auch betont, dass die Beschleunigung neben der wirtschaftlichen Sphäre auf alle Gebiete der sowjetischen Gesellschaft eingeht. Schliesslich werden die wichtigsten Mittel der Beschleunigung angeführt.

УСКОРЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СССР: НЕОБХОДИМОСТЬ И СУЩНОСТЬ

В. ОПИЯРИ — В. ЧЕПИНОГА — В. ЯРЕМА

Авторы работы рассматривают вопросы необходимости *ускорения* социально-экономического развития СССР на основе решений апрельского пленума ЦК КПСС (1985 г.), обновленной программы партии и XXVII съезда КПСС.

В связи с этим анализируется *система условий* ускорения, при этом выделяются возможности социалистической системы, мощное национальное достояние, возросший базис производственных фондов, интенсивное развитие производства.

Авторы статьи подчеркивают, что наряду с экономической сферой ускорение распространяется на все сферы советского общества.

В заключение работы проводится перечисление наиболее главных *средств* ускорения.

A MUNKÁSMOZGALOM KEZDETEI FRANCIAORSZÁGBAN [ADALÉKOK A JÚLIUSI MONARCHIA POLITIKAI-IDEOLÓGIAI ARCULATÁHOZ (1830—1848)]

D. SZÉNÁSI ÉVA

Az 1789-es polgári forradalom győzelme megnyitotta a kapitalista fejlődés útját Franciaországban. A tőkés rend konszolidációja Napóleon császársága idején ment végbe, ekkor születtek azok az intézmények, törvények és intézkedések, amelyek véglegesítették a polgárság uralmát. Noha a restaurációs időszak bizonyos korlátok közé szorította a kibontakozó kapitalista fejlődést, mégis, létének fenntartása érdekében, kompromisszumokra kényszerült a burzsoáziával. Végül elsőként a júliusi monarchia biztosítja azokat a kedvező feltételeket, amelyek a tőkés termelési viszonyok szélesebb körű elterjedéséhez és ezzel összefüggésben a munkásmozgalom kialakulásához vezetnek.

Franciaország a XIX. század első felében gazdaságilag a világ második legfejlettebb országa, a kor ipari nagyhatalmához, Angliához képest azonban mégis korszakos hátrányban van. Míg Angliában az ipari forradalom és a gyáripar kialakulása szempontjából döntő jelentőségűnek a XVIII. század második fele tekinthető, addig Franciaországban ez a folyamat a XIX. század első felében kezd kibontakozni, de tetőpontját a második császárság idején éri el. A francia ipar ugyanis az angollal ellentétben, a csak szórványosan fejlődő nagyipar mellett, megőrzi döntően kisüzemi és manufaktúrális jellegét. 1845-ben mindössze 3200 olyan üzem létezik, amely 50 munkánál többet foglalkoztat, és csak 135, amelyben 500-nál több munkás dolgozik.¹ Így a 30-as években a francia gazdasági élet szerkezetét sajátos kettősség jellemzi: a még túlsúlyban lévő tradicionális ipar (kézműipar, háziipar), és a kialakulóban lévő modern, gépi nagyipar együttélése. Bár az ipar fejlődése 1827—48 között megháromszorozódik, az ország mégis megőrzi döntően mezőgazdasági jellegét.

A gazdasági fejlődés azonban korántsem zavartalan, és ez különböző okokra vezethető vissza. Első helyen említhetjük a hittelélet elégtelenségét, amely gátolja mind az ipar, mind a mezőgazdaság nagyobb arányú fellendülését, mivel a meglévő hitelszervezetek, bankok a jelentősebb befektetések finanszírozásához nem rendelkeznek elegendő tőkével. Ismeretes, hogy az új bankpolitika alapjai csak az 50-es évek elejére alakulnak ki, így a polgárkirály uralkodása idején a pénztőkések spekulációit lényegileg semmi sem korlátozza egészen az 1847-es gazdasági válság kirobbanásáig. Ebből a szempontból rendkívül találó Marxnak az a megállapítása, hogy „a júliusi monarchia nem egyéb volt, mint a francia nemzeti gazdaság kiaknázására alakult részvénytársaság, ...”² Másodszor pedig nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt sem, hogy a megerősödő kereskedelmi- és banktőke inkább külföldi vállalkozásokat finanszíroz (ami tipikusan francia jelenség), és nem vagy csak részben kapcsolódik be. a hazai gazdasági élet vérkeringésébe.

A júliusi monarchia mélyreható változásokat idézett elő a társadalom szerkezetében is. A sajátos iparfejlődés következtében nagyszámú marad a közép- és kispolgári réteg, amely rányomja bélyegét a francia munkásmozgalom ideológiai fejlő-

désére. E társadalmi rétegek illúzióit fejezik ki a különböző utópista és kispolgári szocialista gondolkodók elméletei. A munkások többségét is a kisipar foglalkoztatja, a nagyüzemi munkásság tényleges száma kb. 1 millióra tehető, és főleg a nagyobb ipari központokba koncentrálódik (Párizs és környéke, Lyon, Lille). A munkásosztály legöntudatosabb elemei ez utóbbi rétegből kerülnek ki. Franciaországban a legforradalmibb, legszervezettebb munkásrétegek pedig a textiliparban és az építőiparban dolgoznak.

Az ország gazdasági szerkezetével összefüggésben jelentős a paraszti tömegek számaránya a társadalomban. A nagybani termelés a falusi gazdaságok hanyatlását eredményezi, de a munkájuktól megfosztott, városba áramló paraszti tömegeket a kialakuló nagyipar nem képes foglalkoztatni. A júliusi monarchia csak a polgárság egy szűk rétegének, nevezetesen a bank- és kereskedelmi burzsoáziának gazdasági hatalmát teremti meg, és vonja be a politikai hatalom gyakorlásába, a polgárság többségét alkotó ipari burzsoázia viszont mindvégig a rendszer hivatalos politikai ellenzékeként tevékenykedik.

A monarchia politikai rendszerét a történészek általában „antidemokratikus liberalizmus”-ként jellemzik. Az 1830-ban elfogadott új alkotmány — a restauráció Alkotmányos Chartájával ellentétben, ahol a végrehajtó hatalom elsőbbségét élvezett —, nagyobb cselekvési szabadságot biztosít a képviselőháznak. Az 1831-es választójogi törvény a restauráció kereskedelmi és pénzarisztokráciája számára hátrányos választójogi törvényhez viszonyítva 100 000-ről 200 000-re növelte a választók számát, de a magas census még így is csupán a burzsoázia egy szűk rétegének tette lehetővé a hatalomban való közvetlen részvételt. A francia burzsoázia többséget kitevő kis- és középvállalkozóknak szólt Guizot cinikus mondása: Gazdagodjatok! — ha választójoghoz akartok jutni. Az angol parlamentarizmussal ellentétben — ahol mint ismeretes a király uralkodik, de nem kormányoz — Lajos Fülöp beleszól a kormányzásba, fenntartja a miniszterelnök kinevezésének jogát, aktívan beavatkozik a parlamenti harcokba ahol saját pártot is létrehoz.

A francia munkásmozgalom kialakulását vizsgálva először említést kell tennünk bizonyos, a fejlődést negatívan befolyásoló tényezőkről. Egyfelől a munkásszervezetek kialakulását nagymértékben hátráltatta az 1791-ben született és 1864-ig érvényben lévő Le Chapelier-törvény, amely megfosztotta a munkásokat az egyesülési és sztrájkjogtól, és egyenesen bűncselekménnyek minősítette a szervezkedést. Másfelől pedig a francia munkásmozgalom nagy forradalmi múlttal, a politikai harc gazdag hagyományaival és kétségtelen eredményeivel rendelkezik. A forradalmi tradíciók pozitív hatása azonban negatív következménnyel járt; nevezetesen a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméi bizonyos illúziókat keltettek a munkásosztályban a burzsoázia forradalmiságát illetően, és ezzel zavaróan hatottak az új osztályellentétek felismerésében. Ekkor még nem vált világossá, hogy „... az ész birodalma semmi egyéb nem volt, mint a burzsoázia eszményített birodalma; hogy az örök igazságosság a burzsoá igazságszolgáltatásban találta megvalósulását; hogy az egyenlőség a törvény előtti polgári egyenlőségre lyukadt ki, hogy az emberi jogok egyik leglényegesebbjének kikiáltották — a polgári tulajdont, és hogy az észállam, a Rousseau-féle társadalmi szerződés mint polgári demokratikus köztársaság lépett életbe és léphetett csak életbe”.³

A munkásmozgalom Franciaországban a *burzsoá köztársasági mozgalomból* fejlődött ki, vált önálló politikai erővé, és ez a folyamat a júliusi monarchia idején megy végbe. (A munkásosztály önálló politikai erőként történő fellépése pedig az 1848-as júniusi felkelés időpontjára tehető). Franciaországban tehát a republikánus

érzelmű polgárság volt a burzsoáziának az a haladó rétege, amely „saját műveltsége elemeit” nyújtotta a szerveződő proletariátus számára.

A köztársasági mozgalom tevékenysége a restauráció utolsó éveiben erősödik meg, és a nagy francia forradalom eszméje az az erő, amely az egyébként igen heterogén táborat összefogja. Politikai ideáljuk az általános választójogon alapuló köztársaság, de a júliusi forradalom győzelmét követően egyes csoportjai kiegyeznek egy alkotmányos monarchiával is. Ezzel kapcsolatban LAFAYETTE márki, a mozgalom egyik vezéregyénisége így fogalmaz: „Ma a francia népnek egy népi trón kell, amit republikánus, tisztán republikánus intézmények vesznek körül.”⁴

A júliusi események változásokat idéznek elő a köztársasági táboron belül: a mozgalom újjászerveződése különböző társaságokban indul meg, amelyek tevékenységébe a régiek mellett Blanqui, Trélat, Barbès vezetésével egy fiatal értelmiségi és kispolgári származású réteg is bekapcsolódik. Ezzel egy időben erős polarizáció indul meg a mozgalomban, amelynek során két tendencia kezd kialakulni: egy *mérsékelt*ebb, elsősorban politikai követeléseket megfogalmazó, parlamenti harcot hirdető, és egy a társadalmi problémákat felvető *radikálisabb* politikai irányvonal. Az elsőt a „*Segíts magadon az Isten is megsegít*” (Aide toi le Ciel t'aidera) társaság képviseli, amelynek vezetői között Cavaignac, Marras, Arago és Garnier-Pagès is megtalálható. A második csoporthoz a „*Nép Barátainak Társasága*” (Société des Amis du Peuple) sorolható, vezetői Raspail, Trélat és Blanqui. A társaság komoly felvilágosító munkát végez a proletariátus körében, és ez az első olyan republikánus szervezet amely kiadványaiban követeli a munkásosztály szociális helyzetének javítását. Bár meg kell jegyeznünk, hogy még ebben az időszakban a köztársasági mozgalomnak a szociális kérdések felé történő tájékozódása nem tekinthető egyelőre kidolgozott politikai koncepció eredményének, hanem sokkal inkább azzal hozható összefüggésbe, hogy a gyáripár elterjedése folytán a munkásosztály rosszabbodó helyzete mint a kor sajátos morális kérdése hívta fel magára a mozgalom figyelmét. 1832-ben Napóleon tábornokának Lamarque-nak temetése alkalmából a társaság komoly politikai megmozdulást szervezett a júliusi monarchia ellen. E megmozdulást többek között az tette híressé, hogy ekkor használták először a vörös lobogót.

Az ezt követő hatósági fellépés a szervezet működését lehetetlenné teszi, és vezetőinek többsége 1832-ben megalakítja az „*Emberi Jogok Társaságát*” (Société des Droits de l'Homme), amely a kor legjelentősebb legális republikánus szervezetének tekinthető. A társaság, mint elnevezése is mutatja, programjában a nagy francia forradalom jakobinus eszméihez, az 1793-as Emberi Jogok Nyilatkozatához nyúl vissza, életre kelti a Robespierre-kultuszt. A szervezet szakít a monarchia pártjaival, megkérdőjelezi a republikánus parlamenti akciók eredményességét, és vezetésében egyre inkább a forradalmi akciók hívei kerülnek előtérbe. A társaság kiterjedt fővárosi és vidéki szervezetekkel rendelkezik.

A júliusi forradalmat általános elégedetlenségi hullám követte, és az 1832-ig elhúzódó gazdasági válság hamarosan felszínre hozta a rendszer társadalmi problémáit. Franciaországban ettől az időtől kezdve válnak a sztrájkok a munkásosztály fő fegyverévé, a gazdasági követelések politikai tartalommal telítődnek, kiobbannak az első munkásfelkelések, amelyek még ösztönös jellegűek voltak. Az 1831-es esztendőnek legkiemelkedőbb munkásmozgalmi eseménye a francia selyemipar központjában, Lyonban novemberben kitört ösztönös megmozdulás, amely hamarosan felkeléssé szélesedett. A „dolgozva szabadon élni, vagy harcolva meghalni” jelszóval küzdő tákácok megmozdulását csak három napig tartó véres küzdelemben tudták a kormány csapatai leverni.

1833-ban tovább folytatódtak a sztrájkok a nagyobb ipari központokban, Nantes-ban, St. Étienne-ben, amelyek szervezésében a republikánus társaságok is részt vettek. 1834. április 5-én az Emberi Jogok Társasága támogatásával újabb felkelés robbant ki Lyonban. A második lyoni felkelés során a munkások nemcsak a bérek felemelését és a munkaidő csökkentését követelték, hanem a köztársaság kikiáltását is. Nyolc nap múlva Párizsban is hasonló megmozdulásra került sor, a dolgozók barikádokat emeltek a munkásnegyedekben, a katonaság terrorja a Transnonain utcai vérengzésben érte el csúcspontját, ahol egy utca ártatlan lakóit mészárolták le.

A politikai hatalom megszilárdulásával egyidőben a rendszer támadást indít a köztársasági és munkásmozgalom ellen. Az 1834-es munkásfelkelések leverése után 164 republikánus vezetőt tartóztattak le részvétel vádjával. Még ugyanebben az évben erős rendőri ellenőrzés mellett mindössze 20 főben maximálták a munkásszervezetek legális tagjainak létszámát. 1835 júliusában a király elleni merénylet pedig alkalmat adott az ún. szeptemberi törvények meghozatalára, amelyek többek között politikai vétség esetén lehetővé tették a bírósági eljárás megkönnyítését, a megszigorított sajtótörvények pedig a republikánus orgánumokat betiltását célozták. E törvények és a rendőri üldözés természetesen a köztársasági mozgalom visszaesését és a különben így gyenge munkásszervezetek széttzilárdolását eredményezték. A munkásszervezetek legelterjedtebb formái egyre inkább a kölcsönös segélyegyletek (*sociétés des secours mutuels*) lesznek, a szakszervezetek elődei, amelyek betegség, halál, munkanélküliség esetén nyújtanak csekély és alkalmi anyagi támogatást.

Az 1835. szeptemberi törvények világossá tették a politikai reformot békés úton megvalósítani kívánó republikánus propaganda eredménytelenségét. A köztársasági tábor jobboldala továbbra is a mozgalom legális keretek között tartására törekedett, a munkáscsitzályhoz közel kerülő irányzat viszont a szervezkedés lehetőségét földalatti, illegális szervezetek, ún. titkos társaságok létrehozásában jelölte meg. Ezzel lényegében a munkáscsitzály szervezeteinek tömegkapcsolattal nem rendelkező, torzult formái jönnek létre. A titkos társaságok létrejöttének okát közvetlenül a szeptemberi törvényekben kell keresnünk, mint DOLLÉANS *A munkásmozgalom története 1830—1871* c. munkájában megjegyzi: „Ezek a társaságok annak az átalakulásnak a következményei, amelyeket az események (az 1834-es eseményekre utal — Sz. É.) kényszerítenek a republikánus propagandára.”⁵

A titkos társaságok története napjainkban még koránt sincs feldolgozva, a tisztánlátást nehezíti az is, hogy a társaságok a rendőri üldözés miatt gyakran felbomlanak és más néven alakulnak újjá. E társaságok lesznek az első tisztán munkásszervezetek, amelyek ideológiailag a babeufi kommunista eszmékből táplálkoznak. Az Egyenlők összeesküvésének történetét Babeuf harcostársa BUONARROTI teszi közzé 1828-ban *A Babeufnek tulajdonított összeesküvés az egyenlőségért* címen.⁶ Babeuf és Buonarroti tevékenységére vonatkozóan MARX: *A moralizáló kritika és a kritizáló morál* c. művében a következőket jegyzi meg: „A legkövetkezetesebb republikánusok, Angliában a *levellerek*, Franciaországban Babeuf, Buonarroti stb. proklamálták elsőként a „szociális kérdéseket”. „Babeuf összeesküvése”, melyet barátja és elvtársa Buonarroti írt le, mutatja, hogyan merítették e republikánusok a történelmi „mozgásból” azt a belátást, hogy a *monarchia* és a *köztársaság* szociális kérdésének megszüntetésével még nem oldódott meg egyetlen „szociális kérdés” sem a proletariátus szellemében.”

Buonarroti tehát az egyetlen élő személy, aki összeköti a két évszázadot, részt vesz a babeufi összeesküvésben, és az utókor számára továbbítja Babeuf kommunista elképzeléseit és forradalmi módszereit. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy műve az egyik legnagyobb hatású írás, és mint TCHERNOFF: *A Republikánus Párt a júliusi monarchia idején* c. alapvető monográfiájában megjegyzi: „Buonarroti könyve a francia forra-

dalom történetének egyik elsőszámú kézikönyve lesz...”⁸. Bónarroti egyébként idős korára való tekintettel személyesen nem vett részt a titkos társaságok szervezésében (1837-ben hal meg), tanításai August Blanqui révén terjednek el. Blánqui, a titkos társaságok enigmatikus vezéregyénisége, Babeuf és Buonarroti nyomán a forradalmat szűk összeesküvő csoport fegyveres akciójaként képzei el, és a hatalom megragadásában elfogadhatónak tartja a diktatúrát.

Az első titkos szervezetek az 1834-ben Berryer-Fontaine vezetésével alakult „*Forradalmi Légiók*” (Légions Révolutionnaires), valamint a Blanqui, Bernard és Huber által létrehozott „*Családok Társasága*” (Société des Familles) voltak. 1836-ban a rendőrség által leleplezett 1200 tagot számláló „Családok Társasága”-nak vezetői 1837-ben új szervezetet hoznak létre „*Évszakok Társasága*” (Société des Saisons) néven. A társaság szigorúan konspiratív felépítésével a babouista hagyományokat elevenítette fel: „A társaság szervezetének bázisát a hét adta, amely hat tagból állt, és vezetőjét vasárnapnak hívták. Négy összegyűlt vezető alkotott egy hónapot és júliusnak nevezett vezetőikkel együtt képeztek egy 29 tagú csoportot. Három hónap egy évszakot alkotott, vezetőiket tavasznak hívták, és a négy évszak egy évet képezett, amelyet egy forradalmi vezető irányított.”⁹ A társaság brossúráiban a köztársaság létrehozásáért harcol, amelyben „a nép gyakorolhatja jogait”, de ennek megvalósulásához „forradalmi hatalomra” van szükség. E szervezet nevéhez fűződik az 1839 májusában Párizsban kirobbantott felkelés, amely kudarcot vallott, és egyben rávilágított a tömegbázist nélkülöző babouvista taktika helytelenségére.

A 30-as évek második felétől a hazai társaságokon kívül főleg német emigránsok hoztak létre Franciaországban különböző titkos szervezeteket. Ezek közül kiemelkedik az 1836-ban Theodor Schuster vezetésével megalakult „*Igazak Szövetsége*”. Az emigráció új vonásokkal gazdagította a francia munkásmozgalmat, és annak gyors internacionalizálódásához vezetett.

A 40-es évektől kezdődően, nem utolsósorban a párizsi felkelés sikertelensége nyomán, az erőszakos forradalmi eszközöket követő babouvista irányzat mellett a kommunizmus békés úton történő megvalósítását hirdető eszmék is elterjedtek. E nézetek legfőbb képviselője Étienne Cabet, aki angliai száműzetése során írja meg az 1839-ben megjelenő „*Utazás Ikáriában*” c. művét, amelyben egy békés úton megvalósult utópista kommunista társadalmat vázol fel. A két kommunista irányzat között éles harc bontakozik ki a titkos társaságon belül a követendő *forradalmi módszerek* kérdését illetően.

1840-ben megalakul a „*Kommunista Társaság*” (Société Communiste), majd az „*Egalitárius Dolgozók*” (Les Travailleurs Egalitaires) titkos szervezete, amelyben mindkét irányzat hívei részt vesznek. Jól tükrözi a kommunista elképzelések sokszínűségét Franciaországban ENGELSnek *A társadalmi reform előrehaladása a kontinensen* c. írása: „...a kommunizmus sebesen terjed Párizsban, Lyonban, Toulouse-ban meg a királyság többi nagy városában, ipari centrumában; egymás után alakultak a különféle titkos szervezetek, amelyek között a „Travailleurs égalitaires”, vagyis egyenlőségpárti munkások és a humanitáriusok voltak a legjelentősebbek. Az egalitáriusok meglehetősen „faragatlan társaság” voltak, mint a nagy francia forradalomban a babouvisták, a világot a munkások közösségévé akarták változtatni ... A humanitáriusok főleg a házasság, a család és egyéb hasonló intézmények elleni támadásairól voltak ismereteseek. Ez a két párt, valamint még vagy két-három másik, igen rövid életű volt, s a francia munkásosztály zöme csakhamar azokat a tanítételeket fogadta el, amelyeket Cabet- „Pére Cabet” (Cabet apó), — amint nevezik — hirdetett, s amelyeket a kontinensen ikáriai kommunizmus néven ismernek.”¹⁰ A különböző irányzatok együttélését a Kommunista Társaságon belül jelzi a három szekció elne-

vezése is: vannak a tulajdonképpeni kommunisták, a reformisták és az egalitáriusok csoportjai, amely utóbbiak hívei leginkább az erőszakos akcióknak.¹¹ Az „Egalitárius Dolgozók” dokumentumaiban is jól megfigyelhető a babouvista és a cabetista irányzat eszméinek keveredése, taktikájukban nem szerepelnek utalások a közvetlen forradalmi akciókra, hanem olyan program kidolgozására törekszenek, amely megfelel a különböző ideológiai csoportok érdekeinek.

A politikai rendszer minden mesterkedése ellenére a 40-es évekre jelentősen megerősödtek a munkásosztály szervezetei, gyarapodott a társulások száma, fokozódott egységük és egyre több nagyméretű sztrájkot szerveztek. A szervezethez növekedését bizonyította az a sztrájkhullám is, amely 1840-ben Párizsban tört ki 60 000 munkás részvételével. Ezután szinte nem múlt el év a munkásosztály megmozdulása nélkül. 1844-ben beszüntették a munkát a Loire-menti szénbányák és a környező ipari központok dolgozói. Az 1846—47-es esztendőktől — a gazdasági válság előjeleként (aszály, burgonyavész) — sokasodtak az élelmezési gondok, kenyérhiány és drágaság miatt kirobbant sztrájkok.

Erre az időszakra a National és a Réforme újság köré csoportosuló „hivatalos” republikánus irányzat propagandája is új formát öltött a bankettmozgalom keretében, amelynek sarkalatos követelése a választójog kiterjesztése volt. E mozgalom — mint a monarchiával szembeni elégedetlenség egyik kifejezési formája — 1847-től vesz majd újabb lendületet. A republikánusok bankettjei mellett a kommunisták önállóan is rendeznek banketteket, amelyek közül kiemelkedik a Belleville-ben 1840-ben megtartott bankett, ahol több ezer munkás előtt Pillot és Dézamy mondott beszédet. 1847 végén Guizot — éppen annak nagy tömegviszhangja miatt — végleg betiltotta a bankettmozgalmat, de már ez a rendelkezés sem akadályozhatta meg a júliusi monarchia végső összeomlását.

Az 1830-tól 1848-ig terjedő időszak ideológiai szempontból rendkívül heterogén korszak, Franciaországban a szocialista tanok egyetlen európai országra sem jellemző széles skálája, nagyfokú eszmei tarkasága jött létre. A 30-as évek elméleti-politikai sokszínűségét az adja, hogy a kapitalizmus kibontakozó ellentmondásaira a kor legjelentősebb szellemi áramlatai különbözőképpen reagálnak. A romantikus lázadás az irráció és érzelem elsőbbségét hirdeti a rációval és értelemmel szemben, és a megoldást az eszményített múltba helyezi. Ezzel szemben más kiutat vélnek felfedezni az utópista szocialisták, mint ahogy LUKÁCS GYÖRGY rámutat: „... olyan társadalmi-történelmi világképet keresnek, amely a forradalom utáni időszak ellentmondásosságából indul ki, és az ellentmondások jövőbeli legyőzésének perspektíváját tünteti fel valóságosnak.”¹² Az utópisták a romantika Én-kultuszával szemben a XVIII. századi racionalista filozófiához és forradalmi hagyományokhoz nyúlnak vissza, sajátosan keveredik elméletükben a felvilágosodás két jellegzetes társadalomtudományi felfogása, az ökonomisták (fiziokraták, Turgot) és a moralisták (Rousseau, Voltaire) által képviselt irányzat eszméi. (Az ökonomisták elméleti hatása minden kétséget kizáróan kimutatható pl. Saint-Simon munkásságában.)

A 30-as évek szociális gondolkodói éppen a júliusi forradalomban való csatlakozás folytán szívesen fordulnak a nagy francia forradalom eszméi és vezéralakjai felé; akkor éli reneszánszát a Robespierre-kultusz (pl. 1831-ben apokrif Robespierre emlékirat jelent meg) és a jakobinus szellemet ápoló történetírás. Mint már említettük a forradalom szellemi hagyatékából kiemelkedően nagy hatást gyakoroltak az utókorra a kommunizmus XVIII. századi teoretikusának Babeufnek nézetei. Általában elmondható, hogy a forradalmi tradíciók mellett a XVIII. századi gondolkodás — nevezetesen a felvilágosodás — mély nyomot hagyott a XIX. századi szocialista elmélet-történetben. Az Aufklärung francia teoretikusai közül elsősorban Rousseau

szellemi hatása volt meghatározó, befolyása szinte kivétel nélkül fellelhető a XIX. századi szocialista elképzelésekben. A XVIII. században megjelenő kommunisztikus társadalomelméletek (Meslier, Mably, Morelly) iránti nagyfokú érdeklődés középpontjába Babeuf munkássága mellett Morelly-é kerül. A *Természet kódexe* (Code de la Nature) című írása Rousseau és Buonarroti művei mellett legnagyobb mértékben befolyásolta a XIX. század kommunista gondolkodóinak nézeteit. Hatást gyakorolt többek között Cabet eszmei formálódására, valamint Dézamy-éra, akinek a *Közösség kódexe* (Code de la Communauté) című könyvét közvetlenül Morelly inspirálta. Morelly művei mellett Mably-é is hozzáférhetők a XIX. század 30-as 40-es éveiben, de Meslier abbé figyelemreméltó írása a *Testamentum* azonban először csak 1864-ben jelenik meg.

Magának a szocializmus szónak az eredetéről annyit jegyezhetünk meg, hogy a XIX. századi szocialista rendszerek megalkotói Saint-Simon, Fourier még nem nevezték szocialistának tanításukat. Ez a szó először Angliában fogalmazódott meg minden valószínűség szerint, ahol OWEN 1841-ben írott *Mi a szocializmus?* című pamfletje nyomán kezdték iskoláját így nevezni, és Franciaországban a 40-es években terjedt el. Itt PIERRE LEROUX használta először, mint írja: „Én voltam az első, aki a szocializmus szót használtam. Ez egy neologizmus volt tehát, szükségszerű neologizmus. Ezt a szót az elterjedő individualizmus ellentétéként találtam ki.”¹³

A kritikai utópista szocialisták elméletei a harmincas-negyvenes évekre — tanítványaik minden erőfeszítése ellenére — nem válhattak politikai mozgalmakká, szektává merevedtek, és veszítettek népszerűségükből. A saint-simonizmus, amely egyszerű volt gazdasági, morális és vallási rendszer, egy szűk értelmiségi elit (Bazard, Enfantin, Rodriguez, Comte) doktrínájává válik; bár sajtója a *L'Organisateur* majd a Leroux szerkesztette *Le Globe* megpróbálja programját vidéken isnépszerűsíteni, ám mégsem tud a tömegek közé hatolni. A fourierista iskola legismertebb képviselője V. Considérant újságcikkeken és brossúrákon kívül számos elméleti művel is gazdagítja a falanszter-irodalmat, de annak gyakorlati megvalósítására tett kísérletei sikertelenek maradtak.

Szociális színezetű reformer törekvések jelentkeznek a katolikus egyházon belül is; a társadalmi problémák felé fordulás legerősebben Lamennais munkásságában érződik. Az *Egy hívő szavai* (Paroles d'un croyant) című művében — amely a szociális gondolkodók sorában jelöli ki helyét — a katolikus egyház kritikája az egész polgári társadalom kritikájává szélesedik, egy új demokratikus társadalomért harcol, amelyet az őskeresztényi állapottal azonosított kommunizmusban talált meg. A XVIII. századi ateizmus és racionalizmus ellenhatásaként a XIX. században nem ritka a miszticizmusba burkolt szocialisztikus tanok elterjedése, sőt nagyon sok gondolkodónál fellelhetők nyomai. Különösen erősen jelentkezik a katolikus és szociális tanok összefonódása a saint-simoni iskolához tartozó teoretikusok munkásságában, a már említett Pierre Leroux-nál.

A 40-es évektől a szocialista tanok mellett új, kommunistának nevezett elméletek is kezdenek elterjedni a munkásosztály körében. Maga a kommunizmus, bár nagyon régi eredetű szó, politikai értelemben csak 1838 körül kezdik használni Franciaországban. Ebben az értelemben a kommunizmust általában a közösségi társadalommal azonosították. ROGER GARAUDY *A tudományos szocializmus francia forrásai* c. művében a kommunista mozgalomnak 3 fő irányvonalát különbözteti meg. Egy misztikus áramlatot, amely a kommunizmust a kereszténységgel azonosítja, fő képviselője Cabet. Egy a babouvista, forradalmi tradíciókat követő irányzatot, amelynek vezéregyéniségei: Laponneraye, Pillot és Blanqui, és a Dézamy névvel fémjelzett materialista ágat.¹⁴

A Marx előtti kommunista teoretikusok mellett még két jelentős kortárs kispolgári szocialista gondolkodó nevét kell megemlítenünk, Louis Blanc-ét és Pierre-Joseph Proudhonét, akiknek elméleti tevékenysége szintén ebben az időszakban bontakozik ki. Blanc újságjában, a *Revue du progrès*-ben cikk formájában 1839-ben jelenteti meg a *Munka megszervezése* (Organisation du travail) című írását, amelyben a kapitalista konkurrenciát a munka megszervezésével, nemzeti műhelynek létrehozásával látja kiküszöbölhetőnek. Proudhon a francia szocialista gondolkodás egyik legnagyobb hatású alakja, a kapitalista termelési viszonyok könyörtelen kritikusa 1840-ben írta meg a *Mi a tulajdon?* c. művét, amelyben a magántulajdont veszi kritikai vizsgálat alá, de nem eltörölni, hanem egyenlő birtokkal kívánja helyettesíteni.

A júliusi monarchia a politikai élet zárttségéhez képest viszonylag nagy sajtószabadságot biztosít. A különböző irányzatok feltűnésével egyidőben jelentkezik újságjuk is, így pl. megjelenik a munkássajtó. Ezek az orgánusok az írni és olvasni tudás terjedésével óriási szerepet kapnak a különböző ideológiák elterjesztésében és népszerűsítésében.

Áttekintve a júliusi monarchia politikai-ideológia viszonyainak vázlatos vizsgálatát, megállapíthatjuk, hogy ez a kor Franciaország történetének jelentős periódusa, a munkásmozgalom és a hozzá kapcsolódó ideológiai áramlatok születésének időszaka. Az angol munkásmozgalommal ellentétben — ahol törvény nem gátolta a munkásosztály szervezkedését, már a XIX. század 30-as éveitől a chartista mozgalom keretében erős, legális munkásszervezetek alakultak ki — Franciaországban a már vizsgált okok következtében a munkásosztály titkos szervezetek létrehozására kényszerült, amely részben meghatározta harci módszereit is. Mégis e szervezetek lesznek azok, amelyek a burzsoá republikánus mozgalommal szakítva a kommunista eszmék felé fordulnak, és a 40-es évektől megindul a kommunista mozgalom eszmei és szervezeti önállósodása. Így tehát Franciaországban már erre az időszakra érvényes ENGELSNEK a *Kommunista Párt kiáltványa 1888-as angol kiadásához* írt előszavának azon gondolata, hogy a szocializmus egyre inkább „burzsoámozgalmat”, a kommunizmus pedig „munkásmozgalmat” jelent.¹⁵

Jegyzetek

1. idézi GARAUDY, R.: Les sources francaises du socialisme scientifique Edition Hier et Aujourd'hui Paris 1948. 116. o.
2. MARX: Osztályharcok Franciaországban MEM 7. k. 12. o.
3. ENGELS: Anti-Dühring MEM 20. k. 18. o.
4. Idézi TCHERNOFF, I.: Le Parti Républicain sous la Monarchie de Juillet A. Pedone Editeur Paris 1901. 54. o.
5. DOLLÉANS, E.: Histoire du mouvement ouvrier 1830—1871. Librairie Armand Colin Paris 1953. 170. o.
6. A mű eredeti címe: Conspiration pour l'Égalité dite de Babeuf Éditions Sociales Paris 1957. Jelen tanulmánynak nem célja annak vizsgálata, hogy BUONARROTI mennyiben interpretálja hűen Babeuf nézeteit. Mindenesetre Buonarroti maga is bevallja, hogy kevés irat állt rendelkezésre, ezért 30 év távlatából művének megírásakor elsősorban saját emlékeire hagyatkozott.
7. MARX: A moralizáló kritika és a kritizáló morál MEM 4. k. 329. o.
8. TCHERNOFF, I.: i. m. 80. o.
9. Idézi TCHERNOFF, I.: i. m. 386. o.
10. ENGELS: A társadalmi reform előrehaladása a kontinensen MEM 1. k. 483—484. o.
11. Erre vonatkozóan lásd TCHERNOFF, I.: i. m. 390. o.
12. LUKÁCS GY.: A társadalmi lét ontológiájáról I. k. Magvető Budapest, 1976, 184. o.
13. Idézi LABROUSSE, E.: Le mouvement ouvrier et les idées sociales en France De 1815 à la fin du XIXe siècle. Certificats d'Etudes Supérieures d'Histoire Moderne et Contemporaine Paris 1948. 119. o.

14. Erre vonatkozóan lásd GARAUDY, R.: i. m. Le communisme avant 1848 c. fejezet 155—168. o.
15. Erre vonatkozóan lásd ENGELS: Előszó a Kommunista Párt Kiáltánya 1888-as angol kiadásához MEM 21. k. 395. o.

**ANFÄNGE DER ARBEITERBEWEGUNG IN FRANKREICH
(BEITRÄGE ZUR POLITISCH-IDEOLOGISCHEN PHYSIOGNOMIE
DER JULIMONARCHIE: 1830-1848)**

ÉVA D. SZÉNÁSI

Die vorliegende Studie versucht die Entwicklung der Arbeiterklasse während der Julimonarchie in Frankreich auf der Spur zu folgen. Die Herauswicklung der Arbeiterorganisationen findet in legalen dann illegalen Gesellschaften statt, die im Rahmen der bürgerlich-republikanischen Bewegung funktionieren. Diese sogenannten geheimen Gesellschaften können für die ersten „reinen“ Arbeiterbewegungen betrachtet werden. In diesem Rahmen beginnt die Expansion der kommunistischen Ideen (BABEUF, CABET). Von den 1840-er Jahren entsteht eine organisatorisch und ideologisch selbständige Arbeiterbewegung.

**ИСТОКИ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ ВО ФРАНЦИИ
(К ВОПРОСУ О ПОЛИТИКО-ИДЕОЛОГИЧЕСКОМ ОБЛИКЕ
ИЮЛЬСКОЙ МОНАРХИИ 1830—1848 ГГ.)**

ЭВА Д. СЕНАШИ

Данная работа предпринимает попытку проследить рабочее движение во Франции в период июльской монархии. Расцвет рабочих организаций сначала происходит в легальных коллективах, функционирующих в рамках буржуазно-республиканского движения, а затем — в нелегальных организациях. Эти, так называемые тайные общества, можно считать первыми подлинными рабочими организациями, в них происходит распространение коммунистических идей (Бабёф, Кабе). Начиная с 1840 г., в организационном и идеологическом отношении зарождается самостоятельное рабочее движение.

TARTALOM

ÁRVA EDIT—CZABAY ILONA: Főiskolás hallgatók világképének jellemzői	3
BORZÁKNÉ NACSA MÁRIA—SZEGLŐ LÁSZLÓ: Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka a XIV. század elejéről (Descriptio Europae Orientalis)	13
FÓRIZS SÁNDOR: Az állami gazdaságok és a halászati termelőszövetkezet fejlődése Szegeden 1949—1975 között	29
GALGÓCZI ANNA: Adalékok az iskolán kívüli népművelés kibontakozásához Szegeden a felszabadulás után (1945—1946)	39
GOMBOS JÓZSEF: A Finn Szociáldemokrata Párt 1903-as forssai programja	51
JUDIT HINZE: A szükségletek és az érdekek mint a tudományos-technikai forradalom hajtóerői a szocializmusban	61
KALLÓS GÁBOR: A teológiai antropológia néhány kérdéséről	67
T. KISS TAMÁS: A tömegkommunikáció helye és szerepe Klebelsberg Kúnó kultúrpolitikájában	79
LACZÓ KATALIN: Lenin gondolatai a kultúráról	87
MÁLOVICS JÁNOSNÉ: A marxizmus elidegenedés-elmélet hatása Erich Fromm munkásságára	97
OPIJARI, V. I.—CSEPINOGA, V. B.—JAREMA, V. I.: A Szovjetunió társadalmi-gazdasági fejlődésének meggyorsítása: szükségszerű és lényegi feladat	105
D. SZÉNÁSI ÉVA: A munkásmozgalom kezdetei Franciaországban (Adalékok a júliusi monarchia politikai-ideológiai arculatához 1830—1849)	117

INHALT

ÁRVA, EDIT—CZABAI, ILONA: Charakterzüge des Weltbildes bei den Hochscholstudenten	3
BORZÁKNÉ NACSA, MÁRIA—SZEGLŐ, LÁSZLÓ: Über eine Südosteuropa darstellende Arbeit vom Anfang des XIV Jahrhunderts	13
FÓRIZS, SÁNDOR: Entwicklung der Staatsgüter und der Produktionsgenossenschaft für Fischerei in Szeged zwischen 1949—1975	29
GALGÓCZI, ANNA: Beiträge zur Entfaltung der Volksbildung ausserhalb der Schule in Szeged nach Befreiung des Landes (1945—1946)	39
GOMBOS, JÓZSEF: Das Forssaer Programm der Finnischen Sozialdemokratischen Partei im Jahre 1903	51
HINZE, JUDITH: Bedürfnisse und Interessen als Triebkräfte der Wissenschaftlich-Technischen Revolution im Sozialismus	61
KALLÓS, GÁBOR: Über einige Fragen der theologischen Antropologie	67
T. KISS, TAMÁS: Stelle und Rolle der Massenkommunikation in der Kulturpolitik von Kúnó Klebelsberg	79
LACZÓ, KATALIN: Gedanken von Lenin über die Kultur	87
MÁLOVICS, JÁNOSNÉ: Wirkung der marxistischen Entfremdungstheorie auf die Tätigkeit vom E. Fromm	97
OPIJARI, V. I.—TSCHEPINOGA, V. G.—JAREMA, V. I.: Beschleunigung der gesellschaftlich-wirtschaftlichen Entwicklung in der Sowjetunion: notwendige und wesentliche Aufgabe	105
D. SZÉNÁSI, ÉVA: Anfänge der Arbeiterbewegung in Frankreich (Beiträge zur politisch-ideologischen Physiognomie der Julimonarchie: 1830—1848)	117

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Арва Эдит—Цабаи Илона</i> : Характерные черты мировоззрения студентов	3
<i>Борзакнэ М. Нача—Сегфю Л.</i> : Одна работа географического характера о Юго-Восточной Европе, восходящая к началу XVI века (<i>Descriptio Europae Orientalis</i>).	13
Развитие государственных хозяйств и Рыболовецкого кооператива в г. Сегеде в период между 1949—1975 гг.	29
<i>Анна Галгоцу</i> : К вопросу о расцвете внешкольного просвещения в Сегеде в период после освобождения (1945-1946 гг.)	39
<i>Гомбош Йозеф</i> : Форссайский манифест Социал-демократической партии финляндии (1903 г.)	51
<i>Юдит Гинце</i> : Потребности и интересы как двигатели научной — технической революции при социализме	61
<i>Каллош Габор</i> : О некоторых вопросах геологической антропологии	67
<i>Киш Т. Тамаш</i> : Место и роль массовой коммуникации в культурной политике Куно Клебелсберга	79
<i>Лацо Каталин</i> : В. И. Ленин о культуре	87
<i>Малович Яношнэ</i> : Влияние теории отчужденности К. Маркса на деятельность Е. Фромма	97
<i>Опияри В.—Чепинога В.—Ярема В.</i> : Ускорение социально-экономического развития СССР: необходимость и сущность	105
<i>Сенаши Д. Эва</i> : Истоки рабочего движения во Франции (К вопросу о политико-идеологическом облике июльской монархии 1830—1848 гг.)	117

Felelős kiadó: Dr. Szendrei János
88-1982 Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Surányi Tibor igazgató
Készült monoszédéssel, íves magasnyomással, 11,2 A/5 terjedelemben,
az NSZ 5601—59 és 5602—55 szabvány szerint.
Példányszám: 225